

**YUSUF HAS HACİB'İN KUTADGU
BİLİG'İNDE DİN VE AHLAK**

Selma ERDOĞAN

**Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU
2019
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Selma ERDOĞAN

YUSUF HAS HACİB'İN KUTADGU BİLİĞ'İNDE DİN VE AHLAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU**

ERZURUM-2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU'nun danışmanlığında, Selma ERDOĞAN tarafından hazırlanan bu çalışma 11/ 10/ 2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Tuncay İmamoğlu İmza:
Jüri Üyesi Prof. Dr. Rıshattin Yazoglu İmza:
Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Okan İsmail İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

11/11/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum " Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'inde Din ve Ahlak" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

11.11.2019

Selma ERDOĞAN

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

F-83/00/22.12.2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	6
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	6
III. YUSUF HAS HACİB VE KUTADGU BİLİĞ	7
IV. KUTADGU BİLİĞ'İN NÜSHALARI	15
V. KUTADGU BİLİĞ'İN EPİSTEMOLİJİK ARKA PLANI.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTADGU BİLİĞ'DE DİN VE AHLAK İLİŞKİSİ

1.1. DİN	20
1.2. AHLAK	30

İKİNCİ BÖLÜM

KUTADGU BİLİĞ'DE TEMEL AHLAKİ KAVRAMLAR

2.1. ERDEM.....	39
2.2. AKIL	41
2.3. BİLGİ	47
2.4. ADALET	51
2.5. UTANMA (İFFET)	56
2.6. ÖLÇÜ	60
2.7. İYİLİK VE KÖTÜLÜK	62
2.8. ÖZ DENETİME SAHİP OLMAK	67
2.9. DOĞRULUK	71
2.10. KANAATKÂR OLMAK	74
2.11. SEVGİ VE SAYGI	79
2.12. MUTLULUK	82

SONUÇ	86
KAYNAKÇA	88
ÖZGEÇMİŞ	92

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUSUF HAS HACİB'İN KUTADGU BİLİG'İNDE DİN VE AHLAK

Selma ERDOĞAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

2019, 92 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi. Okan BAĞCI

Bu çalışma, m.s.1019-1077 yılları arasında yaşamış olan Yusuf Has Hacib'in Türk İslam Tarihinde başyapıt olarak kabul edilen *Kutadgu Bilig* adlı eserini din ve ahlak anlayışı bağlamında tespit ve değerlendirmeyi amaç edinmiştir. Bu amaç ile ilk olarak yazarın hayatı ve fikri yapısı ele alınmıştır. Daha sonra ise Kutadgu Bilig'in arka planındaki epistemolojik faktörlere değinilmiştir.

Birinci bölümde ise eseri inceleme konusu yapan din ve ahlak gibi kavramlar temellendirilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise ahlaki kavramların neler olduğunu ortaya koyarak bu kavramların erdemli bir yaşama etkisine dair bulgular elde edilmiştir.

Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inde din ve ahlak arasındaki ilişki din felsefesi bağlamında incelenmiştir. Buna bağlı olarak eserdeki ahlaki özelliklerin erdemli bir hayat ile ne şekilde ilişkilendirildiği izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Din, Ahlak, Felsefe

ABSTRACT

MASTER THESIS

**RELIGION AND MORALITY IN YUSUF HAS HACIB'S WORK KUTADGU
BILIG**

Selma ERDOĞAN

Advisor: Prof. Dr.Tuncay İMAMOĞLU

2019, 92 pages

**Jury: Prof. Dr.Tuncay İMAMOĞLU
Prof.Dr. Ruhattin YAZOĞLU
Assist. Prof.Dr. Okan BAĞCI**

This study aimed to evaluate the work of Yusuf Has Hacib's *Kutadgu Bilig*, considered to be masterpiece in Turkish Islamic History, within the framework of god and moral understanding. For this purpose, the life and intellectual world of the author were firstly discussed. Then the epistemological factors behind the author are discussed.

In the first part, the concepts such as religion and morality which are the subject of the study are tried to be dealt with. In the second part, the finding of the effects of these concepts on a virtuous life were obtained by revealing what the moral concepts are.

In Yusuf Has Hacib's *Kutadgu Bilig* work, the relationship between religion and morality is examined in the context of philosophy of religion. Accordingly, it is tried to explain how the moral features in the work are related to a virtuous life.

Keywords: Kutadgu Bilig, Morality, Religious, Philosophy

KISALTMALAR DİZİNİ

Ans.	:	Ansiklopedi
Ç.	:	Çeviren
M.S.	:	Milattan sonra
S.	:	Sayfa
T.D.K.T.S	:	Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük
T.D.V.İ.A.:	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Vb.	:	Ve benzeri
Yay.	:	Yayınevi
Çev.	:	Çeviren
Vd.	:	Ve Diğerleri
Haz.	:	Hazırlayan
a.g.m	:	Adı geçen makale
Prof.	:	Profesör
Dr.	:	Doktor
Nşr.	:	Neşreden

ÖNSÖZ

Tarih boyunca insanların fikri dünyasını meşgul eden en büyük problemlerin başında din ve ahlak konusu gelmektedir. Bunun temel sebebi din ve ahlak konusunun herkes için aynı kavramları ifade etmemesidir. Nitekim insanların yaşadığı dini tecrübe, dünyaya geldikleri coğrafya ve yaşadıkları kültür bunun en önemli sebebidir. Buna istinaden diyebiliriz ki, tezimizde ele aldığımız din ve ahlak anlayışı bugün ve geçmiş dönemlerde araştırmalara konu olmuştur. Özellikle bugün inanç ile ahlakın özdeşleştirildiği bir dönemde yaşamaktayız. İnsanın fitri ihtiyacı olan inanç bu anlamda özel bir anlama sahip olmaktadır. İnançlı yaşamın bir gereği olan ahlak ise insan hayatının her safhasını çevreleyen bir olgudur.

Nitekim, din ve ahlak ilişkisini, Türkler'in Müslümanlığı kabul ettiği XI.yüzyılın en önemli şair ve düşünürleri arasında yer alan Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inde aramak gerekir. Yusuf Has Hacib eserinde aklı, bilgiyi, bireyi, devlet yönetimini, adaleti, iyilik ve kötülük gibi daha bir çok erdemi ele almıştır. Bu erdemleri toplum hayatı ile sağlıklı bir zeminde uzlaştırarak Türk töre ve geleneklerine bağlı bir İslam medeniyetine katkı sağlamayı amaçlamıştır. Türklerin İslamlaşma sürecinde bilgi ve aklı temel alan devlet adamları Türk islam devletinin temel hedeflerine yön verirken, bilge kişiler de Türk töresinde mevcut olan ahlaki erdemler ile İslam ahlakını harmanlayarak toplumu eğitmeyi hedeflemişlerdir.

Dolayısıyla çalışmamızda merkeze aldığımız Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseri Türklerin din ve ahlak anlayışına ışık tutacağını düşünerek bu çalışmayı yapmaya karar verdik. Çalışmamız giriş, sonuç ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezimizin temel kavramları olan din ve ahlak'ın genel tanımı yapılmıştır. Araştırmanın amacı ve önemi, araştırmanın yöntemi, Yusuf Has Hacib'in hayatı ve *Kutadgu Bilig*'in genel özellikleri yer almaktadır.

Birinci bölümde ise Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inde din ve ahlak ilişkisine dair bulgular özetlenmiş olup; epistemolojik arka planının ortaya konulmasına çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise *Kutadgu Bilig*'de temel ahlaki kavramlar özetlenmiş ve yazarın ahlaki erdemleri günlük hayatla ilişkilendirmesi sonucu toplumdaki olumlu yansımaların neler olacağına dair bulgular elde edilmiştir.

Sonuç bölümünde ise, araştırmada ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Yusuf Has Hacib'in din ve ahlakı nasıl anlamlandırdığını ve bu ikisi arasında kurduğu ilişkinin birbirlerine etkilerinin sonucunu görmüş olduk.

Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen tez konunun belirlenmesi ve planlanmasına önemli katkılar sağlayan değerli hocam Prof. Dr.Tuncay İMAMOğLU'na şükranlarımı sunarım. Eğitimim boyunca aktardıkları bilgiler ile yolumuzu aydınlatan saygı değer hocalarımız Prof. Dr.Vahdettin BAŐCI ve Ruhattin YAZOğLU'na, çalışmamda yardımlarını esirgemeyen eşim Murat ERDOğAN'a teşekkür ederim.

Erzurum – 2019

Selma ERDOğAN

GİRİŞ

İnsan varlıklar aleminde yaşar. Bu dünyayı anlamlandırmaya çalışır. Ancak insan sadece görüneni değil, duyular ötesi alemi de merak eder ve bu konuda kendine ve çevresine sorular yöneltir. Yeryüzündeki mükemmel yaratılışı, gökler ve evrendeki eşsiz düzenin eşsiz güzelliğinin farkına varır.

İnsanın olduğu her yerde dinin şu ya da bu şekilde var olması, başka bir ifade ile tarih boyunca bütünüyle dinden uzak bir toplumun bulunmaması, onun insanlık tarihi kadar eski olduğunun bir göstergesidir.¹ Arkeolojik kalıntılar, tarihi kaynaklar, ilahi kitap nüshaları ve toplumların tarihi bunun en güzel örneğidir. İnsanın maddi yönden beslenme, barınma, giyinme gibi biyolojik ihtiyaçlarının yanında manevi açıdan da güvenme, inanma ve sevmeye gibi ihtiyaçları vardır. İnsanın bu ihtiyacı fitridir. Çünkü cüzi irade sahibi bir varlık olarak yaratılan insan her zaman kendinden güçlü ve yüce olan bir yaratıcıya inanmak ve güvenmek ister. Bütün bu ihtiyaçları din karşılar.

Dini tarif ederken bütün insanlık için ortak bir tanım yapmak mümkün değildir. Dünyada, birbirinden farklı yapılara sahip olup, farklı iddialarda bulunan birçok dinin varlığına şahit olmaktayız. Bu dinler, bir kısım temel unsurlar açısından benzer fikirleri savunsalar da, birbirlerinden oldukça farklı iddiaları da dile getirmektedirler.² Çünkü her insanın inandığı varlığı anlamlandırması farklı şekillerde tezahür etmiştir. Biz de din tariflerini daha çok semavi dinlere göre yapmayı konumuz açısından yararlı bulmaktayız. Çünkü tezimize konu olan Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinin arka planını epistemolojik açıdan incelediğimiz zaman İslam dini öğretileri etrafında şekillendiğini görmekteyiz.

Dini şu şekilde tarif edebiliriz; aslen Arapça bir kelime olup, anlam bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Sözlük anlamı itibarıyla taat, ibadet, şeriat, islam, iman, hal ve gidiş, adet ve durum gibi manalara gelmektedir.³ Hz. Peygamber'in sünnetin de ise "kişinin Allah'a bağlı bir hayat sürmesi, Müslüman topluluğa karşı

¹ Tuncay İmamoğlu, *Modern Batı Düşüncesinin Felsefi Temelleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, 9.

² Ruhattin Yazoğlu, *Dini Çoğulculuk Sorunu, John Hick Üzerine Bir Araştırma*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, 7.

³ Hayrettin Karaman, Bekir Topaloğlu, "Din", *Arapça- Türkçe Yeni Kamus*, Nesil Yayınları, İstanbul 1987, 42.

görevlerini yerine getirmesi; Allah'ın mutlak tasarruf ve hakimiyete sahip olması"⁴ gibi bir anlamı ifade etmektedir.

Din inanç, ibadet ve ahlak ilişkilerinde yaratıcının varlığı ve birliği esası üzerine kuruludur. İslam dini bunu hayatın her alanında "Tevhit İnancı" vurgusuyla ön plana çıkarmaktadır. İslam dininde Allah'ın varlığının yanında birliğine de inanılması istenir ve O'na eş ve ortak koşmamak gerektiği vurgulanır.

Kur'an'ı Kerim'de "*De ki: O Allah tek birdir! Allah, o sameddir. Doğmadı ve doğurmadı! O'na bir denk de olmadı!*"⁵ ayeti tevhit inancını güçlü bir şekilde vurgulamaktadır.

Fakat bugün kitaplı dinleri incelediğimiz zaman yalnızca İslam dini "Tevhit İnancı"⁶na uygun bir sistemi sunmuştur. Hristiyanlık ve Yahudiliğin inanç esaslarındaki problemlerli noktalar yaptığımız din tariflerini tam olarak karşılamamaktadır. Çünkü Hristiyanlıktaki "Kurtuluş", "Asli günah" meselesi ile Yahudilikde ki İsrailoğullarının "seçilmişliği" meselesi bugün Kur'an'ı Kerim'de belirtilen ve peygamberlere tebliğ görevi olarak verilen "Tevhit İnancı" ile çelişmektedir.

Bundan dolayı İslam dini, Yahudilik ve Hristiyanlığı da kapsayan tek ilahi tevhit geleneğinin son halkası olma iddiası taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle İslam, Kur'an tarafından öngörüldüğü üzere, İlk olarak Hz. Adem'e vahyedilen, Hz. Nuh ile yenilenen, Hz. İbrahim ile billurlaşan, Hz. Musa ve Hz. İsa ile organize bir karakter kazanan ve son olarak Hz. Muhammed (s.a.v) ile kemale erdirilip mühürlenmiş tevhit dininin nihai merhalesidir.⁶ Eğer Yahudilik ve Hristiyanlık için temel inanç "Seçilmişlik", "Asli Günah" ve "Kurtuluş" ise İslam dini için ise temel inanç esası "tevhittir". Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c) güzel bir şekilde bizlere bildirmektedir.

*De ki: "Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazıları rab edinmesin. Eğer yine yüz çevirirlerse, Şahit olun ki biz Müslümanlarız" deyin*⁷.

⁴ Günay Tümer, "Din", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, c.9, 313.

⁵ İhlas Suresi, 112/ 1-4. ayetler.

⁶ Salime Leyla Gürkan, "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, İstanbul 2005, 25-61.

⁷ Al-i İmran Suresi, 3/ 64.ayet.

Yazarımız Yusuf Has Hacib de, *Kutadgu Bilig*'in tamamında İslam inanç esasları arasında yer alan tevhit inancını vurgulamıştır. Aşağıdaki beyitlerde Yüce Tanrı'nın Övgüsü başlığı ile de yaratıcının tek ve eşsiz olduğunu ifade ederek tevhit inancının en güzel örneğini mısralarında dile getirmiştir.

“Bir olan Tanrı adıyla söze başladım; Yaratan, yetiştiren, göçüren Tanrım. Binlerce övgüyle senalar ona; Son yok ulu, bir Tanrıma. Kara yer, mavi gök, güneş, ay, gece; Yarattı tüm varlıkları zaman, zamane. Diledi, yarattı tüm varlıkları; Bir kez ol dedi, oldu hepsi. Tüm yaratılmışların onunla işi; İhtiyacı yok, yok onun eşi . Ey güçlü, yeterli, sonsuz Tanrı; Alamaz başkası bu adı. Yücelik senin, büyüklük senin; Senden başkası olamaz dengin. Ey bir Tanrı, yoktur ortağın; Herşeyin başında sen, sonunda sen varsın.”⁸

Bu ifadeler gösteriyor ki, Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig*'inde dini “Tevhit İnancı” çerçevesinde temellendirmeye çalışmıştır. Biz de bu çalışmada din ve ahlak anlayışını din felsefesi ışığında ele alırken Türklerin İslamla tanıştığı bu dönemin derin izlerini Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inde aramayı amaçladık.

Din olgusunun ahlaki erdemlere etkisini incelediğimiz *Kutadgu Bilig*'i doğru anlayabilmek için muhakkak din felsefesi tarifine ihtiyaç vardır . Din Felsefesi, dini inanç ve iddiaların doğası, anlamı ve felsefi içerimleriyle meşgul olan, dinle ilgili çok çeşitli konu ve soruları ele alan felsefe dalıdır⁹. Genel olarak dinin felsefi açıdan ele alınması, bir düşünme ve tartışmadır.¹⁰ Bu tanımlardan yola çıkarak din felsefesi için şöyle diyebiliriz;

Dinin inanç, ibadet ve ahlak başta olmak üzere, pek çok boyutu vardır; bunların hepsinin doğrudan din felsefesinin düşünme, tartışma ve değerlendirme konuları arasına girmeyeceği açıktır. O halde din felsefesi dinin daha çok felsefenin konularına paralellik veya yakınlık arz eden düşünsel ve teorik boyutunun ya da temel inanç esaslarının objektiflik, tutarlılık, aklılık gibi felsefi yaklaşım ve yöntemlerle çözümlenmeye ve değerlendirmeye çalışması¹¹ denilebilir. Yaran'ın da belirttiği üzere “Din” insan tarafından düşünce boyutunda sorguladığı zaman din felsefesi alanına konu olmuştur. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*'deki konuları ahlaki erdemlerle temellendirirken

⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, (Çevir.: Ayşegül Çakan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, (Beyit 1-8, s.23)

⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2017, 128.

¹⁰ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2012, 2.

¹¹ Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010, 11.

epistemolojik arka planında Türk Töresi ve İslam Din'i etkili olmuştur. Bundan dolayı ahlaki dinlerin ve filozofların nasıl temellendirdiklerini görmemiz konumuz açısından önem arz etmektedir.

Ahlak, insanın fitratındaki kötülük yönünün arındırılması ve iyilik yönünün geliştirilmesi ; ve böylece insanlar arası ilişkileri barışçıl bir biçimde sürdürülmesi için; ilahi inayet ve insani deneyimlere dayalı olarak oluşturulmuş bulunan; insanların toplumun ve vicdanların çoğunluğunun kabul ettiği; erdemli ve duygusal huylar, davranışsal ve eylemsel etkinlikler ve bunların gerçekleşmesine yönelik değerlerdir.¹²

Ahlak, bir toplumda insanların birbirleri ile olan ilişkilerini düzenlemek amacıyla geliştirilmiş olan kural, ilke ve değerler bütünüdür."¹³ Ahlak, sadece zorunlu ödevlerini yapan değil üstün değerleri olan, kamil olan, mükemmel ve yetkin olan insanlar oluşturmayı hedefler.¹⁴ Ahlak en düşük düzeyiyle haklarla, daha üst düzeylerde ise iyilik sever ve sevgi gibi yüce gönüllülük ve insan-ı kamillik gerektiren yüce konularla ilgilidir.¹⁵

Tanımlara bakıldığında, herhangi bir davranışın ahlaki kabul edilebilmesi için toplum tarafından kabul edilip belirli kural ve ilkeleri içermesi gerekmektedir. Bu tanımlara göre öne çıkan davranışların ahlaki kabul edilmesi insanın iradesi ile sergilediği davranışların bütününe içermesi gerekmektedir. İnsanın özgür bir ortamda karar vermesi ve yaptığı davranışlarda iyi ve kötü arasında seçim yapmasıdır. Tercih edilen davranışların insanlarda gelip geçici değil insan benliğine yerleşerek kalıcı bir özellik göstermesi gerekmektedir. Bu davranışların insanın iç benliğinde yerleşen iyiyi tercih etmesi sonucu faziletler; kötü olursa reziletler meydana gelir. Ortaya konulan davranış ahlaki veya ahlaki olmayan diye toplum tarafından kabul görür. Ahlakın bir diğer özelliği ise özgür irade sonucu verilen kararların içselleştirilmesi ve genel geçer özellik taşımasıdır. Toplum içinde sergilenen davranışların yalnız kalınca da sergilenmesi o davranışı ahlaki kılar. Dinlerin de temel amacı kendi müminlerine ahlaki bir yaşam sürmelerini emrederek peygamberler aracılığı ile toplumları eğitmeye çalışmaktır.

Yusuf Has Hacib'de *Kutadgu Bilig*'inde ahlaki davranışları yani İslam felsefesinde

¹² Cafer Sadık YARAN, *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2011, 13.

¹³ Mehmet Aydın, "Ahlak" *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*, Cilt; II, İstanbul 1989, 10.

¹⁴ Cafer Sadık Yaran, *Ahlak ve Etik*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010, 117.

¹⁵ Yaran, *Ahlak ve Etik*, 29.

geçen faziletler ve onun zıddı olan reziletlerin neler olduğunu eserindeki karakterler aracılığıyla mesaj vererek ahlaki olmayan her davranışın toplumda nasıl yıkıcı etkiler meydana getirdiğini bütün insanlığa duyurmayı amaçlamıştır. *Kutadgu Bilig*'i incelediğimiz zaman ahlaki faziletlerin nasıl tahribata uğradığını şu şekilde ifade etmiştir;

“Dünyanın tavrına bak değişik oldu; Kişi gönlü ile dili birbirini tutmaz oldu. Vefa gitti halktan, ceфа aldı yerini; Güvenip inanacak insan bulunmaz oldu. Vefa gitti halktan, yerini ceфа aldı; İnanacak, dayanacak insan az bulunur oldu. Yakınlık, kardeşlik, akrabalık uzaklaştı; içten bir arkadaşlık kalmadı. Küçükte edep yok, uluda bilgi; Kabalık çoğaldı, incelik silindi, yitti. Yakınlık varsa eğer yaranmak için; Hani doğru iş yapanlar Hak için. Emanetin adı var, hani koruyan; Nasihatın sözü var, hani koruyan. Hani Tanrı buyruğuna uyan kişi; Hani uygunsuzluğu yasaklayan kişi.”¹⁶

Bu mısralar bize gösteriyor ki, insan hem iyiliği hem de kötülüğü içinde barındırır. Bu da insanın özgür bir birey olarak yaratılmasının tabii bir sonucudur. İnsan için tam iyi ve kötü diyemeyiz. Çocukluğundan beri hayatını şekillendiren ahlaki erdemleri içselleştirerek bir hayat yaşamış ise ahlaki anlamlandırması daha kolay ve net olur. Ters bir durum mevcut ise, davranışlarını ahlaki diye anlamlandırmak için büyük güçlükler çekecektir. Çünkü alışkanlıklar kökleştikten ve huylar iyice yerleştikten sonra bu terbiye giderek zorlaşmaktadır.¹⁷ İnsanlar erdemli davranışları içselleştirdiklerini daha çok ahlaki ikilem içine düştükleri durumlarda yaşarlar. Verdikleri anlamlı kararlar ahlakın “taklid’i” boyuttan çıkarak “tahkiki” olarak yaşanmasını sağlar.

Nitekim Yusuf Has Hacib davranışları “tahkiki” boyutta yaşanabilmesini için insan eğitiminin çok küçük yaşlardan başladığını belirtir. *Kutadgu Bilig*'de çocuklukta verilmesi gereken eğitimlere dikkat çekilerek en güzel erdemün küçük yaşta içselleştirilerek verilen davranışlar olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber (s.a.v)'in “*Hiçbir anne-baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli bir bağışta bulunmamıştır*”,¹⁸ hadisi şerifine paralel olarak şu beyitler ortaya konulmuştur.

“Senden ay gibi bir oğul ve kız olursa; evinde eğit, eğitme dışarıda. Sütannesi olarak temiz bir kişi tut; Oğlun kızın temiz yetişir,uzun ömürlü olur. Oğula kıza edep ve bilgi öğret; Onlara yararı olur her iki dünyada.”¹⁹

¹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 6465-6472, 475).

¹⁷ Ali Fuat Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2012, 14.

¹⁸ Tirmizi, *Birr*, 33.

¹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 4504-4506, 338) .

Burada son olarak ahlak ve etikten bahsetmek gerekir. Çünkü Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig* 'inde etik ve ahlak'ın farkını ortaya koymuştur. Yazar etik olan davranışları sıralarken bu davranışların ahlaki bir yaşam felsefesi haline gelmesi için okuyucuya reçete sunmayı amaçlamaktadır. Ahmet Cevizci de Yusuf Has Hacib'in amacına paralel olarak ahlak ve etiği şöyle ifade etmektedir.

“Günlük hayatta kullanılan ahlak ve etiğin birbirinin yerine kullanıldığına çok rastlanmaktadır. Fakat ahlak etikten farklılık gösterir. Ahlak, bir toplumun töreleşmiş, gelenekselleşmiş yaşama biçimidir. Bu pratiğin teorisine etik adı verilir. Etik doğru ve yanlış davranışın teorisidir; ahlak ise bu teorinin uygulaması veya pratiğidir. Bu yüzden ahlaki ilkeler yerine etik ilkelerden söz etmek gerekir. Aynı şekilde etik değil de ahlaki bir davranış tarzından söz etmek daha doğru olur. Etik bir kişinin belli bir durumda ifade etmek istediği değerler ile ilgilidir, ahlak ise bu değerleri gerçekleştirme veya hayata geçirme tarzına karşılık gelir. Ahlakın biraz daha yerel olanı etiğin ise evrensel olduğu dikkate alınır.”²⁰

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Din ve ahlak insanın doğumundan ölümüne kadar hayatının her safhasını bireysel ve toplumsal olarak etkileyen bir olgudur. Din ve ahlak arasında o kadar derin bir bağ vardır ki adeta bu iki kavram bazı toplumsal çevreler tarafından birbirinin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmamızda insanlar için fitri bir ihtiyaç olan din olgusunun ahlaki olarak nitelenen davranışlarla hayatımıza yansıdığında insan yaşamına kattığı değeri Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde ortaya çıkarmaya çalıştık.

Türk İslam düşüncesinin en önemli ahlak eserlerinden biri olan Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde din ile kıvama getirilmiş ahlakın insanı nasıl erdemli bir varlık haline getirdiği önem arz etmektedir.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamız Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinin teorik olarak ele alınmasını ve analiz edilmesini amaç edinmektedir. Eser din ve ahlak anlayışı kapsamında ele alınmış ve sonuçlar din felsefesi bağlamında değerlendirilmiştir.

²⁰ Cevizci, 16.

Çalışmamızda Yusuf Has Hacib'in din ve ahlak arasında kurduğu ilişkiyi ortaya çıkarmak için içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmamızda konuyla ilgili filozofların ortaya koyduğu görüşler de çeşitli boyutları ile ele alınmış ve Yusuf Has Hacib'in görüşleriyle mukayese edilmiştir.

III. YUSUF HAS HACİB VE KUTADGU BİLİĞ

İnsan için inanma ihtiyaç olduğu kadar neye, niçin inanacağı da uzun yıllar insanlar tarafından sorgulanmıştır. Akıllı bir varlık olarak yaratılan insan aynı zamanda duyguları da olan bir varlıktır. Yaşadığı evreni hem akli hem de duyguları ile anlamlandırmaya çalışan insan evrende gerçekleşen herşeyi sorgular. Sorduğu bu soruların hem aklına hem de duygu dünyasına dokunmasını ister. Türkler tam da bu noktada çeşitli dinleri incelemiş ve duygu dünyasına dokunan kültürüne ve fitratına en uygun din olarak İslamı kabul etmişlerdir.

Türk –İslam kültürünün ilk devresini teşkil eden XI.yüzyıl, Türk tarihinde askeri ve siyasi yönden dikkate değer bir dönem olduğu gibi, bu dönem kültür tarihimiz bakımından da büyük ehemmiyete sahiptir. Orta Asya'da Karahanlılar, Horasan ve Kuzey Hindistan'da Gazneliler, daha batıda İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da Selçuklular gibi Türk devlet ve imparatorluklarının ortaya çıkışı Doğu İslam dünyasında hakimiyetin Türklere geçtiğini gösteren büyük çapta tarihi olaylar vardır. Bu İslami Türk çağının başlıca karakteri bozkır Türk kültürünün İslam medeniyeti değerleri ile zenginleşmiş olmasıdır. Gaznelilerde ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda sağlanan huzur sayesinde Fars dili ve edebiyatının belki en ünlü şahsiyetleri yetişmiştir. Karahanlılar devletinde Arapça yazılı vesikalar yavaş yavaş kendini göstermiştir.²¹

9. yüzyılın ortalarından başlayıp 13.yüzyılın ilk çeyreğine kadar Aral gölünün doğusunda yer alan yerlerde, Meveraünnehir'den Doğu Türkistan'a kadar uzanan coğrafyada hüküm süren Karahanlı Devleti, İslamiyeti resmi olarak kabul eden ilk Türk devletidir. Bu devlet İslam kaynaklarında Hakaniyye, Haniyye, İlig Hanlar gibi isimlerle anılmıştır.²²

²¹ İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980, 3.

²² Yusuf Has Hacib, *Mutluluk Bilgisi Kutadgu Bilig*, (Haz.: Hayati Develi), Alkım Yayınları, İstanbul 2006, 7.

Türkler arasında birçok bilim adamı çıkmış, bunlar yazdıkları eserlerle İslam medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Türkler ve Türkçe bu yüzyıllardan itibaren İslam kültür ve medeniyetinin vazgeçilmez unsurları arasında yer almıştır.²³

Türklerin büyük kitleler halinde İslama girmesinden önce Türk kültürü ve İslam'ın bir çok konuda ortak noktaları bulunmaktadır. Türklerin fitratıyla uygun olan İslam dinine Türkler kısa sürede uyum sağlayıp benimsemişlerdir. İslamlaşmayla beraber yeni bir hayat tarzında kendini bulan Türklere Anadolu'nun bağrında yetişmiş bir çok bilgin rehberlik etmiştir. İslam'ın Anadolu'da kendine münhasır bir nitelik kazanmasına rehberlik eden eserlerin başında Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı *Kutadgu Bilig* gelir.

Yusuf Has Hacib'in 1069 (461) yılında Balasagun'da yazmaya başlayıp 1070 (462) da Kaşgar'da tamamladığı bu eser Karahanlılar devrinden kalan iki şaheserden birisidir. Diğer *Kutadgu Bilig*'le aynı devrede yazılmış olan Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügati't -Türk* isimli eseridir.²⁴

Muhteva ve şekil bakımından büyük bir eser olan *Kutadgu Bilig* 6645 beyitten meydana gelmiştir. Kitaba sonradan ilave edilmiş olan 77 beyitlik manzum mukaddime bu sayıya dahil değildir. İran edebiyatından alınmış bir nazım şekli olan mesnevi tarzında aruz vezni ile kaleme alınmıştır.²⁵ "Fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ül" kalıbı ile yazılmış eserde yazar kimi beyitlerin uyaklarını dörtlük olarak düzenlemiş, çeşitli ses ve söz oyunlarına ve aliterasyonlara yer vermiştir.²⁶

Belli bir coğrafi sahanın ve belli bir zamanın ürünü olan *Kutadgu Bilig*, vücut bulduğu iklimin ve tarihin uzun asırlar esnasında geçirdiği fikri, hissi ve edebi gelişmenin bir neticesidir.²⁷

Nitekim Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*'i Türkçe olarak yazmasının sebebinin şu şekilde ifade etmiştir;

*"Arapça ve Farsça kitaplar çoktur; Bizim dilimizde bütün hikmetleri toplayan budur. Bilgili bilir bunun değerini; Akıllar anlar bilginin kıymetini. Bu Türkçe koşukları yazdım sana; okurken unutma dua kıl bana. Ben dünyadan gidiyorum dinle beni; Bundan ibret al ve aç gözünü."*²⁸

²³Yusuf Has Hacib, *Mutluluk Bilgisi Kutadgu Bilig*, 7.

²⁴ Numan Külekçi, *Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig*, Tokar Yayınları, Ankara 1998, 19.

²⁵ Külekçi, 21.

²⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 4.

²⁷ Fafih M.Şeker, *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig*, Dergah Yayınları, İstanbul 2011, 13.

²⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 73-77, s.12).

İslami Türk Edebiyatının ilk ürünlerinden olan *Kutadgu Bilig*’in müellifi Yusuf Has Hacib hakkında pek fazla malumat yoktur. Onun hayatı ile ilgili bilgilerin tek kaynağı yine kendi eseri *Kutadgu Bilig*’ dir.²⁹ Eserde Yusuf Has Hacib ile ilgili manzum mukaddime kısmında şu bilgilere yer verilmiştir;

*“Dikkat edersen kitabı derleyen kişi; Hünerli biriymiş, kişiler başı. Bu türlü erdemler, akıllar ile; Süslemiş yaşamını ve mutlu olmuş. Dürüstlük saygı ve ibadeti benimsemiş; Günahıtan sakınan, bilgili, temiz biriymiş. Yaşadığı yer Kuz-Ordu ilidir; Soylu bir ailedendir, dili de ona göredir. Doğduğu ilinden çıkıp ayrılmış; Kitabını koşuk olarak yazıp tamamlamış. Tümünü bitirmiş ve düzenlemiş; Kaşgar ilinde bu koşuk tamamlanmış.”*³⁰

Kutadgu Bilig Türklerin İslamla tanışmasından sonra yazıldığı için, İslamiyete göre reziletler ve faziletlerin İslam öncesi Türk kültüründe nasıl bir yer ediniş içselleştirildiğini görmemiz açısından önemlidir. Eserde temellendirilen konular insanları ve Türk toplumunu iyiliğe ve güzelliğe yazarın ifadesiyle “mutluluk veren bilgi’ye” götürmesi hedeflendiği için din felsefesi alanımıza konu olmuştur.

Yusuf Has Hacib de manzum mukaddime bölümünde eserinin önemini ve insana iki dünya mutluluğunu gösteren bir rehber kitap olduğunu şu şekilde ifade etmiştir;

*“Bu meşrik melik,maçinliler beyi; Bilgili, anlayışlı, dünyanın önde gelenleri. Hepsini bu kitabı alıp benimsemiş; Hazine içine koyup gizlemiş. Birinden birine miras olarak kalır; Başkalarına vermez kendine alır. Yararlıdır bu kitap yok hiç zararı ; Çoğu Türkler anlamaz bunun manasını. Kitabı işitenler bilir ancak onu; Her okuyan yazan anlamaz bunu. Elini tutup yol gösterir bak kitabın sözleri; Her iki dünyada düzenlenir işleri.”*³¹

Yusuf Has Hacib, Balasagun’da yazmaya başladığı eserini Kaşkar’da tamamlamış, Karahanlı hükümdarı Ulu Buğra Han’a sunmuş ve Has Hacib unvanı ile ödüllendirilmiştir. İyi bir eğitim gördüğü, Arapça, Farsça ve İslam öncesi Türk kültürünü iyi bildiği anlaşılan Yusuf Has Hacib eserinde devlet adamlarının niteliği, birey, toplum, devlet ilişkilerini nasıl düzenlenmesi gerektiği üzerinde durmuş, yaşadığı topluma geleneksel değerlere uygun olarak erdemli bir yaşamı önermiştir.³²

Nitekim devlet yönetiminin sağlıklı bir şekilde işlenmesini devlet yönetiminde olan

²⁹ Külekçi, 11.

³⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 54-59, s.10-11).

³¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 12-17, s.8).

³² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 3-4.

kişilerin bazı vasıflara sahip olmasına bağlayan Yusuf Has Hacib, devleti yönetenlerin bilgili olmaları gerektiğini çünkü bilgili yöneticilerin daha iyi kanunlar yapacağını ve halkın daha iyi şartlarda yaşayacağını şu ifadeleri ile ortaya koymuştur;

*“Bilgiye yakın duran büyük bey olmuş; Bilgiyi kendisine yakın tutmuş. Eline aldığı işi bilip işlemiş; Bilgiyle iş görüp halkı yönetmiş. İli ilerlemiş, halkın varlığı artmış; Halkın varlığını kendisine kalkan yapmış”.*³³

Yusuf Has Hacip tarafından kitaptaki karakterlerin hepsi farklı bir görevi icra etmek için farklı karakterlerde can bulurlar. Yazar dizelerinde bu karakterlerin *Kutadgu Bilig*'de büründükleri rolleri şöyle dile getirmiştir;

*"Yine bu kitabın içindekileri söyler; Bunu dört soylu temel üzerine korur. Bunlardan biri adalettir, doğruluk üzerine; İkincisi devlettir, kut ve ikbal üzerine. Üçüncüsü akıldır, ululuk ile; Dördüncüsü kanaat ve afiyettir. Bunlardan her birine ayrı ad vermiş; Sözlerini bu adlar altında söylemiş. Adalete Kün-Toğdı hakan adını verir; Onu hükümdar katında tutar. Bu Ay-Toldı adı devleti simgeler; Bunu onun veziri yerine koyar. Ögdülmiş'e akıl adını vermiş; Buna da vezirin oğlu demiş. Kanaate Ogdurmuş adını veriyor; Buna da vezirin akrabası diyor.”*³⁴

Eserdeki bu karakterler daha çok devlet adamlarını temsil ettiği düşünülse de karakterlerin asıl amacı *Kutadgu Bilig*'inde dediği gibi herkese ortak mesaj vermek ve herkesin payına düşen ahlaki öğütleri hayatına geçirerek uygulamasını sağlamaktır.

Kutadgu Bilig'in edebi değeri, muhtevası göz önüne alınınca müellefi Yusuf Has Hacib'in devrinde en yüksek tahsil ve terbiyeyi gördüğü ortaya çıkar.³⁵ *Kutadgu Bilig*'in müellifi Yusuf Has Hacib hem şair hem mütefekkir bir şahsiyettir. Onu asıl yücelten tefekkürdür. Tefekkürün kaynağı İslamiyetin prensipleri ve Türk töresidir. Bu prensip ve töre sentezinden ortaya ideal bir cemiyet düzeni, mesut bir hayat tarzı çıkmıştır.³⁶ Yusuf Has Hacib Allah'a inanmış bir Müslümandır. Eserin tamamında göze çarpan en önemli unsur yazarın akla değer atfetmesinin yanında dini yaşantısında vahyi temel almasıdır.

Eserde mensur mukaddime kısmında sözüne Allah'a hamd ve övgüyle başlamış Onun tek ve eşsiz olduğunu söylemiştir. Dünyada tek hüküm sahibi Yüce yaratıcının olduğunu belirtmektedir. Tanrı'nın en seçkin kulunun Allah resulü ve onun arkadaşlarının olduğunu söyleyerek onlara selam ve duada bulunmuştur.³⁷

³³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 254-257, s.41).

³⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 64-71, s.28).

³⁵ Külekçi, 14.

³⁶ Külekçi, 7.

³⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 3.

Mütefekkir şairimizin ideali, istikbale matuf bir gaye tahakkuku ve özlemi şeklinde düşünülmemelidir. Zira eserinde ortaya koyduğu cemiyet düzeni, hayat tarzı Türk Milletinin geçmişinde mevcuttur. Yusuf Has Hacib'in ideali, geçmişteki mevcudun İslama göre düzenlenmesi, belki unutulmuş, terkedilmiş değerlerin yeniden canlandırılmasıdır.³⁸

Eserde cemiyet içerisindeki mevkisi ne olursa olsun, tam anlamıyla kamil bir insanın vasıfları üzerinde durulmakla beraber, devrin ilim şubelerinin mevzuları da bulunmaktadır. Yusuf'un münevver ve mütefekkir biri olarak bu ilimlerden bazılarını elde etmiş olması da tabiidir.³⁹

Türkler İslam dinine girmeye başladıktan sonra, hayat tarzlarını, yeni kıymetler doğuran bu yeni dinin esaslarına göre ve kendi sosyal yapılarının uygun gördüğü ölçüde değiştirmişlerdir. Buna uygun olarak *Kutadgu Bilig* müellifi dini hem kalbi ve estetik bir şekle sokmak ister hem de halkın ruhunda doğan ve ruhunda yaşayan kıymetleri gösteren İslam'dan evvelki Türk inanç ve geleneklerinin bazısını yaşatır.⁴⁰

Bundan dolayı "Türk Kültürü" dendiği zaman, Türkleri diğer kavimlerden ayıran başlıca hususiyetler akla gelir. Türklüğe hayat gücü veren değerler manzumesi yani milli tarih, Türkçe, din, örf ve adetler, milli dünya görüşü ve milli sanatlar gibi unsurlar düşünülür. Bu unsurlar iki ana kaynaktan beslenmişlerdir; birincisi tarihin ilk devirlerinden beri süregelen Türklük, ikincisi ise Müslümanlığın kabulünden sonra İslamiyettir. Türk kültürünün unsurlarını tahlil edip anlamak için öncelikle bu iki kaynağın iyi bilinmesi gerekir.⁴¹

İşte *Kutadgu Bilig*, Türkler için önemli olan bu kültür ve medeniyet kavşağında Türk ve İslam dünya görüşlerinin bilgiye, insana, devlet yönetimine, iyilik ve kötülüğe ve daha başka konulara ait bakışlarının bir bakıma harmanlandığı, birleştirildiği, uzlaştırdığı bir eserdir.⁴²

Kutadgu Bilig'in önemine kitabında yer veren Yusuf Has Hacib eserin okunması ve beyitlerinin hayata geçirilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

³⁸ Külekçi, 7.

³⁹ Külekçi, 14.

⁴⁰ Şeker, 16.

⁴¹ Sait Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, V.

⁴² Yusuf Has Hacib, *Mutluluk Bilgisi Kutadgu Bilig*, 7.

*“Bu kitap çok değerlidir. Çin bilginlerinin örnekleriyle bezenmiş, Maçin ulemalarının şiirleriyle donanmıştır. Bu kitabı okuyan ve beyitlerini bilinen kılan kitaptan daha değerlidir”.*⁴³

Bu metin sıradan bir siyasetname, devlet yönetimi kitabı değildir. Esasen insanın var oluşunun nasıl ve neyle yükseltilebileceği üzerinde durulmakta; bilgi, akıl, zeka, iyilik ve kötülük kavramları, dünyanın faniliği, ahiretin bekası vurgulanmaktadır. Tanrıya bağlı bulunma, ölümü, ahireti unutmama, akla ve bilgiye değer verme, çocuk eğitimi, her işte doğruluktan ayrılmama, dünyanın zevklerine kapılmayıp nefsin isteklerine hakim olma; zorbalık, hırsızlık ve haksızlıktan kaçınma; yalan, dedikodu, acelecilik, gevezelik ve içki, kumar gibi kötü alışkanlıklardan uzak durma; iyilik, cömertlik, merhamet, sözünü az ve yerinde kullanma gibi olumlu hasletlere yönelme; iyi bir ad bırakmaya çalışmaktadır.⁴⁴ Nitekim Yusuf Has Hacib de saydığımız bu ahlaki erdemlerin ihlaslı bir iman ile harmanlandığı zaman anlam kazandığını söyler.

Dolayısıyla Balasagunlu Yusuf, eserinde mutluluğun, bahtın, uğur ve meymenetin, iyiliğin hepsini içeren kut'un nasıl elde edilebileceği üzerinde duruyor. Bu kut, insanı iki dünyada mutluluğa ulaştıracak olan erdemlerin bütünüdür. Böylece bu dünyada barışık, müreffeh, huzurlu bir topluma ulaşılabilir gibi, öte dünyada da Tanrının razı olacağı insanlar olunacak ve Tanrının mükafatlarına ulaşılacaktır.⁴⁵ Yusuf Has Hacib Türklerin manevi tarafını, siyasi ve idari görüşünü ortaya koymakta, Türk devletinin siyasi - ictimai bünyesini tanınamız istemektedir.⁴⁶

Bundan dolayı metinde birçok yerde geçen “Kut” sözcüğü, dönemin Türkçesinde “Tanrı tarafından onanmış mutluluk, şans, talih ve devlet” anlamlarında kullanılmıştır. *Kutadgu Bilig* ise en dar anlamıyla “Mutluluk Veren Bilgi” biçiminde açıklanabilir. Eser insana her iki dünyada mutlu olmak için gerekli olan yolu göstermek amacıyla kaleme alınmıştır.⁴⁷

Yazar insanın her iki dünyada da mutlu yaşamasının ancak Allah'ın inayet ve yardımı ile olacağını şöyle ifade etmiştir;

“Tanrı kime kılarsa inayet, basut; Onun olur dünya, oluverir kut. Tanrı fazlı

⁴³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 18-20, s.8).

⁴⁴ Yusuf Has Hacib, *Mutluluk Bilgisi Kutadgu Bilig*, 10.

⁴⁵ Yusuf Has Hacib, *Mutluluk Bilgisi Kutadgu Bilig*, 10.

⁴⁶ Kafesoğlu, 4.

⁴⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 4.

kime gelirse tümüyle; o her iki dünyayı elde eder, hep iyi halde."⁴⁸

Yusuf Has Hacib'in Tanrının inayeti ile ilgili bu görüşleri elbetteki Kur'an kaynaklıdır.

Nitekim Kur'an'ı Kerim'de "(*Ey Resülüm!*) *O'nun sana kerem ve inayeti büyüktür*"⁴⁹, buyurularak Allah'ın Hz. Peygambere ve insanlara vahiy göndererek İslam'ın bozulmaya uğramadan nesiller boyu süreceği yönünde bir mesaj verilmiştir.

Kut kazanma bilgisi olan *Kutadgu Bilig*, bir bakıma baştan sona Töre'nin (Yasa-Ahlak) zuhur tarzı, hükümleri ve dayandığı temel prensipleri anlatan bir eser hüviyetindedir. Eserde devamlı soran, sorulan Töre, istediği cevapları, kut, akıl ve irfandan alır. Akıl ve irfan eserde Kut'tan gelmektedir. Töre'nin tanımlanmasını, akıl ve irfan yapmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de ahlaki değerler, hukuk, devlet, sosyal ve ekonomik hayata ait kavramlar görülmektedir. Eserde, devleti yöneten insanların erdemli kişilerden seçilmiş olması gerekliliği dikkat çekmektedir. Böylece, bir çeşit yeteneklilerin (meritokrasi) yönetimi diyebileceğimiz model de görülmektedir.⁵⁰

Yazar devleti yönetenlerin akıl, bilgi adalet ve liyakatın önemini şöyle dile getirmiştir;

*"Ey bey, işini iş bilene ver; Yararlı, doğru ve dürüst olana ver. Eğer bey yararsıza verirse işi; Başkası değil kendisi yapar yararsızlığı. Tanrı kime kut vermek isterse; Ona tümüyle doğru ve yararlı işçi verir. Yükselttiğini indirmek isterse yine; Ona gün göstermeyen bir işçi verir. O bilgisiz gelir ve bu odun onu izler; İşi tümüyle bozulur ve toza dumana boğulur."*⁵¹

Nitekim kut, akıl ve irfanı temsil etmektedir. Töre ise akıl ve irfan tarafından vaz edilmektedir. Akıl ve irfan, *Kutadgu Bilig*'de bazı mücerret değerlere dayanmaktadır. Gaflet, hizmet, hikmet ve gönül gibi bu mücerret değerler önce ictimai bünyeye aksetmekte, daha sonra da akıl ve irfan mahiyeti kazanmaktadır. Akıl ve irfanın terkibinden doğan manevi gücün mahsülleri ise, Tanrının nezdinde töreleşmektedir.⁵²

Türklerdeki bu kut telakkisinin, hukuki tabiri ise, imperium'dan başka bir şey değildir. Imperium idari, askeri, kazai (yargı) sahalarda hakimiyet hakkı manasında olup,

⁴⁸Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 6192-6193, s.455).

⁴⁹ İsrâ Suresi, 17/ 87.ayet.

⁵⁰ Hilmi Özden, *Kutadgu Bilig'de Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Etkisi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2007, 19.

⁵¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1759-1763, s.147).

⁵² Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, 8.

toprağa da ancak idare edilen insanlar vasıtasıyla raci olur. Buna göre, idareci ile tebanın ülkede ve onun üzerindeki kuruluşlarda hak ve sorumluluk ortaklığını ifade eden imperium anlayışının, Türklerde milattan önceki yüzyıllara kadar giden bir kідeme sahip olduğu görülür.⁵³

Yazarda kut'un kalıcı olması için devlet kademesinde bulunan her kişinin kendisine iyiliği rehber edinmesini öğüt vererek kut'un ancak bu şekilde kalıcı bir özellik kazanacağını aksi durumda ise elden gidebileceğini şöyle ifade etmiştir;

*“Bu kuta inanma, iyilik yap; Bugün sendeyse yarın başkasında bil. Bu kuta güvenme ey kut bulan; Gelen kut bir gün gidecektir. Ey devlet sahibi, bu devlet ile; Durayım dersen dur sen iyilik ile. Sana beylik, ululuk gelirse; Kendini küçük tut, ak saçlı olana dek bu ululuk içinde. Güler yüzlü, tatlı sözle tavrını iyi tut; Oluverir zaman, geliverir kut.”*⁵⁴

Yusuf Has Hacib, Orhun Abideleri'nde on bir yerde geçen töreye (kanun-nizam), eserinde merkezi bir yer vererek eskinin çerçevesine bir daha döner. Türk devlet geleneğinde töre, ilahi kökenli hakimiyetten ayrılmaz. Bu kavramın malzemesi, Orta Asya toplumunda sosyal-siyasi düzende hakim olan örfi hukuktur. Örfi hukuk, kurucu Kağan'ın iradesi ile töre halini alır.⁵⁵

Yusuf Has Hacib, töre'nin devlet için tekabül ettiği yeri şöyle meydana koyar;

*“Bu beylik, ululuk çok iyi şeydir; Dürüst olursa insan ey yüzü sevinçle parlayan. Beylik iyidir ama daha iyisi ; Yasadır,onu doğru uygulamalı”.*⁵⁶

Yusuf Hacib yönetenlerin ve yönetilen tebanın arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini ve bu eserin Türk töresinin biricik eseri olduğunu şu şekilde özetlemiştir;

*“Ey bu kitabı makbul bulan; Türk dilinde böyle bir eser gördün mu. Yine bu kitap yararlıdır herkese; Daha çok kentleri yöneten meliklere; Bu mülkü yönetenlerin kimler olduğunu; onlara gerekli olanları bilgeler söylüyor. Meliklerin korunmasının gerekleriyle; egemenliğin tertip ve şartı. Mülkün harap olması, bekasının nedeni; Egemenliğin kalıcı olması ya da nasıl elden çıktığı. Halkın hakkı vardır melikler üzerinde; Melikin hakkı da halkının üzerinde. Yine bu halk gözetsin onu; Melikler de gözetsin onların tenini ve canını”.*⁵⁷

⁵³ Kafesoğlu, 31.

⁵⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 549-552, s.61- Beyit 6095, s.448).

⁵⁵ Şeker, 46.

⁵⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 453-454, s.54).

⁵⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 33-4, s.11).

Türk İslam Edebiyatının en önemli ahlak eserlerinden biri olan Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde din ile kıvama getirilmiş ahlakın insanı nasıl erdemli bir varlık haline getirdiği önem arz ettiği için konuyu din felsefesi ışığında ele almak faydalı olacaktır diye düşünmekteyiz.

IV. KUTADGU BİLİĞ'İN NÜSHALARI

Eserin üç elyazması kopyası vardır. Biri Uygur, diğer ikisi Arap harfleriyle istinsah edilmiştir. Ancak her istinsahta metne eklemeler yapıldığı düşünülmektedir.

a)Viyana Nüshası: 1439'da Herat şehrinde yazılmıştır. Arap harflerinden Uygur yazısına aktarılmıştır. Herat'tan Tokat'a, oradan da İstanbul'a getirilmiştir. Avusturyalı tarihçi Hammer tarafından satın alınarak Viyana Ulusal Kütüphanesi'ne verilmiştir.

b)Mısır Nüshası: Arap harfleriyle yazılmış bu nüsha 1896 yılında Kahire Hidiv Kütüphanesi'nin mahzeninde bulunmuştur. Yazıldığı tarih belli değildir.

c)Fergane Nüshası: Eldeki nüshaların en önemlisidir. 1914 yılında Zeki Velidi Togan tarafından Türkistan'ın Fergane kentinde bulunmuştur. Bugün Taşkent'te olan Fergane nüshası Arap harfleriyle kopya edilmiştir. 12.yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir.⁵⁸

V. KUTADGU BİLİĞ'İN EPİSTEMOLİJİK ARKA PLANI

Her yazarın beslendiği bir alt kültür olduğu gibi yazarımız Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inin epistemolojik arka planını yani onun beslendiği kaynakları şu şekilde ortaya koyabiliriz;

a)Türk Mitolojisi: Yusuf Has Hacib, Yaratılış ve Türeyiş efsanelerinden başlayarak mitolojideki kavramları eserinde kullanmıştır. Örnek olarak; Türkler akıllı kimselerin akıllarını büyük denizlere benzetirlerdi. Çok akıllı ve bilgili insanlara "Akıllı deniz gibi" (aklı tengiz) demek onların adetlerinden biriydi. B.Ögel, Orta Asya mitolojisindeki deniz fikrinin Yunan, Hint, İran mitolojilerinden farklı olduğunu söyler. Türk mitolojisinde sonsuz deniz herşeyin başlangıcıdır.⁵⁹

⁵⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 11.

⁵⁹Özden, 20.

b)Türk Tarihi ve Kültürü: Yusuf Has Hacib olması gereken bir şekilde Türk Tarihine vakıf bir düşünürdür. *Kutadgu Bilig*'de Türk folkloru, atasözleri, dil, sanat ve medeniyete ait kavramlar kültürel zenginlik içinde sunulur.⁶⁰

c)Eski Türk Dini: Yusuf Has Hacib değerli bir Müslümandır. Bununla beraber islamla çelişmeyen eski Türk dininin kavramlarını eserinde kullanmıştır. Eserde Allah adı yerine Tanrı, İdi, Bayat, Ugan gibi kelimeler sıklıkla geçer. Adeta eski Türk dininde İslam'daki Esmâül- Hüsna'ya karşılık gelen kavramları kullanmaktadır. Mengü Tengri (Ebedi Tanrı), Mungsuz Tengri (Varlığı kendisinden başka hiçbir şeye istinat etmeyen ihtiyaçsız varlık, Kıyam bi nefsi sıfatı).⁶¹

ç)İslam Dini: Yusuf Has Hacib eserine besmeleyle başlar. Allah'a övgü peygambere övgü ile de devam eder. Bu da göstermektedir ki Yusuf Has Hacib, İslam ile hemhal olmuş bir şahsiyet taşımaktadır. Bununla birlikte, eserdeki bazı beyitlerin de manasını ayet ve hadislerden aldığı gözlenmektedir.⁶²

d)Maturidi'nin Etkisi: Semerkantlı Türk din bilgini olan Maturidi'nin (M.S.862-944) düşünceleri, Türklerin dini ve ahlaki hayatında derin izler oluşturmuştur. Bugün Türkler'in kelam ilminde itibar ettikleri bir alimdir. İslam'ın örfe verdiği değer çerçevesinde Töre'nin getirdikleri ile İmam Maturidi'nin tevhit ve ahlak görüşü tasavvuf erbabını ve Türkleri etkilemiştir. İslam dininin ilkelerini akılcı ve ilmi bir şekilde açıklayıp düzene sokan Maturidi'nin sistemi Yusuf Has Hacib'i yönlendirmiştir. Ahlak teorisinde akıl iyinin kötünün, güzelin ve çirkinin kendisi ile kavrandığı bir ölçüdür. Maturidi'nin ahlaki değerleri değişen ve değişmeyen olmak üzere iki kısma ayırıp, bunlara getirdiği izah tarzı bizde, onun ahlaki değerler arasında mutlak ve göreliler olmak üzere bir ayrımaya gittiği kanaatini uyandırmaktadır.

Kutadgu Bilig'de de ahlaki değerlerin mutlak ve göreliler dengeli bir şekilde kullanılmaktadır. Yusuf Has Hacib inanmış bir Müslüman'dır. O Allah'ın varlığına ve birliğine gönülden inanıyordu. Allah insanı yaratmış ve ona büyük faziletler vermiştir, her iyilik ve kötülük Allah'tan gelmekle beraber insan ne ekerse onu biçmektedir.⁶³

⁶⁰ Özden, 21.

⁶¹ Özden, 23.

⁶² Özden, 30.

⁶³ Özden, 31.

e)Farabi'nin Etkisi: Farabi'ye göre, “ Hikmet, en mükemmel şeyleri en mükemmel ilimle bilmektir”, yani Kut'u bilmektir. Bu bilgi Tanrı-evren-toplum-insan-saadet-Tanrı çemberini “Meratibuu'l - Mevcudat”ı, akılların akl-ı evvelden çıkıp akl-ı evvele dönüşünü bilmektir. Hikmet aslında Tanrı'nın bir vasfıdır. Tanrı, hikmetle kendi özünü bilir; bu yaratmadır. Hikmet, insanda bir erdemdir. *Kutadgu Bilig*'de de aynen kutun kuttan çıkıp kuta dönüş çemberi vardır. Erdemli kişi kutun bu hareketini bilir ve davranışlarıyla ona katılır; Hakka'l –yakın'e erer. Varlığın özünün; “ Köni Törü” (adalet) olduğunu anlar. “Böğü Bilge” olur. *Kutadgu Bilig*'de Tanrı'nın söz konusu edilmiş isimleri, sıfatları ve fiilleri aynen Farabi'nin eserlerinde söz konusu edilmiş gibidir. Özellikle her iki tarafta da Tanrı'nın ilmi, hikmeti, adaleti ve kudreti, yani yaratma fiili üzerinde durulmuştur.⁶⁴

f)İbn Sina'nın Etkisi: Otto Albert, Yusuf Has Hacib'in bir İbn Sina talebesi olduğunu söylemektedir. Yusuf Has Hacib, birçok benzetme ve temsillerde, İbn Sina'dan ilham almıştır. “ Hayır”ın ahlaki haz'la uyumlu olması ve mesut bir hayat için bu iki şartın mevcudiyeti hususunda Yusuf, üstadına uymuştur ki, bu tamamen Aristotelesçi bir telakkidir. Yusuf Has Hacib'in şer telakkisi de İbn Sina'dan farksızdır. Ona göre şer, hayrın mutlak zıttı değildir, belki ancak geçici bir tesiri haiz ve kendisinin zabt ve iradesiyle hayrın kemale ermesine yarayan bir engel ve noksandır. “Alim, salim, salih” mefhumuna “cahil, hasta, şerir” karşılık olmaktadır. Talim sayesinde, cahiller alim olur, tedavi yolu ile hastalar iyi olur, terbiye ve şerirler tehzib ve ıslah olunur. Ana babaların evlatlarını, hükümdar ve devletin milletin fertlerini terbiyeye borçlu ve bundan tamamıyla mesul olmaları tarzındaki Aristoteles'in telakkisine İbn Sina'da olduğu gibi Yusuf Has Hacib'de de rastlanmaktadır.⁶⁵

Buraya kadar din ve ahlak kavramına genel olarak bir giriş yapılmıştır. Çalışmamıza konu olan Yusuf Has Hacib'in hayatı ve bu eseri kaleme almasını sağlayan ortam hakkında bilgiler verilmeye çalışıldı. *Kutadgu Bilig*'in vücut bulduğu Anadolu topraklarının o bereketli ortamının bu esere etkilerinin arka planını ortaya koymaya çalıştık. Giriş bölümünde değindiğimiz din ve ahlak kavramlarını birinci bölümde detaylı bir şekilde ortaya koyarak İslam dünyası ve Batı'daki tarifler arasındaki farklı bakış açılarını ortaya koymaya çalışacağız. Din ve ahlak kavramı batı ve İslam dünyasındaki

⁶⁴ Özden, 33.

⁶⁵ Özden, 34 .

filozofların bakış açılarıyla temellendirmeye çalışarak Yusuf Has Hacib'in din ve ahlak anlayışı ile ilişki kurulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTADGU BİLİG’DE DİN VE AHLAK İLİŞKİSİ

Düşünce tarihine baktığımız zaman ilkçağdan günümüze kadar insanlar din ve ahlak ile ilgili düşünceler ortaya koymuştur. Bu da demektir ki, din ve ahlak konusu filozofların her zaman gündeminde olmuştur. Bu konu üzerinde araştırma yaptığımız Yusuf Has Hacibin de eserinde din ve ahlak önemli bir yer tutmaktadır.

Şunu özellikle belirtmemiz gerekir ki, din ile ahlak arasında her zaman bir münasebet olmuştur. Din ile ahlak arasındaki münasebet de dinden ahlaka ve ahlaktan dine olmak üzere genellikle iki şekilde ele alınarak incelenmiştir. Kimi filozoflar, ahlakın kaynağını dine dayandırarak, bir şeyin iyi ya da kötü olduğunun Tanrı tarafından belirlendiğini ileri sürmüşler, dinden ahlaka doğru giden bir yol takip ederek ahlakı din kaynaklı olarak açıklamışlardır. Kimi filozoflar da, iyi ya da kötünün bizatihi nesnenin kendisinde var olduğunu ve Tanrı’nın da bunu emrettiğini ifade ederek din ile ahlak arasında bir ilişki kurmaya çalışmışlardır. Birinci yol, ahlakı dine bağlamakta ve böylece dini vasfı ağır basan bir ahlak anlayışına- bir teolojik ahlaka- kapı açmaktadır. İkinci yol ise, insanın ahlaki tecrübesinden hareket ederek ilahiyatı temellendirmeye ve bu şekilde ahlaki yanı ağır basan bir ilahiyata- bir ahlak teolojisine- kapı açmaktadır.⁶⁶ Yusuf Has Hacib’in düşünce sistemine baktığımızda onun birinci yolu benimsediği görülür.

Kutadgu Bilig’de yazar teolojik ahlakı temel almıştır. Çünkü Yusuf Has Hacib eserinde ahlaki bir sistemin sağlam ve kalıcı bir özellik gösterebilmesi için Kur’an’ın ve Hz. Peygamber’in sünnetini eserinde hissettirmektedir. Bu olumlu ilişki her zaman ahlaka katkı sağlamıştır. Çünkü evrensel dinlerin en önemli özelliği kendi müminlerinin ahlaki bir sistemin içinde yer almalarını sağlamaktır. *Kutadgu Bilig*’de Yusuf Has Hacib özelde eserinde dile getirdiği Kün-Toğdı, Ay-Toldı, Ögdülmüş ve Ogdurmuş karakterleri üzerinden, genelde ise bütün insanlığa hitap ederek din temelli bir ahlak anlayışının bir toplumda yerleştiği zaman gerçek mana da hedefe varılacağını ifade eder.

İlk insan Hz. Adem’den son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)’e kadar gelen bütün dinlerin ortak bir amacı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü din duygusal bir varlık

⁶⁶ Aydın, 306.; Tuncay İmamoğlu, “Paul Tillich Felsefesinde Din ve Ahlak İlişkisi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 28, Yaz 2006, 108.

olan insanın kendi varlık sebebinin ve sonunun ne olacağını ele alır. Bunun sonucunda ise temel gayenin ahlaka uygun bir yaşam sürmeyle dinin hedefine varmasını mümkün kılar. Din insana sadece belli bilgiler sunmakla kalmaz, bunun pratikte uygulanması için de gereken ahlaki eylemleri yapmasını ister. Dinlerin amacı da pratikte insan yaşamına etki etmektir. Hz. Muhammed(s.a.v)'in “*Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.*”⁶⁷ demesi bunun en güzel örneğidir.

Dini yaşayışı, sadece ibadetlerin yapıldığı anlarda aramamak gerektiği ve ibadetlerin hayatın bütün yönlerine olumlu etkide bulunduğu zaman gerçek amacına ulaştığının bilincinde olmak gereklidir. Çünkü din, ahlaki yaşantı ile mana buluyorsa hedefine ulaşır. İnsan hayatının bir parçası olmayan ibadetler ise boş bir işten öteye geçememektedir. Bundan dolayı din ve ahlakın birbirlerini tamamladıklarını söyleyebiliriz.

İşte biz de çalışmamızın ana konusu olan Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde din ve ahlakın insanın erdemli bir yaşama sergilemesine katkısını inceleyerek bu iki olgunun birbirini nasıl etkilediğini ve gayeleri bakımından bağlantılarını ortaya koymaya çalışacağız. Bu bölümde Yusuf Has Hacib'in din ve ahlakla ilgili görüşlerini ortaya koyacak, ikinci bölümde ise ahlakla ilgili kavramları değerlendireceğiz.

1.1. DİN

Din konusu insanoğlunun en eski ve en önemli meselelerinden birisidir. İlk insanı yaratan Allah (c.c) fitrat üzere yarattığını belirterek dinin insan için fitri bir ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Kendisinin yaşadığı ortamda bulunan diğer varlıklardan farklı özellikte yaratıldığını fark eden insan kendi varlığını düşünmeye başlamıştır. İçinde bulunduğu dünyanın, evrenin, ayın, güneşin ve yıldızların aslını sorgulayarak muhakkak bunu yaratan bir yaratıcının varlığını kabul etmiştir. Din, insanla birlikte var olmuştur, insanla birlikte var olmakta ve görünen o ki, insanla birlikte de varlığını sürdürecektir. İnsanlık tarihinde ne kadar gerilere gidilirse gidilsin dinden tamamen yoksun bir topluluğa ulaşmak mümkün değildir.⁶⁸

⁶⁷ İmam Malik, *Hüsnü'l Huluk*, 8.

⁶⁸ İmamoğlu, 59.

Bu da göstermektedir ki bir değil bir çok din olgusu vardır. Her dinin müminleri ise inandıkları dinlere farklı anlamlar yüklemişlerdir. Hökelekli bu durumu şu şekilde özetlemektedir;

Değişik görünüm ve çok değişik şekiller altında dini inanış ve uygulamalar, dini gelenek ve etkinlikler, çeşitli ibadetler sembolik figürler hep varolmuşlar ve varlıklarını sürdürmektedirler. Budizm, Hinduizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi değişik dinlere inanan ve öğretilerini benimsemiş milyarlarca insan, hayatlarını buna göre anlamlandırmakta ve yaşamaktadır. Dinler tarihi içinde hep var olan ve varlığı günümüzde de süren bir devamlılığa sahiptir.⁶⁹ Dinlerin inanç, ibadet ve ahlak ile ilgili günlük ritüellerini yerine getirmelerinin yanında inandıkları dinin içinde bile yorum farklılıklarından bahsetmek mümkündür. Çünkü aynı dinin müntesibi dahi olsa insanların yaşadıkları sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziki çevre gibi bir çok etken bu yorum farklılıklarının oluşmasına katkı sunmuşlardır.

Hökelekliye göre din kavramı için ortak bir tanım ifade etmek oldukça zor görünmektedir. Dinin tanımlanmasındaki zorluğun çeşitli sebepleri vardır. Bunları şu şekilde ifade etmektedir;

Bunlardan birincisi, dinin çok yönlü çok boyutlu bir gerçeklik olması ve basit hiçbir unsura indirgenmeye imkan vermemesidir. Dini düşünmenin, hissetmenin, davranışın ve ilişki kurmanın bir yolu olarak düşünürsek, o insan ve toplum hayatının her boyutunda yer alır. İkincisi de, bilim adamlarının ele alışlarında kendi kişisel anlayış ve eğilimleri doğrultusunda bir sınırlılık içerisine girilmiş olmasıdır. Burada daha çok dinin belli bir boyutu ya da işlevinin merkeze alınması ve bütün bir dini gerçekliğin buna indirgenerek kavramlaştırılması söz konusudur.⁷⁰

Mehmet Aydın ise bu görüşlere paralel olarak dini inceleme ve araştırma konusu edinen her disiplinin, kendi işine yarayan bir din tarifiyle yola çıktığını söyler. Bir psikolog, dini, çok kere, yaşanan bir tecrübe; bir sosyolog, ictimai bir müessese; bir kelamcı, akli ve nakille müdafa edilebilen bir sistem olarak görür.⁷¹

⁶⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2010, 29.

⁷⁰ Hökelekli, 37.

⁷¹ Aydın, 6.

Bir değil birçok dinin var olduğunu ve çeşitli dinlere mensup insanların benimseyebilecekleri, eski bir ifade ile “efradını cami, ağyarını mani” bir tarif vermenin mümkün olmadığını Mehmet Aydın ifade etmiştir. Özellikle Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi “Kitaplı Dinler” söz konusu olduğunda, birbirine bağlı üç yön bulunduğunu ve bunların da inançla ilgili hususlar, ibadetle ilgili hususlar, ahlakla ilgili hususlar olduğunu vurgulamaktadır. Mehmet Aydın’a göre, iyi bir tanımın dinin bu üç cephesine de hakettiği önemi vermesi gerekir. Bu dinler açısından bakıldığında demek oluyor ki, din, ferdi ve içtimai yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, inanlara bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur. O, bir değer koyma, değer biçme ve yaşam tarzıdır.⁷²

Biz de din tariflerini incelerken İslam bilginleri ve din felsefesi araştırmacılarının tanımlarından yola çıkarak *Kutadgu Bilig*’de dine nasıl bir anlam yüklendiğini ve İslam bilginleri ile din felsefecileri ile *Kutadgu Bilig*’de işlenen din anlayışının örtüşen yönlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Din kavramı (religion), Latince “religare” kökünden gelmekte ve bağlanma anlamını taşımaktadır. Arapçada ise, “ceza, ibadet, tutulan ve gidilen yol, boyun eğme ve kullukta bulunma” anlamlarını ihtiva eder.⁷³ Din kavramıyla, genelde vahye dayalı dinlerin tamamı; özelde ise islam kastedilmektedir.⁷⁴

İslam bilginleri de dini çeşitli şekillerde tarif etmişlerdir. İslam bilginlerinin yaptığı din tarifindeki ortak nokta vahiy kaynaklı olmasıdır. İslam bilginlerinin din tarifi, Allah’ın gönderdiği vahiyleri tasdik etmek ve O’nun gereklerini yerine getirmeye yönelmektir.

Kur’an-ı Kerim’deki anlamlar ışığında, din Allah’ın peygamberlere gönderdiği bütün emirler ve yasaklar manzumesinin bütününe ifade etmektedir. Buna göre Hak Din tabiri ile, Allah’ın Peygamberler gönderdiği vahiyler topluluğunun bütününe tasdik ve gereğini yerine getirme kastedilmektedir.⁷⁵

Tanımlara bakıldığında, İslam filozoflarına göre dinin özelliği vahiy kaynaklı olması ve iki dünya arasındaki dengeyi korumaya çalışmasıdır. Diğer bir nokta ise dinin

⁷² Aydın, 5-6.

⁷³ M. Naci Kula, *Kimlik ve Din*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, 47.

⁷⁴ Recep Kılıç, *Dini Anlamak Üzerine*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, 11.

⁷⁵ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, Literatürk Yayınları, Konya 2012, 18.

akıllı bir varlık olarak yaratılan insanın cüzi iradesi sonucu şekillenen bir olgu olmasıdır. İnsan maddi ihtiyaçları yanında manevi ihtiyaçları da olan bir varlıktır. Din de insanın manevi ihtiyaçlarını karşılayabileceği en temel kurumlardandır.

Batılı filozoflara göre bir çok din tarifi yapılmıştır. Batıda bugüne kadar üzerinde ittifak sağlanabilen bir din tarifi yapılmamıştır. Batı'daki din tariflerinde, insanla insanüstü arasındaki kutsala dayanan bir ilişki, ortak bir özellik olarak dikkat çekmektedir.

Hegel'e göre birbirinden farklı değil, fakat birbirini tamamlayan şeklen iki çeşit bir din kavramından söz edilebilir. Birincisi tarihi veya formel din kavramıdır. Tarihi din kavramı, Allah'ın insanlara vahiy ettiği belirlenmiş dinlerdeki din kavramıdır. Bu dinlerdeki din kavramının özünü, Allah'ın, kendisi hakkındaki insanların bilmesi gereken bilgiyi doğrudan doğruya insanlığa vahyetmesidir. İkincisi mutlak veya felsefi din kavramıdır. Mutlak din, insanın felsefe yoluyla, bütün hakkında elde edebildiği bilgi ve şuur halidir. Hegel'in mutlak din kavramıyla işaret etmek istediği şey, herşeyin nihai olarak dini olması ve dini herşey olmasıdır.⁷⁶

Rudolf Otto'ya göre "din, insanın kutsal saydığı şeylerle olan ilişkisidir.", E.B Tylor için "Din, ruhi varlıklara inançtır.", Maks Müller ise "Din, insanın sonsuzu kavramasını sağlayan, akıl ve mantığı tabi olmayan, zihni bir meleke ve yetenektir". Frazere göre "Din, dua, kurban ve inançla kendini gösteren bir arzudur". Feuerbach ise dini; "dua, kurban ve inançla kendini gösteren bir arzu" olarak tanımlanmıştır.⁷⁷ Batıdaki din tariflerine bakıldığı zaman inanılan kutsal varlığa insanüstü ruhi bir özellik atfedilmektedir. Her dinin mümini inandığı Yüce varlığa çeşitli ritüellerle bağlılığını sunmuştur.

Toshihiko Izutsu ise dinin, semantik açıdan irdelenmesi en zor Kur'anî anahtar terimlerden biri olduğunu kabul etmek gerektiğini söyler. Din kelimesinin, Kur'an'da inanç sistemi ve hüküm olmak üzere iki anlamda kullanıldığını, İslamiyet öncesi dönem de ise gelenek (alışkanlık), ceza/karşılık ve itaat gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir.⁷⁸

⁷⁶ Mehmet Bayrakdar, *Din Felsefesine Giriş*, Eskiye Yayınları, Ankara 2013, 51-53

⁷⁷ Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, 19.

⁷⁸ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, (Çev. M. Kürşat Atalar), Pınar Yayınları, İstanbul 2014, 322-323.

Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inde ise din hakkındaki düşünceler iki cepheden değerlendirme konusu yapılır. Birincisi İslamiyeti kabul etmiş bir toplumun gösterdiği hassas bir dini inanç, ikincisi ise bu eserin doğduğu Karahanlı devletinin İslam ile çelişmeyen töresinin din ve ahlaka etkisi.

Müslümanlaşma sürecinde kaleme alınan *Kutadgu Bilig*, Türk İslam tasavvurunun hem kendine özgü yönlerini hem de İslam'ın ortaya çıktığı coğrafyayla bağlantısını ortaya koyar. Belli bir coğrafi sahanın ve belli bir zamanın ürünü olan *Kutadgu Bilig*, vücut bulduğu iklimin ve tarihin uzun asırlar geçirdiği fikri, hissi ve edebi gelişmenin bir neticesidir. Kendisine mahsus bir şahsiyet sahibi olan Yusuf'un tevarüs ettiği birikimi taşıyan metnin arkasından Türk düşünce tarihi, kelami ve tasavvufi gelişmesi görülebilir.⁷⁹

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*'de Tanrı'nın insanı seçip beğenerek yarattığını, ona akıl, zeka, irade, gönül ve vicdan vererek, onu diğer varlıklar arasında yücelttiğini bu milyarlarca yarattığı insana rehberlik etmek üzere Peygamberler gönderdiğini, bu peygamberler içinde de Hz. Muhammed (s.a.v)'in halkın en seçkini ve insanların en iyisi olarak yarattığını belirtiyor.⁸⁰ Bu da *Kutadgu Bilig*'in arka planında İslam'ın inanç esaslarının yer ettiğini gösterir.

Eserde Hakan Ögdülmiş'e

“Ey ögdülmiş, şimdi ben hayıflanıyorum; atandan bana bir tek sen kaldın. Senin gibi biri daha olsaydı; seni izlerdi bak önünden arkandan. Bir tek sen varsın bak benim yanımda ey doğru tavırlı; Seni de yitirirsem eğer bir başkası hani.”⁸¹

diyerek ülkesindeki devlet işlerinin daha sağlam işleyebilmesi için liyakat sahibi yardımcılara ihtiyaç olduğunu bildirmiştir.

Ögdülmiş ise hükümdara hitaben;

“Çok olursa ilde yararlı ve zeki insanlar; Bey erince kavuşur, işleri onlar yapar. Yok değil var akrabalarımдан; Fazlaca bilgili böyle bir insan. Bütün erdemleri var, zeki ve günahattan sakınır; Hangi işe girse boyayı boyar.

⁷⁹ Şeker, 13.

⁸⁰ Mehmet Akgün, “Kutadgu Bilig’de Din”, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 26, Ankara 1997, 40.

⁸¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3131-3132, s.242).

Davranışı ok gibi doğru, adı ogdurmuş'tır; Bütün iyiliklere elini vurmuştur. Velakin bu dünyadan yüz çevirdi; Kalkıp dağa çıktı, kendini ibadete verdi. Tanrı'ya ibadet ediyor; günah hastalığını gideriyor.”⁸²

diyerek erdemli ve kendini inzivaya çekmiş gününü ibadetle geçiren bir akrabası olduğundan bahseder. Öğdülmiş onu çeşitli şekillerde ikna etmeye çalışır. Fakat bu teklifi kabul etmeyen ogdurmuş çeşitli kaynaklardan Hakan ile görüşür. Bu görüşmelerde geçen konuşmalar eserde İslam dini ve insanların iç benliklerinde hissettikleri imanı güzel bir şekilde okuyucuya sunar. Bu da bize *Kutadgu Bilig*'in arka planında Türk düşünce tarihi ve tasavvuf'un büyük bir yer tuttuğunu gösterir.

Dinin işlevsel tanımını daha çok bireysel ve toplumsal olarak dinin fonksiyonlarının karşılığıdır.

Nitekim dinin tanımını incelediğimiz zaman aynı manayı ifade etmediği görülmektedir. Hatta tek bir din içinde bile farklı tanımlar yer almaktadır. Toplumdaki insanlar arasındaki dini duygu ve yaşantı bunu en güzel şekilde göstermektedir. İnsanların dini tecrübe etme ve sosyal yaşamlarına aktarımı dini nasıl algıladıklarına göre değişir ve sonucunda farklı “Din” tarifleri ve dini yaşantılar ortaya çıkar.

Bu tanımlara göre din, insanın kendisi dışındaki bir güce inanmasına işaret eder. Birey bu inanç sayesinde duygusal ihtiyaçlarının tatmin olmasını ve yaşamının istikrar kazanmasını ister. Din, kendini kültür içinde gösterdiği şekliyle sembolik bir sistem, sosyal kurum ve sübjektif hayattan ibarettir.⁸³ Bu tanıma göre dinin sosyal hayat içinde gerçekleşen bir olgu olduğu vurgulanarak dinin hem sosyal hem de içsel bir tecrübe olduğuna dikkat çekilmiştir.

Kutadgu Bilig'de Hakan Kün-Toğdı'nın Ogdurmuş'a yazdığı mektup'da dinin sosyal bir ortamda yaşantı halini alabilmesinin önemini şu şekilde ifade ederek doğru inancın insanın ahlaki yaşamına olan tesirini güzel bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Tanrı kullarına yararlı ol ey bilge; İnsanlara yararlı olana insan denir. Seni ben Müslümanların yararlanması için; Ey zahit ısrarla buraya çağırıyorum. Buraya gel, yararlı ol insanlara; Yararsız insan ölüdür diriler arasında. Kendi çıkarını düşünen insan mı olur; İnsan olan ilin çıkarını düşünür. Malını dağıtmak cömertlik değildir; Cömertlik canını malını feda etmektir.

⁸² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3144-3149, s.243).

⁸³ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi*, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2011, 73.

Merhametli değildir kendini koruyan; Merhametli olan, başkalarının iyiliğini isteyen.”⁸⁴

Yusuf Has Hacib’in bu ifadeleri gösteriyor ki din, insanın ilişkiler ağını düzenlemek; insanı ahlaki anlamda olgunlaştırmak için vardır. Yani din; insanın Allah ile insanlar ile ve tabiat ile olan ilişkilerini düzenleyen değerler bütünüdür.⁸⁵ Dinin ahlaki boyutuna dikkat çekilerek, dini tecrübenin ahlaka yansımaları sonucu toplumdaki işlevsel özelliği vurgulanmaktadır. Din toplumu düzenleyen ahlaki bir fonksiyona bürünmüştür ve günlük hayatta yaşayış şekillerini düzenlemektedir.

Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig*’de Ay-Toldı’nın oğlu Ögdülmüş’e verdiği öğütler arasında insanın cehenneme karşı siper alabilmesi için bu dünyadaki ilişkiler ağını ahlaki temeller üzerine kurması sonucu ahiret hayatında vaad edilen güzellikleri yaşayabileceğini şöyle ifade etmiştir;

*“ Yine dedi Ay-Toldı, oğlum dinle; Cehenneme karşı iyiliğ siper et kendine. İyilik yap, kötülükten uzak dur; Bundan sonra iyilik gelir, ister kalk ister otur. Kötü arkadaşına yanaşma, zarar verir; Kötülük yılandır seni de sokar. İkiyüzlülere sözünü söyleme; Yayar sözünü, sırrın açılır yine. Evine yaklaştırma dedikoducu kişiyi; Bütün ile yayar görüp bildiğini. Deneyimli, güvenilir insanları sıkı tut; Sana onlardan gelir binlerce tat. Her sözü dinle, hemen inanma; Gönül sırrını açma, sıkıca sakla. Kimseyi kıskanma, çok yiyip içme; Bunalma bu iki davranış içinde”.*⁸⁶

Yine Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig*’de mutluluğun geçiciliğini anlattığı bölümde ölüm temasına değenmiş ve dünyanın geçiciliğine vurgu yaparak İslamda son nefeste kelime-i şehadet getirmenin insan için çok ulvi bir davranış olduğunu belirtmiştir. Her Müslüman bireyin içinde hissettiği büyük bir temenniyi dile getirerek eserde din duygusunu çok güçlü bir şekilde şu beyitler ifade etmiştir;

*“Gözünü göğe dikti, dedi: Ey Tanrım; Senden başka Tanrı bilmedim. Yarattın, yetiştirdin, büyüttün beni; Senin fazlınla oldu, bilirim bunu. Sana tapınırdı benim bu özüüm; İşte ecel geldi, kesti sözüm. Kaçacak yerim yok, yitirdim bilgiyi; Senin rahmetin tutsun şimdi elimi. Alçaklıkla birçok kötülük yaptım; Asaletinle sen affet ey aziz Tanrım; Aymazlıkla boş geçti yaşamım; Beylik zamanımı boşa harcadım.”*⁸⁷

⁸⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3928-3933, s.297).

⁸⁵ Kılıç, 79.

⁸⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1295-1302, s.115).

⁸⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1151-1156, s.105).

“Göge dikti gözünü, açtı elini; Kelime-i şehadetti son söylediği. Can parıltısı gitti, karardı günü; Tanrı adıyla verdi son nefesini.”⁸⁸

“Ölüm gelmeden önce dön kendini toparla; Pişmanlık yarar sağlamaz ölüm yakalayınca. Ölümü unutma, hazırlan tövbeye; Aymaz olma, ölüm gelir yapışır yakana. Gençlik zamanında yerine getir ibadeti; Kocalık gelince gider insanın bütün gücü. Yaşamı değerli tut, acele et ibadet için; Dikkatli ve uyanık ol ölüm yakalamadan”.⁸⁹

Diğer beyitlerde ise ahiret hayatının varlığına vurgu yaparak asıl tohum atılacak yerin dünya olduğunu belirtmiştir. Her anın hesabını vermek zorunda olan insanın ahiret ve dünya dengesini çok iyi kurması gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir;

“Yarın bugün için sorgu günüdür; Yarını düşünen dosdoğru yürür. Aymaz olma, uyanık dur, uyuma uyan; Uyuyan gözü uyanık tut, unut bu uykuyu. Bu din dalı, dünya dalına karşıdır; uyuşmaz iki gün, yolları kesişir. Zor bu dinin dünyayla birleşmesi; Kavuşmaz ikisi bunu bilmeli. Birisi yaklaşırsa birisi kaçar; İkisini de bir tutan yolunu şaşırır.”⁹⁰

Bir başka beyitte ise şunları söylemektedir;

“Dilimle çok övdüm, sayısız sena; Ettim Tanrı'ya, aylarca, yıllarca. Yağız yeri, mavi göğü, güneşi, ayı; Karanlığı, aydınlığı, yoksulu ve zengini o yarattı. Yarattı bir çok varlığı, sayısız canlıyı; Rızkını verir hepsinin, aç koymaz birini. Birdir bir Tanrı ki yarattığı iki; Hesaba vurulmaz onun birliği.”⁹¹

“Dilediği her şey olur, ol derse; Yürütür kazasını karar verdiği her işte”⁹² Bu beyitte ise Kur'an-ı Kerim'de yer alan *“ Ol der oluverir !”⁹³* ayetine atıf yapılarak Allah (c.c)'in kudret sıfatı ortaya çıkarılmıştır.. Bütün bu beyitleri incelediğimiz zaman Türk töresinde dinin etkisini açık bir şekilde görmekteyiz. Çünkü Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra Anadolu'da İslamı en güzel şekilde yaşamaya ve yaşatmaya çalışarak İslam'ın bayraktarlığını hayatın her anında taşımayı kendilerine bir görev bilmişlerdir.

Aşağıdaki beyitler de Türk töresindeki “kut” anlayışına vurgu yapılarak, yönetimde bulunan kişilerin günahattan sakınan ahlaki üstünlük sahibi insanlar olmaları gerektiği belirtilerek aslında bu görevin Tanrı tarafından verildiğini söylemesi eserde devlet adamlarının dini bir kimlik de taşıdığını göstermesi açısından önemlidir.

⁸⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1519-1520, s.130).

⁸⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 5714-5717, s.421).

⁹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 5309-5313, s.392).

⁹¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3716-3719, s.282).

⁹² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3729, s.283).

⁹³ Nahl Suresi, 16/ 40.ayet.

“Günahtan sakınan biri olmalı, din sahibi, arı; İlin halkı ondan yana emin olmalı.”⁹⁴

“Günahtan sakınan, din sahibi kişi; Üşenmez, yapar bütün insanların işini. Günahtan sakınan kişi çeker başkalarının kaygısını; Günahtan sakınan kişidir insanların iyisi”.⁹⁵

Hakan Kün-Toğdı'nın Odgurmuş'a yazdığı mektuba başlamadan önce de yaptığı dua da güçlü bir tevhid inancının yanında eski Türk töresine ait dini inancının bulgularına aşağıdaki beyitlerde rastlanmaktadır;

“Diledi, yarattı bütün canlıları; O dur rızık veren, diri tutan onları. Kudretlidir, adildir, doğru yasaları koyan; Yarattığı bütün mahluklara gücü yeten. Mavi göğü yarattı, ışıttı güneşi, ayı; Bulmak için kara gece, aydınlık gün, yıl, ay hesabını. Yarattığı bu evren durmadan döner; Tanrı hükmü, takdiri ile gezinir. Yaratmadan önce belirlediği kaza; Kazaya razı ol, boyun eğ ona. Ne istediye yaptı, ne istese yapar; Ne dediye oldu, ne dese olur.”⁹⁶

Kutadgu Bilig'e bakıldığında özellikle Tanrı ve din anlayışına güçlü bir vurgu yapıldığı açıkça görülür. Eski Türk töresinde devleti yönetecek kişilerin Tanrı tarafından seçildiğine inanılmış ve vatana hizmet etmenin Tanrı'ya hizmet etmekle bir tutulduğu görülmüştür. Aşağıdaki beyitlerde devlet yöneticilerinin asıl görevinin hem hakka hem de halka hizmet olduğu güçlü bir şekilde vurgulanmıştır.

“Ey dinin izzeti, devletin yardımcısı; Ey milletin tacı, şeriatın hizmetlisi.”⁹⁷

Kutadgu Bilig'in din anlayışını bu düşünceler etrafında değerlendirdiğimiz zaman diyebiliriz ki bu eserde tevhit inancına güçlü bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitleri incelediğimiz zaman *Kutadgu Bilig*'de İslam dininin temel inanç esaslarına bağlılığını görmekteyiz. Yusuf Has Hacib, İslam'ın kendisine Allah'ın bir lütfu olduğunu söyleyerek, kendisinin azmıların yolundan doğru yola döndürülerek yaratmanın akıl verip düşünmesini, göz verip görmesini, bilgi verip dilinin Kelime-i Tevhit ile Yüce Yaratıcıyı tasdik etmesini aslında kendisine yapılan bir lütf olduğunu belirtmiştir ve bütün verilen bu nimetlerin şükürünün edasını yıllarca aylarca ibadet etse dahi ödeyemeyeceğini ifade etmiştir.

⁹⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2190, s.177).

⁹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2462-2463, s.195).

⁹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3191-3196, s.246).

⁹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 89, s.29).

“Durma dilim, öv yaratana; Yararsız benden uzaklaştırana. Seçti, yarattı ve aydınlattı gönlü; Doğru yol üzerinde tuttu gönlümü. Karanlıktaydım, aydınlattı gecemi; Karanlıklar içindeydim, doğdurdu günümü. Azıp yürüyordum, gösterdi yolumu; Ateşte yanardım o korumasaydı. Seçti, ayırdı ve yüceltti beni; Azmışların yolundan döndürdü beni. Gönlümü bezedi aydınlıkla; Dilimi bezedi tanıklıkla(Kelimi tevhit). Gönül verdi, göz, akıl ve bilgi; Açıverdi sözümü, söyletti dilimi. Sevgili peygamberin yolu esenliğe erdirir beni; O peygamber olsun tutacak benim elimi. Bunların hepsi Tanrımın fazlıydı; Benim gibi tapınmasız kuluna değer verdi. Bunun şükürünü şimdi nasıl öderim; Yıllarca, aylarca yaşasa bile özüm.”⁹⁸

Yazar iman giysisinin aslında Allah’ın bir lutfü keremi olduğunu ifade ederek Rabbine karşı korku ile ümit arası bir imanın varlığını *Kutadgu Bilig*’de sıkça işlemiştir. Müslümanca yaşamın da kendi müminlerinden istediği tam da böyle ulvi bir davranış sergileyebilme iradesine sahip olabilmektir. Yazar bu ulvi davranışını duygularında okuyana şöyle ifade etmektedir;

“İlahi, bilirsin bu acizliğimi; Sana açarım ben her sıkıntımı. Kılamam birinin şükürünü bile; Benden şükür kıl sen kendi kendine. Doğru yol üzerinde tutadur beni; Çıkarma üzerimden bu iman giysisini. Tenimde çıkarken benim bu canım; Şehadet ile kesilsin son nefesim. Tek başına da kalsam kara yer altında; Sonsuz rahmetin orada ulaşır bana. Yararsız kulunum ben, çoktur günahım; Kendi fazlınla affet beni ey Tanrım. Bütün müminleri sen bağışla; Yarın ki bekadan bugün kıl lika (Kavuşma, yüzünü gösterme).”⁹⁹

Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgilerden hareketle diyebiliriz ki, Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig*’inde dinin dinamik bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Çünkü din kutsal varlıkla kurulan bir bağı ifade ederek hem bireysel olarak yaşanan bir iç tecrübedir hem de sosyal yaşantının her alanında kendini göstermektedir. Din insanın kutsalla girdiği tecrübe sonucunda inanması gereken inanç ve ibadet esaslarını, insanın varoluş hedeflerini, insanın ahlak yapısına etki ederek neleri yapıp neleri yapmaması gerektiğini, ölüm ve ahiret gibi insanoğlu için gaybi bilgi olan korku ve ümitlerinin anlam kazanmasını sağlar. Belli dinlere inanan insanlar arasında ise birliktelik sağlayıp dinin kurumsal bir kimlik kazanmasını ve genel geçer ahlaki kuralların o dine inanan müminleri arasında ortak hedefler belirleyerek dini grup ve birlikteliklerin oluşmasına fırsat tanır.

⁹⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 381-390, s.50).

⁹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 391-397, s.50).

1.2. AHLAK

İnsanlar, ilk medeniyetlerin kuruluşundan beri, kendi hareketlerinin değerlendirilmesi temeline dayanan ahlak ile uğraştılar. Çin’de Konfüçyüs, Hindistan’da Buda ahlaklı yaşamının yollarını araştırırken bu yolların mutluluğa götürdüğünü söylediler. Bunlar gibi, ilahi birer ahlak sistemi getiren peygamberler de, ahlak dışı davranışların, sonunda insana pişmanlık getirici olduğunu, ya da insanlığı mutlak felakete götüreceğini anlattılar.¹⁰⁰ Bu düşünceler ışığında İslamda ahlakı ilk peygamber Hz. Adem ile başlayan ve son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)’in getirdiği evrensel mesajların önemli bir bölümünü insanların ve toplumların günlük yaşantılarda bir meleke halini alması durumu olarak ifade edebiliriz. Yusuf Has Hacib’in ahlak anlayışı İslamın ahlak anlayışını onaylar. Bizde burada Yusuf Has Hacib’in ahlakı nasıl anladığını ve ahlaki davranışların neler olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig*’i bir ahlak kitabı olarak yazıldığını şöyle ifade eder:

“Kitap adı verdim Kutadgu Bilig’i, Kutlu olsun, okuyanın tutsun elini; Sözümlü söyleyip kitabı bitirdim, her iki dünyayı tutman için eline sundum; Kişi kutla elinde tutarsa iki dünyayı, Mutlu olur, bu söz tümüyle doğru; Bu Kün-Togdı hakan dedim söz başı, Yorumlayıp açıklayayım ey iyi kişi; Sonra söyledim bu Ay-Toldı’yı, Ondan yayılır kutluluk ışığı; Bu Kün –Togdı dedim doğru töredir, Bu Ay-Toldı dediğim ise mutluluktur; Sonra anlattım bak Ögdülmiş’i, Akıldır adı, yüceltir kişiyi; Ondan da sonra Ogdurmuş’tır, tarafımdan akıbet diye yorumlanmıştır; Bu dört kişi üstüne söyledim sözümlü, okursan açıktır, keskin kıl gözünü.”¹⁰¹

Eserdeki karakterleri incelediğimizde, onların Türk düşüncesine dört yol ağız vazifesi verdikleri görülür. Bunlar üzerinden vücut verilmek istenilen düşünceler, Türk fikir tarihinin bir çeşit amentüsü olarak görülebilir. Yusuf’un varisi olduğu geleneğin birbirini bütünleyen unsurlarına tekabül eden bu dört kavramsal çerçeve içinde mihver tip hangisidir? Usul açısından bunları birbirinden ayırtırmak mümkün değildir. Gaye açısından ise her bir tip diğeri tarafından benimsenebilecek bir zemine ve çerçeveye taşınır. Birbirlerine zıt ağızlarla konuştukları zaman bile etrafında toplanabilecekleri bir

¹⁰⁰ Nurettin Topçu, *Ahlak*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005, 15.

¹⁰¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 350-358, s.47-48).

tutamak noktası bulabilirler. Haliyle bunlardan biri öbürünü tamamlar.¹⁰² Eserdeki karakterlerin hepsinin ortak amacı ahlak öğretilerini kendi karakter özelliklerine büründürerek insanın düşünmesini sağlamaktır.

Öncelikle yazar kitabını yazma amacının insanlara dünya ve ahiret mutluluğunu dengeli bir şekilde sunmak olduğunu belirtmektedir. Kitabın bütününe bakıldığında zaman akıl, din ve ahlak konuları üçlemesi etrafında ifrat ve tefrite düşmeden halk içinde insan yaratılışına uygun bir yaşam sürmeyi öğütlemiştir. Yusuf Has Hacib'e göre tam anlamıyla erdemli bir yaşam sergileyip hem dünya hem de ahiret mutluluğu için bu dengeyi korumak önemlidir.

Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inin yazılış amacı insanlara yararlı olmaktır. İyinin ne olduğunu insanlara göstererek, ahlakı başka bir açıdan değerlendirir. O şöyle der;

“Hakan dedi: İyi yararlı olandır, Halka çokça yararı dokunandır. Hep iyilik eder bütün halka; Yine yaptığını kakmaz başa”.¹⁰³

denilerek İslamda hedeflenen iyilik felsefesini özetlemektedir.

Ahlaki hareketlerin aradığı aklilik, başkasının tecrübeleriyle birleşme peyda etmek anlamına gelen akliliktir. Onda evrensellik yoktur; ancak evrensel ve sonsuza teveccüh istidadı vardır. Bu, kendi tecrübesinin başkasının tecrübeler ile, kendi fikirlerinin başkasının fikirleri ile tamamlanmasıdır. Bu tamamlama sabit daireler içinde değil, gittikçe genişlemeye elverişli hareketli daireler halindedir. Böylece tamamlanma iki insan arasında başlayarak, bir arkadaş çevresi bir aile, bir meslek zümresi, bir ictimai sınıf ve millet olabilir.¹⁰⁴ Ahlaki eylemler de evrensel yasalar kabul edildiği gibi tek bir ahlaki doğrudan bahsetmek mümkün değildir. Ahlaki olan aslında insanların veya toplumların birbirine karşı kontrol mekanizması sunması sonucu birbirini tamamlayan eylemler haline dönüşmüştür. Yusuf Has Hacib de eserinde ahlaki olanın birçok erdemli davranış olduğunu şöyle belirtmektedir;

“Ay- Toldı dedi: Bana bağ olan; Birkaç şey vardır, vereyim nişan. Beni bulan olmalı alçakgönüllü; Tatlı dilli ve yumuşak sözlü. Kendini gözetmeli, çok abartmamalı. Kötü, çirkin işe yakın durmamalı. Dengeli tutmalı derilmiş

¹⁰² Şeker, 18.

¹⁰³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 856-857, s.83).

¹⁰⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Ahlak*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Yayınları, İstanbul 1946, 13.

*malını; Düzenlemeli yolunu, eylemini tavrını. Kendinden büyüğe saygı göstermeli; Kendinden küçüğe tatlı söylemeli. İnsanları kibirle incitmemeli; Alçalıp kendinden küçüğe güldürmemeli. Gevşeyip içkiye dadanmamalı; Boşuna malını saçmamalı. Eliyle, diliyle oyuna katılmamalı; Tavrını doğruluk üzerine kurmalı”.*¹⁰⁵

Ahlak ve dinin eylemlerine bakıldığı zaman zorunlu olan evrensel kaidelerin olduğu görülmektedir. Bir toplumda var olan ve belli bir dini inanç sistemi içinde yer alan bireylerin ödevden dolayı özgür olarak gerçekleştirdikleri eylemlerin varlığı inkar edilemez.

Yusuf Has Hacib de eserinde özgür insanın aslında iyiliği temsil ettiğini iradi eylemlerinde sağlam bir şekilde gösterdiğini şu şekilde ifade etmiştir;

*“İyi huylu insan ne der işit; Bu beyti oku ve kendini avut. Özgür ve azat edilmiş kişilerin tümü iyiliğin kulu; Sen iyilik yap aç doğruluk yolunu. İnsanlık yapmak için sen daima insan ol; İnsan böyle kurdu insanlığın temelini.”*¹⁰⁶

Ahlakça sorumluluğu olmayan insanın ahlakından da söz edilmez. Özgürlük olmadan da sorumluluk olmayacağına göre, öyleyse ahlaklılık özgürlükle aynı anlamdadır. İtaati, dar anlamında, yani bir başkasının istemleriyle belirlenmiş olma anlamında alırsak, hiçbir itaat ahlaka uygun olmaz. Düşünce özgürlüğünün ortadan kaldırıldığı yerde, kör bir inanma ve kör bir itaat söz konusu olacağından, bir başkasının istemlerini körü körüne yerine getirme de her zaman ahlaka aykırı olur.¹⁰⁷ Din ve ahlak kaidelerinde önem verilen davranışı yapmaktan ziyade içselleştirilerek yapmak gerektiği ve bu davranışların birer hayat felsefesi haline getirilmesi arzulanmaktadır. Çünkü içselleştirilmeden yapılan her ahlaki eylemin bir devamlılık sağlayamayacağı işikardır. Eylemlerimizi içselleştirmenin en temel yolu ise aklımızı kullanarak eylemlerimizi ahlaki ve gayri ahlaki ayırımına varmaktır. Yusuf Has Hacib de *Kutadgu Bilig*’de aklını kullanan insanın diğer davranışlarına da nasıl bir içsellik kazandırdığını aşağıdaki beyitlerde güzel bir şekilde ifade etmiştir;

*“Aklın buna benzer bir sözü vardır; Akli işine tutarsan bak yararı çoktur. İnsanı hayvandan ayıran bilgi; Bilgiyle insan her şeye uzattı elini. Yürü, hayvan olma, akıllı ol, öğren bilgi; Bilgiyle söyle doğru tut dilini.”*¹⁰⁸

¹⁰⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 702-709, s.73).

¹⁰⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2305-2308, s.185).

¹⁰⁷ Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1982, 3.Baskı, 17.

¹⁰⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1844-1846, s.153).

Yazar Yusuf Has Hacib özgür insanın davranışlarını ortaya koyarken bilgiyi rehber edinmesi ile beraber erdemli davranışlar sergilemesinin mümkün olduğunu şu şekilde ifade etmiştir;

“Bilgi bil, kendine yer edin başköşeyi; Sağlam bir kalkandır insana bilgi. Bilgisiz yürek, dil neye yarar; Bilgiyle su gibi herkese yara. Nice bilsen de yine ara; Bilgi bulunur bak araya sora. Bilirim ben dersin bilgiden uzaksın; Bilgisiz sayılırsın bilgiyi ara. Bilgi ucu gibi olmayan bir denizdir; Serçe emerek ondan ne kadar su alabilir. Bu bilgiyle kendi başın döner; Bilemez kendini kendinden uzak. Bilgi bil, adam ol, yücelt kendini; Ya da hayvan adını al, insanlardan uzaklaş.”¹⁰⁹

Toplum nezdinde gerçekleşen her türlü davranışın ahlaksal bir karşılığı vardır. İnsanoğlunun yaptığı her eylem ahlaksal bir boyutta değerlendirilir. Ahlak iradı olan her davranışın olağan sonucudur.

Ahlakın konusu üzerindeki görüşlerin hepsinde ortak olan, onda ruhsal ve sosyal unsurların bulunduğu. İster akla, ister duyguya dayansın, her türlü ahlak anlayışında esas olan, ahlakın, ferdin ruhsal yaşayışından doğmuş olduğudur. Refleks ve içgüdüler gibi şuarsuz yapılan hareketlerin ahlakla ilgisi olmaz. Derece derece yüksek ahlak değerini taşıyan hareketlerimiz, öbürlerinden daha şuurulu yaptıklarımızdır.¹¹⁰

Yusuf Has Hacib de eserinde kişinin kendisini kontrol edebilme yetisi olduğunu ahlaki erdem ve erdemsizlikleri aşağıdaki şekilde ifade ederek özdenetimin insan hayatında ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir.

“Terbiyesiz kişiden uzak dur, kaç; Terbiyeli kişiye benden bin alkış. Hiçbir işte acele etme, serin tut kendini; Böyle kişiler elde ederler arzularını.”¹¹¹
“Asık yüzlü, iri sözlü, kaba tavırlı ve kibirli; İnsan yerilir ve yoluna girmez işleri. Küstahlık, acelecilik, kolayca gururlanmak; Uzaklaştırır kendisinden herkesi.”¹¹² *“İçki içme, fesata katılma; Zina edip, fasık olup yüzünü karartma. Bu iki davranıştan kutsal kut kaçır; Bunlar insana yoksulluk yolunu açar.”¹¹³*

Bu beyitte görüldüğü gibi Yusuf Has Hacib, ahlaki kötülüklerin insan yaşamında meydana çıkardığı yıkımları ortaya koymaktadır. O, bunun yanında düşüncenin de

¹⁰⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 6605-6611, s. 487).

¹¹⁰ Topçu, 18.

¹¹¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1309-1310, s.115).

¹¹² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2077-2078, s.169).

¹¹³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1334-1335, s.117).

eylemle ilişkili olması gerektiğini düşünmektedir.

İslam dininde de temel gaye haline getirilen bu ilke Allah Rasulünün şu hadisi ile hayat bulmaktadır; *“Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır. Öyleyse kimin hicreti Allah ve Rasulü için ise, onun hicreti de Allah ve Rasülunedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalığa veya nikahlanacağı bir kadın için ise, onun hicret ettiği de o hicret ettiği şeydir”*.¹¹⁴ buyurmuştur.

Yusuf Has Hacib de insanın doğru eylemde bulunmasının ne kadar önemli bir ahlaki erdem olduğunu şöyle ifade etmiştir;

*“Gönlünü, dilini doğru tut, Tanrı’ya tap; Aymaz olma, yarınki işini şimdiden yap. Neyse sana gereken ondan dile; Sana yardım edecek yok ondan başka. Değer ver O’nun buyruklarına; Tanrı hem bugün hem yarın değer verir sana. Yolun doğru olsun, yanıltma kendini; Gönlünü, dilini küçük tut, büyütme sözünü.”*¹¹⁵

Türkler, yaratılış ve insan tabiatına büyük önem vermişlerdir. Onlara göre her insan, doğuştan kendine öz bir karakterle kişiliğini gösterir. Bilindiği gibi Eski Türkler karaktere “kılık” derlerdi. *Kutadgu Bilig*’de “kılık itig” sözü, Allah’ın özenerek yarattığı bir kimse demektir. “Kılık silig” ise temiz karakter demektir. “Kılık”, tüz, uysal ve doğru bir kimsedir. “Kılık”ın ahlak kavramı olarak yıllarca yaşaması, insanın özü ve karakterinin iyi olmasının arzulanmasındandır.¹¹⁶ Türk İslam kültürünün can bulduğu *Kutadgu Bilig*’de yazar ahlaki erdemleri iyilik felsefesini hayata geçirmekte bularak insanlar için yararlı olan davranışların arkasındaki yapılaş amacındaki asıl niyeti ön plana çıkarmaktadır.

Kutadgu Bilig’de samimi davranışların önemi ifade edilerek; İslamda hedeflenen iyiliğin ihlas olduğunu yazar şöyle özetlenmektedir;

*“Kişi öz sözünü içten insana açar; İçten insan kişiye kendini feda eder. İçten olduğun için güveniyorum sana; İçtenlikle söyle sözlerini bana. Ne der işit içten kişi; İçten kişilerdir insanlığın başı. İçten insanı akıl çok övdü; İçten kişiler insan için değerlidir. İçten birini bulursan bas bağrına ; Bilgi ve akıl öyle dedi bana.”*¹¹⁷

¹¹⁴ Buhari, istikraz 2, (III, 82).

¹¹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1278-1282, s.114).

¹¹⁶ Özden, 54.

¹¹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1943-1947, s.160).

Yusuf Has Hacib birden çok ahlaki kavramlara yer vererek bunların nasıl uygulanması gerektiğini kitabında yol göstererek açıklamıştır. Birden çok ahlaki erdemi sıralarken en başa koyduğu erdemlerden birisi liyakattir. Adalet kavramını işletebilmek için liyakatı öne çıkarmayı hedeflemiştir. Aşağıdaki beyitlerde bilginin önemi vurgulanarak asıl hedefin işi bilen kişiye vermek olduğu belirtilmiştir. Bu da Hz. Peygamberin “ *İş, ehil olmayana verilince kıyameti bekle*”¹¹⁸ hadisi şerifi örnek alındığını göstermektedir.

“Bir işi iki kişiye söylemesin dilin; Yapılmadan kalır, bozulur işin. İşini işi bilen kişilere ver; İş yapmayı bilmeyen üzülür, kaygı çeker. Hizmettir diye olur olmaza iş verme; Özüne yararlı olduğu için tut kişiyi. İlin yararıyla birlikte kendi yararını da dile; Başkalarının yararını düşünme, onlara bağlanma. Kişi gönlüne bakma, o kendi yararı için düşünür; İlin yararını dile, kendini bozma zorla. Sana kim yararlıysa sen de ona yararlı ol; Yararsız kişiyi kendinden uzak bulundur. Değerli tut sen yararlı kişiyi; Ona ver ey hakan gerekli işini”.¹¹⁹

Konunun toplumsal açıdan değerlendirilmesi durumunda ahlak, sosyal hayatın olmazsa olmaz şartlarından biri kabul edilir. Çünkü ahlak olmazsa, düzenli bir toplum hayatı mümkün olmaz, insanlar bir arada huzurlu yaşayamazlar. Neyin iyi neyin kötü olduğu hakkında ortak bir anlayışın bulunmadığı ortamlarda insanlar arası tam bir kargaşa hüküm sürer. Bu sebeple ahlakın varlığı, toplumun huzuru için bir çeşit tabiat kanunu gibidir.¹²⁰ Ahlak insanlara hangi davranışların doğru hangi davranışların yanlış olduğunu bildirmektedir. Dinin amacı da insanlara ahlaki erdemleri kazandırmaktır. Çünkü bütün ilahi dinlerin vahye dayanmasının amacı insanları sorumlu tutmadan önce onlara elçiler göndererek doğru ve yanlış göstermektir.

Kur’an-ı Kerim de ise insanların seçimlerinin kendi sorumluluklarında olacağını şu şekilde bildirmiştir;

*“ Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir rasül göndermedikçe azap edecek değiliz.”*¹²¹ buyurularak insanın toplumsal bir varlık olmasının yanında bireysel olarak davranışlarını kontrol etmesinin önemine vurgu yapılmıştır.

¹¹⁸ Buhari, İlim 2.

¹¹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 5533-5539, s.409).

¹²⁰ Cafer Sadık Yaran, v.d., *İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, 28.

¹²¹ İsrâ: 17/15

Ahlaki eylemlerde sosyal unsurun varlığı inkar olunamaz. İnsan eğer yalnız yaşasaydı, ahlak diye bir şey sözkonusu olmazdı. Çünkü ahlaklılık ve ahlaksızlık mutlaka bir insanın başka insanlar üzerinde yaptığı istenen ve istenmeyen etkilere denir.¹²² Bundan dolayı insanın nasıl davranışlar sergilemesi gerektiğine çoğu zaman toplumlarda yer alan yazılı ve yazılı olmayan normlar karar verir ve insanı buna yönlendirir.

Yusuf Has Hacib de bir çok beyitte ifade ettiği gibi toplum tarafından kabul edilen ahlaki erdemleri şu şekilde ifade etmiştir;

*“Şu üç şeyden uzak dur, mümkün olduğunca; Biri, kesin söylüyorum beylik taslama. Bir diğeri yalan, biri açgözlülük; Bu üç işin üçünün sonu da yoluk. Gammazlama insanları sen, dedikodu etme; Doğru sözü söyle, doğruyu gizleme.”*¹²³

*“ Şu üç şeyden insan kendini gözetmezse; Başını götürür hemen, bu sözü dinle. Biri, bu beylerin sözünü tutmalı sözlerin beyi gibi; Gözetmeli onu sevgili canı gibi. İkincisi görevi kötüye kullanmamalı, dürüst olmalı; Karışıklık günlerinde iyi gözetmeli kendini. Üçüncüsü saray içinde doğru davranmalı; Densiz, yararsız işlerden uzak durmalı.”*¹²⁴

Erdemli insanın temel özelliği her yaptığı davranışı bir yarar beklemeden yapmasıdır. Çünkü eylem haline gelmiş davranıştan bir fayda beklenirse bu ahlaklı davranışın özüne aykırı olur. Bizim atasözlerimizde de yer alan “İyilik yap denize at, balık bilmezse Halik bilir” ifadesi yapılan her iyiliğe karşılık beklenilmemesi ve her yapılan iyiliğin yaratıcı tarafından bilineceğini vurgulamak için söylenmiştir.

Bunun içindir ki Yaran’a göre ahlakın asıl kendine özgü konusu haklardan ziyade, iyilikler ve kötülüklerdir. İyilik vermen gereken bir hal veya yerine getirmen gereken bir ödev olmadığı halde, kendinden fedakarlıkta bulunarak fazladan karşılık beklemeden başkalarının lehine yaptığın takdire şayan davranışlardır.¹²⁵ Yusuf Has Hacib de bu ahlaki düşünceye paralel olarak iyilik yapanın karşılığında hep iyilik bulacağını aşağıdaki beyitleri ifade etmiştir;

*“Kim iyilik yaparsa iyiliktir yanıtı; Tanrı ona iyilik verir ey insan, parlatur gözünü.”*¹²⁶

¹²² Topçu, 18.

¹²³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 4106-4108 , s.309).

¹²⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 4119-4122, s.310).

¹²⁵ Yaran, 72.

¹²⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 6262, s.460).

Haklar o kadar temeldir ki, ahlaka gelinceye kadar onunla hukuk bile ilgilenmektedir. Bir hakkı verdiğinizde veya haksızlık yaptığınızda, ahlak sizi ayıplar kınarken, hukuk da sizi suçlamakta ve gerekirse cezalandırmaktadır. Dolayısıyla birinci ilkeyi oluşturan basamak, ahlakın hukukla eşit olduğu bir düzeydir. Gerçek ahlak ile ahlaklılık ise hukuk düzeyinin üstünde bir tutum, davranış ve eylem gerektirir. İnsanlara haklarını vermek hukuken de ahlaken de zorunludur; ama bunu yaptığınızda hukukun sizinle ilişkisi biter sizden daha fazlasını istemez. Oysa ahlak, sadece zorunlu ödevlerini yapan değil, üstün değerleri olan kamil, mükemmel ve yetkin insanları oluşturmayı hedef edinir.¹²⁷

Devlet yöneticilerinin özelliklerinin anlatıldığı bölümde Yusuf Has Hacib mükemmel ve yetkin bir insanda bulunması gereken özellikleri şu şekilde ifade etmiştir;

“Ne der işit bilgili ve zeki; İlin süsüdür bilgili, zeki insanın bilgisi. Bilgili olmalı bey, akıllı ve doğru; ününün yayılması için yürekli ve tedbirli. Hem eli açık, ılımlı hem de namuslu olmalı; Merhametli olup ilini gözetebilmeli. Gözü tok, sabırlı ve alçakgönüllü; Kusurları bağışlayıcı ve sakin tavırlı. Bütün erdemi herkesten üstün olmalı; Halka karşı adaletli davranmalı.”¹²⁸

denilerek kapsayıcı bütün ahlaki erdemler sıralanmıştır .

İnsanın varoluşu kadar eski olan ahlak kavramı, insanın en temel ihtiyaçları arasında yer almaktadır. İnsan için ekmek kadar su kadar elzem olan ahlak insan topluluklarının bir arada huzurlu bir şekilde yaşaması için en temel faktördür. İnsan her ne kadar fitrat üzere yaratılmış olsa da topluma uyumlu davranışlar göstermesi yanında, toplumda yerleşmiş kanunlara karşı gelme potansiyeline de sahiptir. Ahlak ise toplumda meydana gelen bu dengesizlikleri kontrol altına alarak disipline eder.

Yusuf Has Hacib de toplumsal huzurun sağlanabilmesi için insanları ayırıştırıcı hareketlerden kaçınmış ve insanda bulunan erdemli davranışların hem kendisini hem de çevresinde mutluluk vesilesi olduğunu şu şekilde özetlemiştir;

“Mutluluk nedir, bana açıkla; Mutlu insan kimdir insanlar arasında. Kendisi yaşar, dünya da onun verdiğiyle mutlu yaşar; Böyle bir insan öbür dünyada da başköşeye geçer.”¹²⁹

¹²⁷ Yaran, *İslam Ahlak Felsefesine Giriş* ,72.

¹²⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2167-2171, s.175) .

¹²⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1975-1976, s.162).

Yusuf Has Hacib de *Kutadgu Bilig*'de nezaketli davranış sergileyen ve sergilemeyen insan arasındaki farkı aşağıdaki gibi sıralamıştır;

*“Soylu kişilerin incedir tavrı; Vefayla halka uzatır elini. Temiz olmayanın tavrı, vefasız cefa; Nice şeker ile ilik yedirsən de. Vezir edepli, gözü tok ve güvenilir olmalı; Edepsiz kişidir insanların en kabası. Gözü tok olmalı, mal hırsı bulunmamalı; Açgözlü doymaz bu dünyayı yese.”*¹³⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig*'inde ahlak kavramının hayatın her alanında etkili olan bir erdem olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü Yusuf Has Hacib ahlakı temellendirirken toplumun her kademesinde yer alan bireyleri muhatap olarak günlük yaşamlarını nasıl sürdürmeleri gerektiği konusunda örnek olmayı hedeflemektedir. Yazara göre ahlaklı bir toplum inşa edebilmenin yolu bireylerin ahlakı erdemleri içselleştirmeleri sonucu gerçekleşmektedir. *Kutadgu Bilig*'de devleti yönetenlerden başlayarak toplumdaki her bireye erdemli olma yolunda önemli görevler düşmektedir. Nitekim Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'de hedeflediği ahlak anlayışı başta İslam dini ve Yüce kitabımız Kur'an'ı Kerim ile Türklerin yüzyıllar boyunca örneklik teşkil eden töresinden de etkilenmiştir. Yazara göre ahlakı tek bir erdemle açıklamak mümkün değildir. Ahlak bedensel, duygusal, sosyal ve mesleki bir bütünlük barındırmaktadır. Ahlaklı bir toplum inşa etmeyi hedefleyen yazara göre hayatımızın bütün erdemleri içinde barındıran bir dengede olması gerekmektedir.

¹³⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2198-2200, s.177).

İKİNCİ BÖLÜM

KUTADGU BİLİG’DE TEMEL AHLAKİ KAVRAMLAR

2.1. ERDEM

İnsanlara ahlaklı yaşamaları için gönderilen dinler, bu dünyada yaşıyorken olduğu gibi öldükten sonra da mutluluk vadediyor. Mutluluk, ruhun selamete kavuşmasıdır, onun kurtuluşudur. Kurtuluşun yolu ise erdemlilik yani ahlak bütünlüğüdür.¹³¹ *Müslüman, elinden ve dilinden başkalarına fenalık gelmeyen insandır.*¹³² İslam müminlerine yapılan ibadetlerin ahlaki erdemlerle bezendiği zaman anlam kazanacağını söyler. Çünkü insan yaşadığı dini tecrübeyi davranışlarına aksettirdiği zaman idael insan kıvamına gelir.

Yusuf Has Hacib’in eserinde din ve ahlak ile ilişkilendirmiş olduğu özelliklerinden birisi erdemdir. Yazar bununla ilgili şu ifadelerle yer vermektedir;

*“Kimde erdem varsa onun adı yayılır; Eğer erdemi yoksa adsız yaşlanır. Kişi erdemiyle insanları geçer; Kimin erdemi çoksa o yükselip uçar. Kim erdemle uzatırsa elini; Ulu dağların başını eğer, yere indirir”.*¹³³

Erdem, ahlaki yetkinlik ya da mükemmeliyetin ölçüsü olan kişisel özellik ve yetkinliktir.¹³⁴ İyi huylu olmak iyi niyetli, doğru sözlü, doğru davranışlarda bulunmak gibi ahlakın ve felsefi ahlakın en temel konuları yer alır.¹³⁵ Ahlaki bakımdan üstün ve değerli görülen niteliklerin genel adıdır. Her biri birer üstünlük sayılan, hemen her toplumda takdir edilen ve her ilahi din tarafından insanlara tavsiye edilen, doğruluk, adalet, iyilik-severlik, ölçülülük, cesaret, alçak gönüllülük, kanaatkarlık, merhamet, sevgi gibi ahlaken övülen ve öğütlenen niteliklere genel olarak “erdem”. bunlara sahip olan kişilere ise “erdemli insan”, erdemli insanlarda görülen üstün davranışlara da “erdemli davranış” denir.¹³⁶

Yusuf Has Hacib de insanın tam olarak ahlaki olgunluğa erişmesini tek bir kelime ile yani “erdem” ile söyle ifade etmiştir;

¹³¹ Topçu, 84.

¹³² Buhari, iman 4, 5, Rikak 26; Müslim, İman 64-64.

¹³³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2645-2647, s.208).

¹³⁴ Cevizci, 159.

¹³⁵ Yaran, *Ahlak ve Etik*, 151.

¹³⁶ Yaran v.d., “İslam Ahlakında Erdem”, 102.

“Değerli bir şey olayım dersen; Ey adlı, ünlü, erdeme değer ver.”¹³⁷

Gerek İslam filozofları gerekse batılı filozoflar da erdemi ahlakın temeli olarak kabul etmişlerdir. Çünkü erdem sahibi bir insan bütün üstün nitelikleri kendinde barındırmasının yanında erdemsiz davranışlara karşı da aktif bir rol alarak karşısında durmaktadır. Erdemli insan bir hayat yaşamının yanında erdemsiz davranışlardan da uzak kalarak manevi doyuma ulaşmaktadır .

Aristoteles’e göre erdem akıl ile uyumlu kararlar aldığı zaman davranışlar anlam kazanır. İnsanın mutluluğu için önemli olan, erdeme uygun etkinliklerdir. Erdeme aykırı etkinlikler ise mutluluğun tersini yaratır. İnsansal dediğimiz erdem ise beden değil, ruhun erdemidir. Demek ki akıldan yoksun yan da ikili görünüyor; Bitkisel olan, akıldan hiçbir şekilde pay almaz; arzulayan ya da genel olarak iştah duyan yan ise, aklın sözünü dinlediği ve ona boyun eğdiği zaman, akla bir şekilde katılır.¹³⁸

Farabi ise erdemi mutluluk ile özdeşleştirir. Farabi’ye göre erdemin kişisel bir fazilet haline dönüşebilmesi bireylerin üstüne düşen vazifeleri yerine getirip bu davranışları toplumsal bir meleke haline getirdikleri zaman mutluluk merhalesine ulaşılır. “Her biri bu şekilde davrandığında, bu davranışları onu üstün, erdemli bir ruhsal istidat kazandırır ve o bu davranışları ne kadar çok devam ettirirse, bu istidadı o kadar güçlü ve mükemmel olur. Böylece de onun kuvvet ve mükemmelliği ortaya çıkar.”¹³⁹ Burada Farabi’nin erdemin tattırdığı o manevi güzelliğin bütün insanlara yayılmasını istemesi İslam’ın tebliğ anlayışı ile kendi düşüncesini özdeşleşmesi olarak anlaşılabilir.

İbn Sina ise başlıca faziletleri iki sınıfta mütalaa eder. Nutki ve Hulki. Nutki olanlar beden ve aklın faziletleridir. Bu sebeple; hikmet, akıl, feraset, zeka, güzel anlayış gibi özelliklere sahiptir. Hulki olanlar ise; kazanma ve kabiliyet sonuçlarıdır. İffet, cömertlik, şecaat ve adalet gibi özelliklerdir.¹⁴⁰ Farabi, İbni Sina ve Yusuf Has Hacib’de erdem mutluluğun ön şartıdır.

Yusuf Has Hacib de insanın erdemli bir varlık olabilmesini filozofların fikirleriyle paralel olarak insanın erdemli davranışlara değer verip bu davranışları hayata geçirmek

¹³⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2081, s.169).

¹³⁸ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, (Çev.: Saffet Babür), BilgeSu Yayınları, Ankara 2014, 24-29.

¹³⁹ Farabi, *El-Medinetü’l Fazıla*, (Çev.: Ahmet Arslan), Divan Kitap, İstanbul 2011, 110.

¹⁴⁰ İbn Sina, *Risale fi’l Birr ve’l- İsm*, (Çev.: Gürbüz Deniz), Diyanet İlmi Dergisi, Cilt.50, Sayı. 1, Ankara 2014, 239.

ile mümkün olduğunu ifade etmiştir. Hangi erdemli davranış olursa olsun bu davranışları küçümsemeden insanın alıp hayatına uygulaması gerektiğini şöyle öğütlemiştir;

*“Ucuz tutma erdemi, öğren oğul; Bu erdemin tavrı akkuş gibidir. Akkuşun kutu gibidir bu erdemın kutu; Yürü sen, erdeme kuş adını ver. Ne der işit ak saçlı insan; Dünyayı kocatmış, uzun yaşamış insan. Bigi, erdem öğren, ağır tut onları; Ağır kılar sonunda erdem seni. Bilgi edin, anlayış sahibi ol, boş gezme; iyilik verir o sana zamanı gelince”.*¹⁴¹

Yusuf Has Hacib’in yukarıdaki ifadeleri İslam’daki erdemın bir özeti gibidir.

Hz. Peygamber (s.a.v)’in aşağıdaki hadisi İslam’da bütün erdemli davranışların imandan sayılması erdemın İslam’ın temel taşı olduğunu göstermesi açısından manidardır. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu;

*“İman yetmiş küsur bölümdür; en üstte ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ sözünü kabul etmek ve en altta ‘insanlara sıkıntı veren bir nesneyi yoldan çekmek/kaldırmak’ bulunmaktadır”*¹⁴²

Erdemli insan, dürüst, adaletli, doğru, sevgi ve saygı’yı kendine görev bilen, insanların eşit olduğunu kabul ederek her insanın yaratandan ötürü saygıyı hak ettiğini kabul eden, merhametli, cesur, güvenilir vb. insandır. Erdem kişinin ahlaki bütün davranışlarını içselleştirerek hayatının her alanında yaşamasıdır. Her insan hata yapabilme potansiyeline sahiptir. Fakat erdemli insan kendini kontrol edebilme potansiyeline sahip olan ve yaptığı davranışları muhasebe edendir. Erdemli insan kendini her daim bilgi ve aklın rehberliğinde yenileyen ve geliştiren insandır. İnanıldığı yolda ilkeleri ve değerleri uğruna fedakarlıktan çekinmeyen insandır. Erdem dünyanın, toplumların ve insanların mutlu olması için yapılan her türlü ahlaki davranışın adıdır. Tüm bunlardan dolayıdır ki Yusuf Has Hacib bu kavrama büyük önem vermiş ve kitabında etraflıca söz etmiştir.

2.2. AKIL

İnsanın, sorumlu bir varlık olmasının ön şartı akıllı olmaktır. İnsanın hayat hakkından sonra en önemli hakkı aklını ve akıl sağlığını kullanmasıdır. Çünkü düşünmek insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliktir. Allah’ın insana yüklediği sorumluluk

¹⁴¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3010-3014, 233).

¹⁴² Buhari, İman, 3.

akıl sayesinde anlaşılır. Kur'an'da akletme ile bilgi edinme arasında yakın bir ilişki kurulmuş ve herkesin akli nispetinde amel edip iş yapabileceği belirtilmiştir.¹⁴³ Akıl insanları diğer varlıklardan ayıran en temel yeti olup; insanın şerefli bir varlık olmasında temel sebebidir. Çünkü insan akıl sayesinde kendini yaratan yaratıcısını tanır ve dünyaya gönderiliş amacının farkına varır. Yücelerin yücesi olan Allah (c.c) insanın akli sayesinde ya “ala-yı illiyyin’e” yükseleceğine ya da “esfel-i safilin” e indirileceğini bizlere bildirmiştir.

Ahmet Cevizci akli, insanda var olan düşünme, bazı inançların doğruluğundan başka inançların doğruluğu yönünde çıkarımlar yapabilme, hakikatleri keşfedebilme, doğruları formüle edip eleştirebilme kapasitesi,¹⁴⁴ olarak tanımlamıştır.

Akıl din ve ahlak ile ilişkisi incelendiğinde insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliğin akıl ve irade sahibi bir varlık olduğu görülür. Akıl sayesinde insan dünyaya hakim bir konumda yer almış ve dünyanın halifesi sıfatına layık görülmüştür. Akıl sayesinde insan tercih edebilme yeteneği kazanmış ve bunun sonucunda da insan sorumlu bir varlık olma payesine yükselmiştir.

İnsanlar arasındaki asıl fark bilgi ve fazilet, yönünden olanıdır. İnsanların kötü olmalarının temelinde bilgisizlik ve faziletsizlik yatmaktadır. Şayet insan bu dünyada kendini ve birçok şeyi hükmü altına almak istiyorsa bilgi ve fazilet kazanmalıdır. Yusuf Has Hacib’ e göre bilgili ve faziletli bir insan kendisi ve toplum için problem teşkil eden bütün olayları çözdüğü gibi herkesi idare eder. Dünyayı ve dünyadaki varlıkları hükmü altına alır. Bunu ancak var gücüyle çalışıp bilgi edinen ve faziletle donanan insanlar yapabilir.¹⁴⁵

Kur'an, sadece zihni melekelerle yetinmez. O aynı zaman da bizim en asil ve en meşru duygularımızı uyandırmaya büyük özen gösterir. Fakat o, onları sadece aklımızın kontrolü altında işletir. Onun hitabı daima bizedir, yani ruhumuzun şu parlak kısmına, bizim anlamadaki bütün şeylerin lehinde ve aleyhinde onları tartmak ve farklı değerleri takdir etmek yeteneğimize.¹⁴⁶

¹⁴³ Erdem v.d., “İslam Ahlakında Hak ve Vazife”, 132.

¹⁴⁴ Cevizci, 20.

¹⁴⁵ Mehmet Akgün, *Kutadgu Bilig’de İnsan ve Kamil İnsan*, PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, Denizli 1997, 4.

¹⁴⁶ M. Abdullah Draz, *Kur'an Ahlakı*, (Çev.: Emrullah Yüksel, Ünver Günay), İstanbul 2009, İz Yayıncılık 36.

Kur'an'ı Kerim'de insanlara çeşitli ayetlerde akli kullanma konusunda muhatap olarak Şu Şekilde hitap etmiştir;

“Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”¹⁴⁷

“Akledesiniz diye Allah size ayetlerini işte böyle aŐıklyor.”¹⁴⁸

“YaŐatan da Őldüren de O'dur. Gece ile gündüzün yer deđiŐtirmesi de O'nun eseridir. Artık aklınızı kullanmayacak mısınız?”¹⁴⁹

Filozoflar da akli, insanın eylemlerini gerŐekleŐtirebilmesi işin temel yeti olarak kabul etmişlerdir. Fakat filozoflar akli değerlendirirken iki kısma ayrılmıŐlardır. Bir kısmı aklın din rehberliğinde gerÇek amacına ulaŐabileceđini ifade ederken, diğerleri ise saf aklın insanın verdiği bütün kararlarda temel yeti olduğunu kabul etmişlerdir.

Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'in epistemolojik arka planında akıl yetisinin insana verilen en büyük nimet olduğu vurgulanarak vahiy ile anlam kazanacağı bulgusuna rastlanmıŐtır. *Kutadgu Bilig* okuyanı düşünmeye ve dünyada yer alan bütün varlıkları sadece zahiri anlamları ile değil batini olanı da fark etmesini sağlamaya sevk etmektedir.

Yusuf Has Hacib aşağıdaki beyitlerde aklın insan işin en büyük sermaye olduğunu belirterek bilgi ile taÇlanan aklın dünyaya hakim olacağını ve dünyayı güzelleştireceğini vurgulamıştır. İnsana asıl değer verenin doğru bir Şekilde yönlendirilen akıl olduğunu belirtmiştir. Çünkü doğru yönlendirilmeyen aklın çokda fayda sağlamadığı düşünüldüğünde insanın dünyaya güzellik, adalet, sevgi ve huzur gibi faziletleri getirebilmesi işin akıl ve bilginin güzel bir kombinasyonu gereklidir. Yusuf Has Hacib Şöyle der;

En büyük bilge, dileğim söyleŐmek; Bilgi ve akıldan söz etmek. Akıl karanlık gecede meşale gibidir; Bilgi seni aydınlatan ışıktır. İnsan akilla değer bulur, yücelir; Bu ikisi ile saygınlık kazanır. Akıllı insan da yaşlanır, bunar; Akıl gidince kalem de susar. İnsan akilla bulsa bulsa soyluluk bulur; Bilgi ile insan yapsa yapsa beylik yapar. Kimde akıl varsa o asil olur; Kim de bilgi varsa o beylik bulur. Aklın azını azımsama, yararı çok; Bilginin azını azımsama, değer çok. Akıl sana yeminli bir arkadaŐtır; Bilgi sana işten bir kardeŐtir. Akıllı kişinin eşi yine akli; Bilgisiz kişinin sövgüdür adı. Akıllı kişi öfkeyi kendinden uzaklaŐtır; Bilgili bey öfkelenmez iyi ad alır.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Bakara Suresi, 2/ 44.ayet.

¹⁴⁸ Bakara Suresi, 2/ 242.ayet.

¹⁴⁹ Mü'minun Suresi, 40/ 30.ayet.

¹⁵⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 287-326, 43-45).

Yusuf Has Hacib'in burada akılı önemsediği gibi İslam filozofları da naklin yanında akla büyük bir önem atfederek insanın ahlaki bir yaşam sergileyebilmesi için aklını kullanmasının önemini vurgulamışlardır. Örneğin Gazzali akılı şu şekilde tanımlamıştır;

Akıl ancak din ile doğru yolu bulabilir, din ise ancak akıl ile açıklık kazanır. Akıl temeldir din ise binadır. Bina olmadıkça temel bir manası kalmaz temel olmadıkça da bina ayakta durmaz. Bunun gibi akıl göz ise din görmeyi temin eden ışıktır. Yahut akıl kandil ise din de bu kandilin yağıdır. Bunların hiç biri bir diğeri olmadıkça değer kazanamaz. Din akılı kaybederse ondan hiçbir şey zuhur etmez ve gözün nurunun kaybolmasıyla ışığın kaybolması gibi akıl pek çok şeyleri görmekten aciz kalır.¹⁵¹ Gazzali din ve akıl arasındaki bağı birbirini tamamlayan binaya benzeterek binanın ayakta kalması için akılı kullanmanın gerektiğini vurgulamıştır. İnsanın doğru kararlar alabilmesi için bu ikili insan için elzemdir.

Yusuf Has Hacib de eserinde tıpkı Gazzali gibi akılı insanı aydınlatan bir meşaleye benzeterek insanın ancak akılı bir şekilde kullanabildiği zaman din ve ahlaki yönden yetkin bir birey olacağını söylemiştir. O bunu şu şekilde ifade eder;

Aklın yeri üstte, beyindedir; Değerli olduğu için yeri baştadır. Akıl kuşkusuz insan için bir köstektir; Tavrı doğru ve işi ölçülüdür. Merhametli Tanrı seçtiği kulunun; Tavrını, dilini akılla köstekler. Akılsız ölüdür, akıllı diri; akıl böyle ayırt eder insanlar. Karanlık evdir kişinin bedeni; Akıl meşale gibi aydınlatır onu. Akıldan gelir bak her türlü iyilik; Bilgiyle büyür er, bulur seçkinlik. Bu ikisiyle insan olur ulu; Bu ikisiyle sağlanır doğruluk yolu¹⁵²

Yusuf Has Hacib eserinde Ögdülmiş ile hakan arasında geçen bir konuşmada akla suret giydirerek akılı bir nevi kişileştirmiş ve akılı ahlaki erdemlerle özdeşleştirmiştir;

“Yanıt verdi Ögdülmiş, dedi: Aklın davranışı doğrudur, ona çok güvenilir. Yüzü, görünümü güzel, yaşı gençtir; Bütün iyiliklere geçit veren odur. Sakin tavırlı ve alçakgönüllüdür; Bütün canlılar için içten bir gönüldür. Nereye eli dokunursa orayı ilerletir; Nereye sözü erişirse yeterlidir. Sıcak yüzlüdür, herkese sevimli gelir; İnsanlara ondan yarar gelir. Keskin gözlü ve uzak görüşlüdür; Hangi işe başlasa ayağını sağlam basar. Nice bulanık işe el sürünce süzer; Nice ters düğümü bakınca çözer.”¹⁵³

¹⁵¹ Gazzali, *Mearicü'l – Kuds Fi Medarici Marifeti'n Nefs*, (Çev.: Serkan Özburun), İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s.49.

¹⁵² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 1836-1842, s.152).

¹⁵³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1850-1856, s.153).

Bu ifadelerde görülüyor ki Yusuf Has Hacib aklın insanı tutkularından kurtaracağını belirtmektedir. Onun bu görüşleri bize Demokritos'u hatırlatmaktadır.

Nitekim Demokritos'a göre insanın ahlakça değerinin ölçüsü, düşünüşüdür. İnsan dışarıdan bağımsız olarak, sevinçlerini kendisinde devşirebilecek durumda olmalıdır. Mutlu olmak için yapılacak şey, ruh dinginliğine erişmek, bunun için de her türlü sarsıcı tutkularından, duygulanımlardan kaçınmaktır. Demokritos bu duruma en iyi bilgelikle varılacağı kanısındadır. Yalnız bu, kuru bir bilgelik olmamalıdır. Gerçek bilgelik, anlayışlı bir düşünme ile ruhu korkulardan kurtarmayı göz önünde bulunduran, bunu başarabilmiş olan bilgeliktir.¹⁵⁴ Yusuf Has Hacib de aklını kullanan insanın her daim kendini güvende hissettiğini ve yaşama daha sağlam sarılacağını ifade etmektedir. Akıl yetisini kullanmayan insanların ise kaygılı bir yaşam sonucu hayatından çok da zevk alamayacağını savunmaktadır.

Yazar Ogdurmuş'ın Hakan ile konuşmaları sırasında insanın nefsanî arzularını akıl ile bastıracağını şu ifadeler ile dile getirmektedir;

“Çabala, aklınla bastır hevesini; Hevesine yenilen kişinin boşa geçer yaşamı. Seni mahveden bu beden tadıdır; Bedenin tüm tavrı sana katıdır. Çok geçkindir bu dünya, yaşlı; Çok beyleri geçirdi bu sert tavırlı. Çok bey kocattı. Senin gibi erleri; Seni de uzun tutmaz bu diri. Onlar gitti, bu yer sana kaldı; Hazırlık yap, boşa geçirme zamanını gününü. Ölümü unutma ey hakan uyan; Kuşku duyma sana da geleceğinden.”¹⁵⁵

Yazar diğer beyitlerde de aklın önemini şu ifadeleriyle ortaya koymaktadır;

“Akılsız öykündü dedi; Ey akıl; Sensiz çok bunalıyorum ben. Senden bir parça bana gelmedi; Sensiz kişinin ölü sayılır gönlü. Meşale gibidir akıl, karanlığa göz; Ölü tene candır, dilsiz için söz. Akıllı akla der ki ey eşim; İşimi düzenleyen ne iyi bir arkadaştın. Tavrı sağdandır, hiç solu yok; Dosdoğrudur akıl, hiç aldatması yok. Akıl kimdeyse belirtisi bunlardır; Bu belirtilerle akıl bilinir.”¹⁵⁶

Yusuf Has Hacib insanın akıl ile kaim olduğunu vurgulayarak İslam dininde de insanın ancak akıl baliğ olunca ya da aklını kullanabilecek yeterlilikte olması halinde sorumlu bir varlık olacağını şöyle ifade etmiştir;

¹⁵⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, 38.

¹⁵⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 5403-5408, s.400).

¹⁵⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1859-1864).

*“Küçük bir oğlana bak, akıl ona ulaşacaktır; Fakat yaşı gelmedikçe kalemler yürümez. Akıllı kişi de yaşlanınca bunar; akıl gittiği için kalem de susar. Eğer bir deli, vurup öldürürse birini, o deliye ölüm cezası yoktur; kısas yapılmaz. Niçin dersen o akılsızdır, akılsız kişiler ne mükafat görür ne de ceza”.*¹⁵⁷

Kutadgu Bilig'de aklın önemi bilgi ile beslenmesi sonucu ortaya çıkar. Aklını kullanan insanın başka hiçbir objeye ihtiyacı olmadığı vurgulanır. Şu ifadeler bizim kanaatimizi desteklemektedir;

*“Dikkat edersen çok yerinde söylenmiş şu söz; Akılsız, bilgisiz kendini yükseltemez. Dikkat edersen herkes üzüne birşeyler giyer; Akıllı, bilgili bak kendi değerlidir. İnsan akılla bulsa bulsa soyluluk bulur; Bilgiyle insan yapsa yapsa beylik yapar. Kim de akıl varsa o asil olur; Kim de bilgi varsa o beylik olur”.*¹⁵⁸

Akıl her şeyden önce, bilgiyi ve müsbet düşünceyi emreder. Duygular dünyası yerine rasyonalizmi, vehimler yerine hakikata bağlanmayı ön plana alan *Kutadgu Bilig* devlet idaresinde olduğu kadar, meslekleri değerlendirmede ve onları icra tarzında da daima bilgiyi göz önünde tutmaktadır ki, bu da, mucizeden ziyade gerçekçi düşünceye inanan bir topluluğun fikir yapısını gösterir.¹⁵⁹ Yusuf Has Hacib de bu mevzuya değinerek insanın akıl ve bilginin birlikteliği ile işlerlik kazandığını belirtmiştir. İnsanın aklını kullandığı takdirde her iki dünyada da işlerinin düzenli bir şekilde ilerleyeceğini Yusuf Has Hacib şöyle ifade etmiştir;

*“ Akıl gerek seçmeye kişiyi; Bilgi gerek yapmaya işini. Yararlıyı, yararsız dikkatle görüp; Gerekliyi, gereksizi tam sorup. Ayırt eder, eler, seçebilirse; her işinde gözünü keskin tutarsa. Böylece tam ve sağlam olur işi; Bilgili kişiler pişmiş yer aşır. Dileğine erer böyle kişi; Her iki dünyada da ilerler işi.”*¹⁶⁰

Yazar yukarıdaki beyitlerde aklın insan için en büyük sermaye olduğunu vurguluyarak bilgi ile taçlanan aklın dünyaya hakim olacağını ve dünyayı güzelleştireceğini vurgulamıştır. İnsana asıl değeri veren şeyin doğru bir şekilde yönlendirilen akıl olduğunu vurgulamıştır. Çünkü doğru yönlendirilmeyen aklın çok da fayda sağlamadığı düşünüldüğünde insanın dünyaya güzellik, adalet, sevgi ve huzur gibi faziletleri getirebilmesi için akıl ve bilginin güzel bir kombinasyonuna gerek vardır.

¹⁵⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 293-296, s.43).

¹⁵⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 298-301, s.44).

¹⁵⁹ Kafesoğlu, 16.

¹⁶⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 327-331, s.46).

Yazar da eserinde bu ikilinin nasıl birbiri için gerekli olduğunu çok net olarak ortaya koymuştur.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden hareketle diyebiliriz ki insanın sorumlu bir varlık olabilmesi için akıl temel yeti olarak kabul edilmiştir. Çünkü insan sadece akli sayesinde doğru ve yanlışın ne olduğunu farkına varır. Gerek filozofların tanımlarında gerekse Yusuf Has Hacib'in eserinde rastladığımız bulgularda insanın hem dini hem de ahlaki sorumluluğunu yerine getirebilmesi için aklını bilgi ile taçlandırması gerekir. Akıllı olmak her işin doğru yapıldığı anlamına gelmez. İnsanın doğru ve yanlış ayırt etmesi için dini öğretilere ve bilgiye ihtiyacı vardır. Dini öğretileri ve bilgiyi doğru bir şekilde hayatına geçiren insan erdemli bir birey olur. Bundan dolayı insanın ahlaka konu olmasını sağlayan ve Yusuf Has Hacib'in eserinde temel erdemler arasında yer verdiği bilgi konusuna geçebiliriz.

2.3. BİLGİ

Bilgi, insanın kendisi, dış dünya, başkaları ve geçmişle ilgili sahip olduğu doğru inanç veya düşünceler bütünüdür.¹⁶¹

Gerçek bilgi, birey tarafından akıl yürütme, sorgulama, yorumlama ve anlamlandırma gibi zihinsel süreçlerden geçirilerek işlenip kendine özgü ürün haline gelmiş anlamlı bilgidir. Seçim yapmakla karşı karşıya kalan bireyin neyi niçin seçeceğini veya seçmeyeceğini belirlemede başat rol oynayan unsur bilgidir.¹⁶²

İslam dini de insanın sorumlu bir varlık olabilmesi için akli şart kılmıştır. Akıl yetisi yerinde olan her insanın ise ilim öğrenmesini belirtmiştir. Çünkü akıl bilgi ile taçlandırılırsa İslam'ın hedeflediği ideal insan meydana gelir. Hz. Muhammet (s.a.v)'in öğretilerinin temelinde de insanın bilgiyi arama isteği vardır. Sevgili peygamberimiz kendisinin bir muallim olarak gönderildiğini belirterek insanların ancak doğru bir inanca bilgi rehberliğinde erişeceğini aşağıdaki hadisi şerifte açık bir şekilde buyurmuştur;

“Öğreten, öğrenen, dinleyen ya da ilmi seven/destekleyen ol, beşincisi olma, helak olursun.”¹⁶³

¹⁶¹ Cevizci, 74.

¹⁶² Aydın v.d., “İslam Ahlak Eğitimi” 210.

¹⁶³ Darimi, Mukaddime, 26.

Ünlü islam filozofu Farabi'ye göre "İnsanlar mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım eden toplum, erdemli mükemmel bir toplumdur. Bütün şehirleri kendileriyle mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım ettikleri bir millet, erdemli, mükemmel bir millettir. Aynı şekilde erdemli, mükemmel evrensel devlet de ancak içinde bulundurduğu bütün milletler mutluluğa erişmek için birbirlerine yardım ettikleri zaman ortaya çıkar."¹⁶⁴ Nitekim Farabi'nin yardımlaşmaktan kastı insanların bireysel ve toplumsal alanda doğru kararlar alabilen birer vatandaş olmalarını sağlayarak bilgi erdemini toplumun bütün kesimine yaymak ve insanın en yüksek amacı olan mutluluğa ulaşmasını sağlamaktır.

Yazar Farabi'nin bu düşüncelerine paralel olarak hükümdarın devleti bilgiyle yönetmesi gerektiğini telkin ederek hükümdar eğer yönetimde sıkıntı yaşarsa bu problemi çözenin bilgi ve akıl ile mümkün olacağını şöyle ifade etmiştir;

*"Bilgiyle başlarsa işin başındaki kişi; Akılla anlarsa onarır işini. Halkını bilgiyle yönetirse beyi; Bilgisi olmazsa işe yaramaz akli. Yanılırsa bu beyler ey kutlu hakan; Onun beyliği hastadır, ilaç vermeli; Bu beylik hastalığının ilacı akıl ve bilgi; Akılla sağalt onu ey alçakgönüllü. Bey bilgili, akıllı ve uyanık olmalıdır; bunlardan ötürü hastalığını sağaltmalıdır."*¹⁶⁵

Yusuf Has Hacib'in bu ifadeleri bize Ebu Bekir Razi'yi hatırlatmaktadır.

Ebu Bekir Razi'ye göre "bütün işlerde akla müracaat etmeli ve dayanmalıyız. İşlerimizi onun gerektirdiği şekilde yapmalıyız veya yapmamalıyız. Hevayı akla musallat etmemeliyiz. Çünkü heva aklın afeti ve bulandırıcısıdır, onu yol, hedef ve doğrultusundan saptırır, akıllı insanın gerçek rehberi bulmasını ve işlerinin düzene girmesini engeller. Aksine bizim, hevamızı aklın gereklerini yerine getirmeye zorlayarak disipline etmemiz ve kontrol altına almamız gerekir."¹⁶⁶ Razi'nin amacı insanın bütün duygularını aklın rehberliğine vererek hayatı mutlu kılmaktır.

Yusuf Has Hacib de Razi'nin fikirleriyle aynı doğrultuda eserinde bilgili kişilerin kendilerini bilgi ile vücutlarını yıprattıklarını fakat ruhlarının ihtiyacı olan gıdayı da bilgiyi elde etmek yolunda elde ettiklerini ifade etmiştir. Ruhu besleyen maneviyat ise Yusuf Has Hacib'e göre doğru konuşmak, doğru insanlarla irtibat halinde olmak ve doğru

¹⁶⁴ Farabi, 98.

¹⁶⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1967-1971, s.162).

¹⁶⁶ Ebu Bekir Razi, *Ruh Sağlığı (et- Tibbu'r- ruhani)*, (Çev.: Hüseyin Karaman), İz Yayıncılık, İstanbul 2019, 58.

eylemlerde bulunarak ahlaki ilerleme sağlamaktır. Yazar aşağıdaki beyitlerde bunu şu şekilde ifade etmiştir;

“Bilgili kişiler kendini yıpratır; Bilgiyle avunur, canını semirtir. Bedenin payı hep boğazdan girer; Canın payı doğru söz hep kulaktan girer. Bilginin göstergesi olan iki şey vardır; Bu iki şeyle insan kızıl renk alır. Biri dildir bak biri boğaz; Bu ikisini sıkı tutmanın yararı sayılmaz. Bilginin dilini ve boğazını tutması gerek; Boğazını dilini tutan bilgililer gerek.”¹⁶⁷

Yusuf Has Hacib bu ifadeleriyle bilgili insanın bir anlamda hata yapmayacağını vurguluyarak Sokrates gibi düşünmektedir.

Nitekim Sokrates’e göre erdem ile bilgi özdeş, aynı şeydir. Ahlakta da üstün, erdemli olmak bilgiye bağlıdır; ancak doğru bilgi, doğru eyleme vardır. Böylece, ahlaklılığın özü “iyi”yi bilmek olur. Artık felsefe, herkes için geçerliliği olan “iyi” nin yasası üzerine bir düşünmedir. Bu anlayışta, bilgi ahlaki bir değer kazanıyor; dolayısıyla, bu değeri birlikte arayanlar ahlakça birbirlerini tamamlar, birbirlerini karşılıklı olarak olgunlaştırırlar.¹⁶⁸

Yusuf Has Hacib insanlığın değerinin bilgi, akıl ve anlayışın üçünün de bir araya gelmesi sonucu oluşacağını belirtir. Eser geniş kapsamlı incelendiğinde devletin üst kademesinde olan yöneticilerin ve halkın her ikisinde de bu erdemlerin olması vurgulanır. Çünkü erdemli bir toplum oluşturabilmek için bilgi, akıl ve anlayış şarttır.

Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig* adlı eserinin bir anlamda ana fikrini oluşturan bilginin yüceliği, bilgili olan insanın hayvandan ayrılan ve yücelen insan olduğu fikrinin bir zincir halinde İbni Sina-Farabi yoluyla antik dönem filozofları Aristoteles ve Eflatun’a kadar ulaştığı araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür.¹⁶⁹

Bilgisizin ibadet ile meşgul olmasından, bilginin uyumasının sevabı daha çoktur diyen Yusuf Has Hacib “İlim öğrenmekle geçen bir saat, ibadet ve taatla geçirilen bir gecedен; yine ilim elde etmekle geçirilen bir gün, üç ay oruç tutmaktan hayırlıdır” buyuran Hz.Muhammed’in yolundadır.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit:990-994, s.93).

¹⁶⁸ Macit Gökberk, 46.

¹⁶⁹ Yusuf Has Hacib, *Mutluluk Bilgisi Kutadgu Bilig*, 11.

¹⁷⁰ Numan Külekçi, *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig*, Toker Yayınları, 2.Baskı, 8.

Yazar aşağıdaki dizelerde bilgili kişide bulunması gereken özellikleri şöyle belirtmiştir;

“Bütün iyilikler bilgidен gelir; Bilgiyle yola bile yol bulunur. Her sözünü bilgiyle söylemelisin; Herkes bilgiyle büyüktür, bunu bilmelisin. Söz mavi gökten kara yere indi; Sözle insanlık değer kazandı. Kişi gönlü dipsiz deniz gibidir; Bilgi dibinde yatan incidir. Denizden çıkarmazsa inciye kişi; İster inci olsun ister çakıl taşı. Kara yer altındaki altın taştır; Eğer çıkarsa beylerin başına Tuğ tokası olur.”¹⁷¹

Yazar bu beyitlerde insanın her konuda yükselmesinin bilginin ortaya çıkarılması ve işlenmesi ile mümkün olacağını ifade ederek her bilginin değerli fakat önemli olan bu bilginin ortaya çıkması olduğunu belirtmiştir.

Yusuf Has Hacib bilgi ve aklın bir kombinasyon oluşturduğu zaman dünyaya hakim olmanın hiç de zor olmayacağını şöyle ifade etmiştir;

“Dünyayı elde tutmak için anlayış gerek. halka hakim olmak için akıl gerek, bir de yürek.”¹⁷²

Yazar bilgili kişinin nerede olursa olsun bulunduğu yeri bilgisi ile aydınlattığını ve asil bir insan olabilmek için de bilginin şart olduğunu şöyle belirtmiştir;

“ Bilgisiz yer bulursa eğer başköşe de; Başköşe eşik olur, eşik başköşe. Eğer bir bilgeye eşikte yer düşerse; eşik başköşeden daha değerli olur. Yeri ister başta olsun ister eşikte; Bütün bu saygı hep bilgiliye. Dikkat edersen asil kişiler iki türdür; Biri bey biri bilge, bunlar insanların başıdır. Bunlardan başkalarını yılka saymalı; Dilersen bunu tut, dilersen onu. Sen şimdi hangisinin bana bunu aç; ikisinden biri ol üçüncüsünden kaç.”¹⁷³

Kutadgu Bilig'de yazar bilgili kişinin değerini bilgidен aldığını hangi konumda olursa olsun bilginin insanı bir gün hakettiği değere kavuşturacağını da şöyle ifade etmiştir;

“Ölüden diriye miras kalan sözdür; Kalan sözü tutmanın yararı yüzdür. Bilgisiz karanlıktadır bu belli; Bilgidен payını al ey karanlıktaki.”¹⁷⁴

Yazar, insan bilgisinin artmasına paralel olarak mutluluğunun da arttığını hatırlatarak gerçek büyüklüğün yalnızca bilge kişide olduğunu şu şekilde ifade etmiştir;

¹⁷¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 208-213, s.37).

¹⁷² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 217, s.38).

¹⁷³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 262-267, s.42).

¹⁷⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 270-271, s.41).

“Bilgi bilirse günden güne artar mutluluğu; Nice küçük olsa da olur ulu.”¹⁷⁵

Bu ifadelerden hareketle Yusuf Has Hacib’de bilgi mutluluktur dersek yanlış olmaz.

Diyebiliriz ki, bilgiyi öncelikle dinimiz daha sonra da filozoflar ve toplumlar erdemlerin en faziletlisi olarak kabul etmişlerdir. Dinimiz akıllı, sorumlu olmak için temel almamızın yanında bir de bilgi ile donatılmasını müminlerine her fırsatta telkin etmiştir. Türk dünyasının önemli değerlerinden Yunus Emre de bilgi ile ilgili şiirinde; “İlim ilim bilmektir. İlim kendini bilmektir.Sen kendin bilmezsen.Ya nice okumaktır”, diyerek aslında bilginin insana ahlaki bir yeterlilik kazandırması ve erdemli bir hayat yaşayabilmesi için şart olduğunu ifade eder. Devletler, milletler ve insanlar için en elzem olan erdem bilgidir. Çünkü bilgi erdemine ulaşan bir insan Yusuf Has Hacib’in de belirttiği gibi diğer erdemleri de kolayca elde eder.

2.4. ADALET

Davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak gibi anlamlara gelen adaleti, Kur’an-ı Kerim ve hadislerde genellikle düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yol izleme, takvaya yönelme, dürüstlük ve tarafsızlık gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁷⁶ Zulüm ve taşkınlığın zıddı olan adalet; herşeyi yerli yerine koymak, hak edenin hakkını vermek şeklinde de tarif edilebilir. Bu sebepten toplumdaki dirlik ve düzen, ancak adalet sayesinde sağlanabilir. Toplumda kurulmuş olan dirlik ve düzen, yine adaletle mümkündür.¹⁷⁷ Adalet, en azından usul adaleti anlamında, yürürlükteki ilke, kural ve yasaların, kendi içlerinde adil olup olmadıklarına bakılmadan, tarafsız ve tutarlı bir biçimde uygulanması anlamına gelir.¹⁷⁸

Topçuya göre adalet, iki kefesi denge halinde duran terazi diye görülür. Bundan da eşitlik anlaşılır. Adaletin temelinde eşitlik bulunmakla beraber, her zaman eşitlikle beraber olmayabilir. Çünkü herkesin layık olduğu şeyler başkadır. Bir şeye layık olmanın, yani ona hak kazanmanın şartları, ferdin kullandığı kabiliyet ve onun ihtiyaçlarıdır.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1814, s.151).

¹⁷⁶ Yaran, 49.

¹⁷⁷ Recep Kılıç, *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlak*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, 47.

¹⁷⁸ Cevizci, 13.

¹⁷⁹ Topçu, 99.

Yusuf Has Hacib de *Kutadgu Bilig*'inde adalet kavramını temel erdemler arasında göstermiştir. Eserde adalet kavramının toplumun her kademesinde uygulanmasının öneminden bahsedilmiştir. Çünkü Yusuf Has Hacib adaletin ahlaki bir erdem haline geldiği bir toplumda bozulmaların olmayacağını ve toplumdaki her bireyin üstüne düşen vazifeleri hakkı ile yerine getirmesi sonucu toplumun huzurunun sağlanacağını ifade etmiştir.

Bütün insanlar, suyu getirenle testiği kıranın bir tutulmayacağını düşünürler. Adalet ancak vazifeyi yerine getirenin bir şekilde mükafat, ihmal edenin ceza görmesiyle gerçekleşir. İnsanlık tarihi boyunca din, ahlak, hukuk gibi normatif kurumların temel amacı ve işlevi haksızlıkların önlenmesi, adalet ve hakkaniyetin hakim olduğu, iyilerle kötülerin birbirinden ayırt edilip herkesin hak ettiğine göre muamele gördüğü bir insanlık düzeni kurmak olmuştur.¹⁸⁰

Kur'an-ı Kerim'de “ *Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.* ¹⁸¹ Ayette ahirette hiç kimseye haksızlık edilmeyeceği ve yapılan hiçbir iyilik veya kötülüğün karşılıksız kalmayacağı ifade edilmiştir.

Kutadgu Bilig'de Hakan Kün-Toğdı Ay- Toldı'ya adalet sıfatının nasıl olması gerektiğini söylerken, doğruluğun kendisi için en temel yasa olduğunu vurgulayarak kapısına gelenlerin mevki ve makamına bakmadan adaleti herkes için işlettiğini belirtmiştir. İyi bir insan ise sıkıntı çeken Kün-Toğdı'nın yanında adalet bulacağını; eğer haksızlık eden tarafta ise kim olursa olsun suçunu çekeceğini ve kesin bir şekilde cezalandırılacağını aşağıdaki şu beyitlerde belirtilmiştir;

*Doğruluk üzerine keserim ben işi; Ayırmam ben bey ya da kul diye kişi. Bu bıçak böyle elimde durur; Ey becerikli, biçip keserek işler. Bıçak gibi keserim ben işi; Uzatmam davacının işini. Şekerse güçlkle karşılaşan; Kapıma gelince adalet bulanlar için. O kişi şeker gibi tatlı gider; Sevinir ve yüzü güler. Acı otu da zorba kişiler için; Güçlük çıkarıp dürüstlükten kaçanlar.*¹⁸²

¹⁸⁰ Çağrı v.d., “Ahlaki Müeyyide”, 175.

¹⁸¹ Enbiya Suresi, 21/ 47.ayet.

¹⁸² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 809-814, s.80).

Adalet bütün dinler tarafından ve geçmişten günümüze bütün büyük ahlak ve siyaset filozofları tarafından en büyük erdemlerin başında zikredilir.¹⁸³ Adalet herkesin yerine getirmesi gereken bir erdem ve görevdir. Bu bakımdan her insanı ilgilendiren bir olgudur. Toplumda bulunan her insan üstüne düşen vaziyesi yerine getirdiği zaman o toplumda hedeflenen adalet yerine getirilmiş olur.

Yusuf Has Hacib adalete dayanan kanunun toplumun bütün kesimlerini mutlu ederek herkesin kendi vazifesini daha iyi yapacağını şu beyitlerinde vurgulamıştır;

*Ne der işit, bu il, kent beyi; Devleti yöneten ile bilgisi yeterli. Törelî, doğru bey gerçekten kuttur; Onun kutundan herkes payını alır. Nerede adaletiyle ünlü bir bey adı varsa; Oraya gitmeli, insan kutu onda bulur. Bu göğün direğidir doğruluğa dayanan töre; Töre bozulursa gök duramaz yerinde.*¹⁸⁴

Dinler kendi müminlerine ilahi telkinlerde bulunarak toplumda her kesime eşit davranılmasını belirterek adaleti yaymayı emretmiştir. Yusuf Has Hacib de özellikle devlet yöneticilerine öğütlerde bulunarak adaletin ancak güneş gibi herkese eşit dağıtıldığı zaman sağlanacağını ifade etmiştir.

Yusuf Has Hacib bunu şu şekilde açıklar: Ay-Toldı Hükümdara isminin kaynağını sorması üzerine, isminin anlamını adaletle özleştiren Kün-Togdı güneşin her sabah insanları özelliklerine göre ayırmadan herkese eşit bir şekilde sıcağından faydalandığını vurgulayarak kendisinin de kapısına gelen herkese eşit davrandığını belirtmiştir. Kendi töresine göre yönetilen herkesin hükümdarın adaletinden eşit şekilde faydalandığını belirtmiştir. Raiyeti altındaki her ilin aynı imkanlardan faydalandığını ifade etmiştir.

Ay-Toldı'nın hakana sorusu-

Yine Ay-Toldı, kutlu hakan dedi ; Hakanın adı neden Kün-Toğdı oldu

Hakanın Ay-Toldı'ya cevabı-

Hakan dedi: Bilge benim tavrımı; Görüp güneşe benzeterek verdi bu adımlı. Güneşe bak, küçülmez hep doludur; Parlaklığı eksilmez, hep aynıdır. Benim de yaratılışım ona benzer; Doğrulukla doludur hiç eksilmez. İkincisi doğar güneş, ışıır bu dünya; Kendinden eksilmez ışığı, ulaşır halka. Benim düzenim de böyle, yok olmam; Bütün halka birdir sözüm, tavrım. Üçüncüsü güneş doğunca yer ısınır; Binlerce renkli çiçek açılır. Hangi ile benim törem değse; Düzenlenir o il tümünden taş olsa. Doğar güneş, temiz pis demez; Herkese ışık

¹⁸³ Yaran, 50.

¹⁸⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3460-3463, s.264-265).

*verir, ışığı eksilmez. Benim de eylemim aynı böyledir; Herkes benden payını alır*¹⁸⁵

Adaletin önemi ayette ; “ *Ey iman edenler! Kendiniz, ana-babanız veya akrabanız aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayın, Allah için şahitlik eden kimseler olun. Zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki, Allah yaptığınız herşeyden haberdardır.*”¹⁸⁶ buyurularak insana adalet konusunda bir uyarı yapılmıştır. Yakınlık derecesi ne olursa olsun hiç kimseye karşı müsamahalı davranılmaması konusunda insan uyarılmıştır.

Yazar Yusuf Has Hacib de eserinde bu ayete uygun olarak devleti yönetecek kişilerde ve diğer yöneticilerde bulunması gereken birinci niteliğin adalet olduğunu şu şekilde ifade etmiştir;

*Ne der işit halkın başında olan; Her işini araştırarak yapan insan. Devletin başına geçen kimse; Halk yönetmeli halkı iyi töre ile.*¹⁸⁷

Başka bir beyitte ise şunu söyler;

*Yanan ateştir zorbalık, yaklaşan yanar; Töre sudur, akarsa nimet yetişir. İle uzun süre egemen olmak istersen ey bilge; Yasayı doğru yürütüp halkını korumalısın. Yasayla il büyür ve düzenlenir dünya; zorbalıkla il eksilir ve bozulur dünya.*¹⁸⁸

Kabiliyetsiz kişilere yapamayacakları görevler verilmesi, hak ve hukukun gözetilmemesi demektir. Hak ve hukukun gözetilmediği, adaletin sağlanmadığı toplum insanlarında, güven ve itimat kalmaz.¹⁸⁹

Adalet ister toplumsal ilişkilerde isterse de kişisel ilişkilerde olsun korunması gereken en temel erdemdir. Dinimiz de bu konuda oldukça çok uyarılarda bulunarak herkesin üstüne düşen görevi yapması gerektiğini, işlerin liyakat esasına göre ehil olanlara verilmesi gerektiğini çokça vurgulamış ve adaletli bir toplum tesis etmenin ancak böyle mümkün olduğunu vurgulamıştır. Yusuf Has Hacib de eserde beylere seslenerek devlet kademelerinde görev verdiği insanların liyakatlı olmasına dikkat etmeleri konusunda söyle öğütler vermiştir;

¹⁸⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 823-832, s.82).

¹⁸⁶ Nisa Suresi, 4/ 135. ayet.

¹⁸⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 544-545, s.61).

¹⁸⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 232-234, s.166).

¹⁸⁹ Kılıç, *Ayet ve Hadisler Işığında İnsan ve Ahlak*, 48.

“ *Beyler dikkat edip hizmete girecek kulu; Hizmetten sınavıp denemelidir. Beyine yararlı görünürse kulu; Ondan ötürü açılmalıdır ağırlık yolu. Hizmet beyin dilediği gibi olursa hizmetli büyür; Hizmetli büyürse beyin adı da büyür.*”¹⁹⁰

Hadisi şerifte Allah Rasulü (s.a.v) şöyle buyurmuştur;

“*İşler ehil olmayanlara verildiği zaman, kıyameti bekleyiniz*”¹⁹¹

Yazar başka beyitlerde de hakana seslenerek kötü yasa ile devlet yönetenlerin daha devletin başında iken hükmünü kaybettiğini yasalarını iyi yapanların ise daha uzun ömürlü devletin başında yer alacağını söyle belirtmiştir;

*Kötü yasa yapma, iyi yasa kur; Kutun sana bağlanır, günün iyi olur. Ne der işit ünlü bilge; Bu sözden kendi payını al. İyi yasa yap ey yasa koyucu; Kötü yasa yapan daha hayattayken öldü. Kötü yasa yapma ey güçlü hakan; Dünyaya hükmedilmez kötü yasayla. Kötü yasa yaparsa bir kişi kendi zamanında; Kötü ad bırakır kendinden sonra. Kim yapıp bırakırsa iyiyi yasayı; Ayakta kalır onun iyi adı.*¹⁹²

Kur'an-ı Kerim'de “*Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya itmesin. Adaletli olun*”¹⁹³ buyrulurken insanoğlu için hangi işle meşgul olursa olsun adaletli davranmanın şart olduğunu ifade etmiştir.

Yazar Hükümdar Kün-Toğdı'nın anlatıldığı bölümde hükümdarlığın insanlara hizmet etmenin iyi bir makam olduğunu belirtmiş fakat asıl gayenin yönetilen sınıfın mutluluk ve huzurunun sağlandığı herkes için uygulanan adaletli bir yasanın olduğuna dikkat çekmiştir. Yöneten hükümdar için asıl makamı beyitlerinde şu şekilde özetlemektedir;

*Ne der gönlü uyanık, işit şimdi; Sözü bin renge bürünmüş çiçek gibi. Bu beylik, ululuk çok iyi şeydir ; Dürüst olursa insan ey yüzü sevinçle parlayan. Beylik iyidir ama daha iyisi; Yasadır, onu doğru uygulamalı. Ne kutlu olur halkın günü; Bey iyi olursa yürürse doğru. Ne uğurlu kuttur insana iyi adı; Bu iyi adı ve kutu sonsuza kaldı.*¹⁹⁴

Yusuf Has Hacib ili yönetenlere öğütler vererek yönetimin etkili işleyebilmesinin adaletle mümkün olacağını şöyle ifade etmiştir;

¹⁹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1755-1757, s.147).

¹⁹¹ Buhari, sahih,3. Kitabu'l-ilm, bab,2.

¹⁹² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1456-1461 , s.126-127).

¹⁹³ Maide Suresi, 5/ 8.ayet.

¹⁹⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 452-456, s.54).

*İlin direği, temeli, hem dibi, sağlamlığı; İki şeye bağlıdır kökü, aslı. Biri halka töreyi paylaşdırmak; Birisi erata gümüş dağıtmak. Töreyle halkı sevinip dursun; Gümüşle eratin yüzü gülsün. Bu ikisi bulursa beyden sevinç; İli düzelir, bey bulur avunç. Eğer bey halkına töre vermezse; Korumasa halkını, yiyici yerse. Ateşe atar halkını bozular ili; Yıkılır kuşkusuz bu beyliğin temeli.*¹⁹⁵

Sonuç olarak diyebiliriz ki, adalet hayatın her alanında kendini hissettiren bir erdemdir. Adalet sisteminin sağlıklı işlemesi hem bireysel olarak hem de toplumsal olarak insanların kendini daha mutlu ve güvende hissetmesini sağlar. Dinimiz ayetlerle adaletin işletilmesi konusunda insanları uyarmıştır. Toplumda aileden başlayarak devleti yöneten yöneticilerin yani her kesimde adaletin uygulanması gerektiği ifade edilmiştir. Türk toplumu olarak da asırlar boyunca adaletli yaşamak en erdemli davranışlar arasında olmuştur. Yusuf Has Hacib de din ve ahlak kavramını rehber edinerek adaletin önemine eserinde yer vermiştir. Adaletin olduğu toplumların yarınlarının daha güvende olduğunu ifade etmiştir.

2.5. UTANMA (İFFET)

Bireyin ahlaki olarak bir değer kazanmasını sağlayan temel erdemlerin başında haya gelir. Haya insanın kendisini bir irade eğitiminden geçirdikten sonra inandıkları din ve yaşadıkları toplum tarafından ahlaki ve gayri ahlaki diye nitelendirilen davranışlar karşısında aldığı tavidir diyebiliriz. Yazarımız Yusuf Has Hacib de eserinde haya duygusuna geniş bir yer vermiştir. İnsanın ahlaki yetkinliğe erişmesi ve dinin kemale ermesi için hayanın en temel erdem olduğunu vurgulamıştır. O, bu konuyla ilgili şöyle ifadeler yer verir;

*“Ey insanların iyisi, iki günlük dünyada insana yararlı olan; İyilik yapmaktır ey soylu olan. İkincisi edep, üçüncüsü doğruluktur; Bu üç şeyle insan kut güneşini bulur. Tavrı iyi olanı bütün halk sever; Tavrı doğru olan başköşeye açar. Bütün densizliklere edep engel olur; Edepsizlik insan için kötü bir hastalıktır. Bir de tavrı ılımlı ve doğru insan; Her iki dünyada günü kutlu olur. Doğruluk, edep ve bu iyi tavrı; Üçü kimde toplanırsa o sevinç bulur.”*¹⁹⁶

Çoğumuzun ahlaki tercihlerinin bir kısmında farkında olalım veya olmayalım beğenilme arzusu ve kınanma endişesinin rolü vardır. Ahlaki değerlere saygısı olmakla

¹⁹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2132-2137, s.174).

¹⁹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1658-1664, s.140).

beraber bazı şartlarda kötülükler yönelmeye müsait insanlar için kınanma korkusu engelleyici bir motiftir. İşte İslam ahlakında önemli bir fazilet kabul edilen haya duygusunun da böyle bir rolü vardır.¹⁹⁷ Haya insanları kötülüklerden koruyarak insan nefesine bir kalkan görevi görür. Bu da beraberinde başka ahlaki erdemlerin de insan benliğinde oluşmasına kapı aralar. Yusuf Has Hacib de hayalî insanın erdemsiz davranışlardan sakınacağını şöyle ifade etmiştir;

*“Terbiyeli kişi kötü iş yapmaz; Yararsıza yaklaşmaz, kabalık etmez.”*¹⁹⁸

Açıkça kınanıp yerilme korkusu şeklinde tarif edilebilen haya; insanı ahlaki bir varlık kılan temel duygudur. Böyle bir utanma duygusunu kaybeden insan, her türlü ahlaksızlığı yapabilecek hale gelmiş olur. Çünkü ahlaki ve gayr-i ahlaki nitelikler, o insan için anlamını kaybeder.¹⁹⁹ Gerek dinimiz gerek diğer dinlerde haya duygusu çok önemli ahlaki erdemlerden biridir. Çünkü haya duygusu insanı kötülükler karşı korur ve yaptığı davranışlarının ahlaki bir davranış haline gelmesini sağlar. Yusuf Has Hacib de hayalî insanın üstün nitelikleri ile hayasız insanın gayr-i ahlaki özelliklerini karşılaştırarak okuyana göstermeyi hedeflemiştir;

*“İnsanların seçkinidir edepli kişi; Edepli kişidir insanların başı. Edep kimde varsa ona bütün işini ver; Edeple insan küstahın yolunu tıkar. Edepsiz kişidir insanın alçağı; Doğru söz söylemez utanmaz dili. Ne der işit edep sahibi insan; Sana öğüt verir şimdi acıdığı için. Edepsiz kişiden uzak dur uzak; Edepsiz olur onun inkarcı gözbebeği. Edepsizin yüzü dikkat edersen etsiz bir kemik; Edepsizin özü kapanmaz gedik. Edeple insanın yüzü ağarır; Edepli insanın bundan ötürü gözü parlak.”*²⁰⁰

Aklın olumlu yolda kullanılmasını temin eden, insanın değerler sistemidir. Bu sistemin teşekkülünde hayvanda bulunmayıp insanda olan utanma, günah, merhamet gibi duygular başrol oynar. Ahlakın insandaki kaynağının ondaki bu utanma duygusu olduğunu söylemekte mümkündür. Utanma duygusunu kaybeden insanda ahlaka karşı duyarsızlık başgösterir.²⁰¹ Peygamberimizin *“Haya etmediğin takdirde dilediğini yap”*²⁰² anlamındaki hadisi şerifi ahlakın kaynağını göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır.

¹⁹⁷ Çağrı v.d., a.g.m, 187.

¹⁹⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2445, s.194).

¹⁹⁹ Kılıç, *Ayet ve hadisler Işığında İnsan ve Ahlak*, 53.

²⁰⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2201-2207, s.178).

²⁰¹ Kılıç v.d., a.g.m, 28.

²⁰² Buhari, *Enbiya* 54, Edeb, 78.

Utarma ve haya duygusu, hem izzeti nefsin, hem de şeref ve haysiyetin bizdeki bekçisidir. İnsanda hayvanlarla ortaklaşa olan bazı hayati görevlerin gizlenmesi ve ahlak kaidelerine bağlanması bu duyguları meydana getirmiştir. Namuslu adam, hem kendi izzeti nefesine ve şerefine sınıksız sarılır, onları korur, bayağı menfaatlere değişmez; hem de başkalarının izzeti nefesine saygılı olur. Yalan söylemez, kimseyi aldatmaz, çalışkan ve dürüsttür. Başkalarının emeğiyle geçinmeyi düşünmez; elinin emeği ve alınının teriyle kazanır. Bütün bu davranışları kendinde toplayan namus kavramı, izzet-i nefis ve şerefın koruyucusudur ve bu karakteriyle utarma ve haya kavramına bağlanır. Namuslu olanların bu hali, ruhsal değerlere saygılı oluşlarındandır.²⁰³ Yusuf Has Hacib de hayali insanda bulunan nitelikleri söylerken devleti yöneten beylerin insanlara örnek teşkil ettiği için bazı ahlaki vasıflara sahip olmalarını haya ile söyle temellendirmiştir;

“Halk arasında sevilir alçakgönüllü kişi; Sevimsiz olur kibirli, katı kişi. Alçakgönüllü kişinin uzun sürer yüceliği; Büyüklüğe ulaşamaz katı, kibirli kişi. Vezirliğe çok olgun biri gerekli; Okumalı, yazmalı ve çok anlayışlı olmalı. Dili, gönlü bir, hem tavrı doğru olmalı; Halk arasında haya sahibi, bağışlayıcı olarak tanınmalı.”²⁰⁴

“Bey edepli ve seçkin bir insan olmalıdır; Edepli insanın davranışı tamdır, eksilmez. Kimde edep varsa o alçakgönüllüdür; Hiçbir densiz işe elini değdirmmez. Tanrı kime verirse edep ve göz suyu; Ona verir devletle bütün yüz suyunu. Bütün densiz işlerin engeli edep; Bütün iyi işlere ulaştırır edep. Ne iyi şeydir bu edep, insana görkem verir; Bütün iyi işlere ulaştırır edeptir.”²⁰⁵

İffet yani haya sadece dini bir erdem değildir. O, büyük ahlak filozoflarının da temel erdemler arasında saydığı bir erdemdir. İbn Miskeveyh iffeti; utarma, sükunet, sabır, cömertlik, hür olma, kanaat, yumuşak huyluluk, düzenlilik, iyi hal, barışseverlik, ağırbaşlılık ve kötülüklerden sakınmak gibi çeşitli erdemlerin içselleştirilmesiyle mümkün olduğunu ifade eder. İbn Miskeveyh göre iffet, şehvet duygusuna karşı insanın otokontrol sağlama erdemidir. Bu erdemın insanda ortaya çıkışı, şehvi duygularını aklı ile denetlemesiyle mümkün olur. Aklını yönetme iradesine sahip olan insan, nefsinin kölesi olmaktan kurtulur.²⁰⁶ İffet insanın kendine bir otokontrol sağlamasıdır. Otokontrolü sağlayan insan Allah ile irtibatını daha sağlam kurarak ideal insan kıvamına

²⁰³ Topçu, 48-49.

²⁰⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2232-2235, s.180).

²⁰⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2005-2009, s.164).

²⁰⁶ İbn Miskeveyh, *Ahlaki Olgunlaştırma*, (çev.: Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, 26.

erişir. İnandığı varlıktan haya eden insanın diğer varlıklar karşısında iffetli olması daha sağlam olur.

Bazı ahlakçılara göre, iffetin en esaslı kısmı hayadır. Haya, utanma, hicap, ar ve namus gibi manalara gelir. Bazı ahlakçılar hayayı “Haktan ve halktan utanmak, arlanmak olarak, bazıları ise akıl ve dine, medeni ve insani kanuna ters her çeşit kabahatten nefsin utanması olarak tarif eder.²⁰⁷ El –Kindi ise iffeti “bedeni eğitmek için alınması gereken şeyleri edinmek, sonra bunları korumak ve benimseyip uygulamak, buna aykırı olanları yapmamak” olarak ifade eder.²⁰⁸

Hz. Peygamber de “ *Her dinin bir ahlakı vardır; İslam’ın ahlakı da hayadır*”²⁰⁹ şeklinde buyurmuştur.

Yusuf Has Hacib’de hayayı insanın davranışlarının temel direği olarak görmüş ve hayalı insanın her davranışının ahlaka uygun bir ideal insan olduğunu ifade etmiştir;

*“Edepsiz insandan uzak dur, vazgeç. Edeptir engelleyen yararsız işleri; Edeptir düzelten tavrı kötü kişileri.”*²¹⁰

*“Edepli olmayan insan kaba ve küstah; Edepli insan dürüst davranır.”*²¹¹

Esasen her insan başka insanlar tarafından kınanmaktan çekinir. Bu sebeple de çevrenin tepkisine yol açacak davranışlardan kaçınır, bu da bize haya duygusunun toplumsal ortamdan etkilendiğini gösterir. Diğer ahlaki eylemler gibi hayanın da ahlaki bir erdem haline dönüşebilmesi için içselleştirilen bir eylem halini alması gerekir.

Sonuç olarak haya (iffet) dinimiz ve Türk toplumunun en önemli erdemleri arasındadır. Hz. Peygamber (s.a.v) haya erdemini hayatın her alanında yaşayarak insanlara örnek olan en önemli rehberdir. Hz. Peygamberin bu örnek hayatını ecdadımız da kendilerine rehber edinerek örnek bir toplum inşa etmeyi bir görev bilmişlerdir. Bu din ve ahlak ortamında yetişen Yusuf Has Hacib de hayanın insanın fitratında olduğunu belirterek bu duygunun eyleme dönüştürülmesini eserinde öğütlemiştir. Hayasızlığın insanda bir maraz olduğunu vurgulayan yazar, insanın bunu tedavi edebileceğini söyler

²⁰⁷ Yaran, 54.

²⁰⁸ Kindi’den aktaran Mahmut Kaya, Kindi Felsefi Risaleler “*Risale Fi Hududi’l- Eşya ve Rusumiha*” , Klasik Yayıncılık, İstanbul 2006, 194.

²⁰⁹ İbn Mace, Zühhd, 17.

²¹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2762-2763, s.216).

²¹¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2622, s.206).

ve bunun yollarını okuyucuya sunmaya çalışır. Yusuf Has Hacib hayasızlığın insanlara içinden çıkılmayacak sıkıntılar açacağını ve bu sıkıntıların zincirleme gitmemesi için haya erdeminin korunması tavsiyesinde bulunur.

2.6. ÖLÇÜ

Ölçü kelimesi insanın orta yol takip etmesi, aşırılıklardan kaçınması dengeli ve tutarlı olması gibi anlamları ifade eder. Dinler ve filozoflar ölçü erdeminin öneminden bahsederek ifrat ve tefrite düşmeye karşı insanları uyarılmışlardır. İslam'a göre ölçü insanın yaşantısının her alanında hal ve hareketlerine dikkat etmesi ve haddi aşmaması gerekir. Kuran'ı Kerim'de Rabbimiz ölçü ve düzeni kader kavramı içinde belirterek insanlara haddi aşmamaları gerektiğini şöyle ifade etmiştir;

*“Göğü o yükseltti, denge ve ölçüyü o koydu ki dengeden sapmayasınız; Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız”.*²¹²

Yusuf Has Hacib de eserinde İslam ahlakı ile paralel bir ölçünün öneminden bahsettiğini görmekteyiz. Yazar ölçülü yaşamın öneminden bahsederek insan hayatını nasıl olumlu yönden etkilediğini vurgulamıştır. Yazar eserinde şunu söyler;

*“Hiçbir işte kaçırma sen ölçüyü; Ölçüyü kaçırırsan bozuldu say onu. Her işin ölçüsü, dengi var; Herşey dengiyle esen olur.”*²¹³

Felsefi ahlaka göre erdemler, İslami kaynaklarda da, Aristoteles gibi erdem ahlakçıları da çok belirgin bir biçimde gözüktüğü gibi orta yolda bulunurlar. Azlık ve çokluk yönündeki ifrat ve tefrit erdemsizlikleri; huylar ve eylemlerle ilgili denge veya ölçülülük durumu ise faziletleri oluşturur.²¹⁴ İslam tam da bu noktada insanların nasıl bir orta yolda olmaları gerektiğini inananlarına telkin etmiştir. İşte Yusuf Has Hacib de bu İslami anlayışa uygun bir şekilde zıt eylemleri eserinde karşılaştırarak ölçü ve akıl erdeminin beraber kullanmış ölçülü insanın her zaman sağlam kararlar alacağını şöyle ifade etmiştir;

*“Akıllının işi tümüyle ölçülüdür; Bilgisizin tüm işi gelişigüzeledir.”*²¹⁵

²¹² Rahman Suresi, 55/ 7-8-9. ayetler.

²¹³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 4984-4985, s.371).

²¹⁴ Yaran v.d., a.g.m, 117.

²¹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1777, s.122).

Ölçülü olmak (itidal), insanın gerek duygularında gerekse eylemlerinde haddi aşmaması demektir. Bu sebepten de, ahlaki faziletlerin esasıdır. Çünkü fazilet; biri aşırılık, öteki eksiklik olan iki kötülüğün ortasıdır. Aşırılık ve eksiklik ise, ifrat ve tefrittir.²¹⁶ Dinimiz de inanç ve sosyal hayatta Müslümanlara orta yolda olmayı telkin ederek gerek Kur'anı Kerim'i gerekse Hz. Peygamber (s.a.v)'in hayatını rehber edinmeyi emretmektedir. Yusuf Has Hacib de eserinde insanların Rabbi ile olan bağının ölçü ile olması gerektiğini ifade etmiştir. Yazar İslami çizgide bir yol takip ederek insanların hem bu dünya için çalışmalarını hem de diğer dünyayı unutmamaları gerektiğini şöyle dile getirmiştir;

*“Tanrı verdi kula iki göz, iki kulak; Biri dünyaya bakarsa biriyle ahirete bak. Uzanıp tutmak için iki el verdi; Biriyle dünyayı tut, biriyle ahireti. İki ayak verdi yürümek için; Birini bu dünya için kullan, birini ahiret için.”*²¹⁷

Bedenle ilgili hazlara erişmede, zayıf olan acılardan kaçmada istencinin kötülüğünden değil de, zayıflığından dolayı doğru ölçüyü aşan kimse ölçüsüzdür, bu doğru ölçüyü elinde tutan da ölçülü.²¹⁸ Yusuf Has Hacib de bedenle ilgili hazlara değinerek günlük hayatta ölçülü olmamız halinde insanların hem bedenleri hem de ruheni daha sağlıklı olacağını şöyle dile getirmiştir;

*“Ölçülü ye, çok yeme yemeği; Akıllı insan bunu böyle söyledi. Çok yiyenler yemeği sindiremez; yemeği sindiremeyen hasta olur. Boğazdan girer hastalık, boğazı gözetmeli; Yemeği ölçülü ye, daima az yiyip içmeli.”*²¹⁹

Filozoflar ölçü konusunda orta yolda olmanın öneminden bahsederek gerek sosyal hayatta insan ilişkilerinde gerekse kendi ruh ve beden sağlığımız açısından ölçülü olmanın önemine değinmişlerdir. Yusuf Has Hacib de bu düşünürlerden birisidir.

O kanaatkar olmanın insanlara sevinç, hırs ile hareket edenlerin ise büyük bir hüsrana yaşayacağını ifade ederek okura şu öğütlerde bulunmuştur;

*“Var olanla yetin, bey adını al; Hırsına hakim ol, sevinçle salın”.*²²⁰

Yusuf Has Hacib de günlük yaşamda onurlu bir yaşam sahibi olabilmeyi ölçüye bağlamıştır.

²¹⁶ Kılıç, *Ayet ve hadisler Işığında İnsan ve Ahlak*, 56.

²¹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3657-3660, s.278).

²¹⁸ Akarsu, 117.

²¹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 4613-4615, 345).

²²⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 4550, s.340).

“Cimri olma hakan, cömert ol cömert; Cömertlik adı sonsuza kalır, ölmez.”²²¹

“Gelirin giderine olsun yakın; Giderin fazlaysa hemen gelirine bakın.”²²²

Nitekim Kur'an'ı Kerim infak ayetlerinde insana bir ölçü sunarak özel harcamalarda dahi ölçüyü esas almasını öğütlemiştir. Yusuf Has Hacib'in bu görüşleri adeta Kur'an'ın bir tefsiridir. Ayette şöyle buyrulur;

“Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında makul bir dengeye göre olur”.²²³

Herhangi bir davranışın ahlaki açıdan uygun olup olmadığı bilinmiyor fakat onun azlık ve çokluk yönünde bir aşırılık arzettiği açıkça görülüyorsa, İslam ahlakına dayalı bir akıl yürütmeye bu davranışın aslında ahlaki bir davranış yahut ahlaki açıdan üstün ve örnek bir davranış sayılmayacağı rahatlıkla çıkarılabilir.²²⁴ Yusuf Has Hacib İslam dinine göre kulluğun nasıl olması gerektiğini ölçüye bağlayarak aşağıdaki gibi ifade etmiştir.

“Tanrı'nın adaletinden korkarak yaşa; Ama fazlından da umut kesme. Bu ikisi arasındadır kulluk bunu bil; Bu kulluk yolunda yanılma, budur yol.”²²⁵

Sonuç olarak diyebiliriz ki Yusuf Has Hacib'e göre ölçü bütün erdemlerin kalbidir. Çünkü her erdemli davranış ölçü ile vücud bulduğu zaman anlam kazanır. Ölçü orta yolda olmaktır. Orta yolu yakalayan her birey kendi iç huzuruna kavuşmuştur. Huzura kavuşan birey için erdemli davranışlar sergilemesi hiç de zor olmamaktadır. Ölçüyü yakalayan birey aşırı hırs ve isteklerden uzak bir yaşam felsefesi oluşturmuş ve adalet, cömertlik, kadirşinaslık, iyiliksever vb. haya gibi bütün erdemleri kendinde toplamış demektir.

2.7. İYİLİK VE KÖTÜLÜK

İyilik ve kötülük kavramı anlam bakımından geniş kapsamlı ve birbirine zıt erdem ve erdemsizlikleri barındırır. İyilik kavramı tüm ahlaki erdemleri içine aldığı gibi kötülük erdemsizlikleri kapsar. Yusuf Has Hacib de iyi ve kötü arasındaki farkı şöyle izah etmiştir;

²²¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1402, s.122).

²²² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 4538, s.340).

²²³ Furkan Suresi, 25/ 67.ayet.

²²⁴ Yaran v.d., “İslama Göre Ahlaki Davranış ve Kıstasları”, 94.

²²⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3668-3669, s.278).

*“Kim pişman olmuş iyi olduğuna; Nam salsa da kötü, mahkum pişmanlığa. Kötülük edenin pişmanlıktır yanıtı; iyilik yap kötülükten al öcünü. Nasıl öveyim bu kötü kişiyi; Nasıl dileyeyim bu kötü işi. Küstahlık, kabalık, aksilik hepsi; Kötülerin tavrıdır ey ulu. Bela, mihnet, zahmet, pişmanlık, keder; Kötülüğün yanıtıdır ey yiğit bunlar. Nasıl sevmeyeyim bu iyi kişiyi; Nasıl övmeyeyim ben bu iyi işi. Cömertlik, insanlık, yarar ve iyilik; Bu iyi kişiden gelir kuşkusuz”.*²²⁶

Ahlakın belki en merkezi konusu ve kıstası, haklara riayet ve haksızlıktan kaçınma duyarlılığı yanında iyilikler ve kötülöklere, faydalar ve zararlara ilişkin kıstaslardır. Bir davranış Allah katında iyi sayılmış ve emredilmiş ise kamuya yarar sağlıyorsa, insan vicdanı onu onaylıyorsa ve özendiriyorsa o davranış ahlaken iyi bir davranış demektir.

En öncelikli ve evrensel olduğu söylenebilecek olan hak ve hukuk kıstasının üstünde de iyilik ve kötülük kıstası gelir.²²⁷ Kur’an’da da belirtildiği üzere, *“İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle aranda düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir”.*²²⁸ Ali Fuat Başgil de iyiliği diğer erdemli davranışların temeli kabul ederek gençlere şöyle tavsiyelerde bulunmuştur; arkadaş olacağın kimsede arayacağın şart çalışkanlık, dürüstlük ve iyilikseverlik olsun. Bu iyi huylarla bezenmiş olan insan, diğer bütün meziyetlere de sahip demektir. Bunu unutmama ve bu şartı bulmadığın kimse ile sakın arkadaş olma.²²⁹

Yusuf Has Hacib de tıpkı Ali fuat Başgil gibi kötülük kavramından hareketle iyiliğin önemini ortaya çıkararak fitrat üzere yaratılan insanın iyilik yaparak mutluluğa ulaşacağını şöyle belirtmiştir;

*“Hakan dedi; iyi yararlı olandır; Halka çok yararı dokunandır. Hep iyilik eder bütün halka; Yine yaptığını kakmaz başa. Kendi çıkarını gözetmez, insanlara yararlıdır; Karşılık beklemeden çalışır”.*²³⁰

Yazar Yusuf Has Hacib eserinde iyi insanın özelliklerini söylerken insanın kendisini korumak için diğer insanlardan uzak durmasını iyilik olarak görmez asıl iyiliğin insanın hem kendini hem de diğer insanları koruması olarak görür ve bu konu ile ilgili aşağıdaki öğütleri verir;

²²⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 928-934, s.88-89).

²²⁷ Yaran v.d., a.g.m, 92.

²²⁸ Fussulet, 41/ 34.ayet.

²²⁹ Başgil, 22.

²³⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 345-349, s.47).

*“Buraya gel, yararlı ol insanlara; Yararsız insan ölüdür diriler arasında. Kendi çıkarını düşünen insan mı olur; İnsan olan ilin çıkarını düşünür. Malını dağıtmak cömertlik değildir; Cömertlik canını malını feda etmektir. Merhametli değildir kendini koruyan; Merhametli olan, başkalarının iyiliğini isteyen”.*²³¹ Yusuf Has Hacib’in bu görüşleri kanaatimizce ilhamını Kur’an’dan almaktadır.

Nitekim Kur’an’ı Kerim insanın yaratılış amacına uygun davranabilme erdemine sahip insanların, kendilerinin dışında başkalarını da iyiliğe yönlendirdiğini ve kurtuluşa erecekler olduklarını aşağıdaki ayetlerde buyurmuştur;

*“Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.”*²³²

Davranışlarımızı iyi ve kötü diye değerlendirecek ölçü, yalnız vicdanın ölçüsüdür. Bu sebeple ahlak, sosyolojiden ayrılır.²³³ İnsan düşünme yetisine sahiptir. Aldığı duyuların üstüne yükselerek evrensel düzeni arayabilir, genel olarak iyi olanı isteyebilir. Hayvanlarla kendi arasında ortaklaşa iyi olan zevkten başka yalnız insan için özel iyi vardır. Bu, aklın ortaya koyduğu bir düzenin gerçekleştirilmesidir.²³⁴ İnsanın ortaya koyduğu iyi bilinçli bir şekilde yapılan iyidir.

Yusuf Has Hacib iyilik yapmayı öğütleyerek iyilik yapanın yüceleceğini ve bütün işlerinin iyi gideceğini belirtmiş ahlaki güzelliğin insanın hayatına yansımalarını ifade etmiştir. Kötü insan ne kadar çabalasa da olumsuz düşüncenin onun hayatına bir şey katmadığını ve ömrünü bereketli geçirmesinin önündeki engel olduğunu savunarak okuyucuya öğüt vermeyi hedeflemektedir.

*“Yürü, iyilik yap ey iyi kişi; İyilik olur hep iyinin işi. Ne der işit şimdi alçakgönüllü kişi; sinayıp yükselerek eline almış il işini. Kocamaz bu iyi insan nice yaşlansa; Kötülük giderilmez nice uğraşılsa da. Yaşı kısadır kötünün, pişmanlıkla yaşlanır; Uzun ömürlüdür iyi, pişman olmadan yaşar. İyi insan her gün bir dileğine ulaşır; Kötünün sıkıntısı her gün bin kat artar”.*²³⁵

Bu ifadelerden hareketle diyebiliriz ki, Yusuf Has Hacib iyiyi insan için en yüksek gaye olarak görmektedir.

²³¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3930-3933, s.297).

²³² Asr Suresi, 103/ 1-3. ayetler.

²³³ Topçu, 22.

²³⁴ Topçu, 52.

²³⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 345-349, s.47).

Nitekim insan için iyi, en büyük iyidir, yani ahlak alanındaki iyi en yüksek iyidir, bu en yüksek iyiyi görülemek günlük yaşayışlarımızda bize yardım etmelidir.²³⁶ Yani iyilik insanların günlük yaşantısında eylemlerine anlam kattığı zaman değerli olur. İyiliği elde etmek zordur. Fakat sonuçları insanı mutlu eder.

Yusuf Has Hacib'e göre insanın kötülükten kurtulması mümkün müdür? Elbette mümkündür. O halde kötülükten kurtulmak için neler yapılmalıdır? Kötülükten kurtulmak için gayret ve insanlığın denk olması gerekir. Çünkü insanın değeri, gayret, çalışkanlık ve insanlıkla ölçüldüğünden, insana bunlar gereklidir. İnsan kötülükten kurtulmak için kötü etrafında dolanmamalıdır, ona yakın gitmemelidir. Çünkü nerede kötü varsa orada ateş, zehir, zahmet, eziyet, pişmanlık ve itibarsızlık vardır.²³⁷

Yusuf Has Hacib de eserinde iyilik ve kötülüğün arasındaki farkları vurgulayarak değerli olanın her zaman zor kazanıldığını belirtmektedir;

*“Hakan dedi: İyi seçkin şeydir; Seçkinlerin aradığı da budur. Seçkin ve ender olan değerlidir; Onu gerçekleştirmek kolay değildir. Kötülük ucuzdur ve onu yapacak; Kötü iş ucuzdur ve öyle olacak. İyilik yokuş gibidir, tırmanana zor; Kötülük iniş gibidir, kolay yapılır. Bak akıl buna benzer bir söz söyledi; Akıllı sözü tutmanın çoktur yararı. Yokuş gibidir iyilik, çıkamaz kişi; Değme insan yapamaz bu işi. Değerli şeylerin zordur yapılması; Bilgisiz ve değersiz yapamaz bu işi”.*²³⁸

İnsan için iyinin iki özelliği var: İnsan için iyi erek olmalıdır, kendi başına bir erek olmalıdır. Yani herhangi başka birşeye erişmek için bir araç olarak değil de, kendisi için seçilmiş olmalıdır. Bu insan için iyi, ayrıca kendi kendine yetmelidir. Yani seçilmiş olmaya değer bir yaşamayı kendi kendine vermelidir.²³⁹ İnsan diğer varlıklar arasında seçilmiştir. İnsanın seçilmiş olması daha önce vurguladığımız gibi akıllı bir varlık olmasıdır. İnsan aklına uygun bir yaşam sergilemelidir. Yusuf Has Hacib de insanın seçilmiş bir varlık olduğunu akıl, anlayış ve bilgi üçlemesi etrafında yaşaması halinde istediği erdeme kavuşacağını şöyle belirtmiştir;

*Tanrı kime verirse akıl, anlayış ve bilgi; Bütün arzularına ulaşır onun eli. Kimin tavrı iyi, davranışı olumluysa; Bütün dileklerine ulaşır, parlar ayı, güneşi. Bütün iyiliklerin kaynağı bu iyi davranış; Davranışı iyi olan bulur bin sevinç”.*²⁴⁰

²³⁶ Akarsu, 101.

²³⁷ Mehmet Akgün, “Kutadgu Bilig’de Ahlak”, Felsefe Dünyası, Sayı 23, Ankara 1997, 108.

²³⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 899-906, s.47).

²³⁹ Akarsu, 101.

²⁴⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1253-1255, s.112).

Benzer ifadeleri John Locke da sergiler; Lock'e göre insanın kendi iradesi ile yaptığı eylemleri ister toplumun görüşlerinden, ister yasa yapıcının istencinden alsın, bir kurala uyup uymamasına göre ahlaksal doğruluk adını alan ahlaksal iyilik ya da kötülük kavramını kazanır.²⁴¹ İnsanın ahlak erdemleri elde etmesi için insan iradesinin ve toplum tarafından kabul gören erdemlerin önemine dikkat çeken Locke göre insanın ahlaki erdemleri ancak eğitim yoluyla kazanacağını vurgular. Yusuf Has Hacib de iyiliğin gerçekleşebilmesi için bireyin kişiliğinin sağlam bir irade eğitiminden geçmesi gerektiğini şöyle vurgulamıştır;

“ Kişiliği bırakma ey soylu kişi; Kişilik kaladur, kişiye karşı.”²⁴²

Yusuf Has Hacib iyilik etmenin övgüsü ve yararlarını söylediği bölümde kişinin iyilik etmeye karar vermesinin bir tercih meselesi olduğunu tahlil ederken kişinin hür iradesiyle verdiği kararlardan sorumlu olacağına atıfta bulunarak ahlaki davranışların sınırını belirtmiştir. İyi kişinin her zaman alkışlanacağını, kötülüğün ise beddua alacağını ifade etmiştir. Kötü insanın asla ileri gitmeyeceğine vurgu yaparak insanın asıl girmesi gereken yolun iyilik olduğunu belirterek fazilet ve rezilet kabul edilen her davranışın aslında dünyada bir karşılığı olduğunu işaret etmiştir.

*“Hangisini istersen seçebilirsin; İyi kötü sonucundan yakınma yarın. Buna benzetir sözü deneyimli kişi; Deneyimli kişi bilir il gün işini.Kişi iyi adıyla gör alkış bulur; Adı kötü olan ölünce beddua bulur. Nice sınıadım kötülük yapanı; Gidevardı, günden güne azaldı gücü. Ne kadar gördüm kötülerin işi; İleri gitmedi ey bilgili kişi. Kötülük ateştir, ateşe yakar; Yolundan geçit yok, çıkmaza sapar. Bizden önce gidenlere, eğer bakarsan; Halk ya da bey, dünyayı elinde tutan. Bunlardan kim eriştiyse bilgiye; Onlar hakim oldu bugün dünyaya. Dünya beylerinden bilgiye erenler; Doğru töre kurmuş olan iyi kişiler. Bugün de kim iyi diye anılırsa; İyilerin başında önce onlar gelir”.*²⁴³

Diyebiliriz ki, insan sosyal bir varlıktır. Bir toplumda dünyaya gelir. İnsanlardan etkilenir ve insanları etkiler. Yusuf Has Hacib de insanın duygusal bir varlık olduğundan hareketle toplumda ancak iyilik ve güzellik erdemlerinin çoğalması halinde insanların gerçek anlamda mutlu olacağını vurgulamıştır. İnsanlara “insan” olmasını öğütleyen yazar iyi olarak eğitilen insanın dünyayı düzelterek inanmıştır. Dinimizde dünyada

²⁴¹ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, (çev.: Vehbi Hacıkadıroğlu), Kabalacı Yayınevi, İstanbul 2004, 249.

²⁴² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1596, s.136).

²⁴³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 243-253, s.40).

iyilikleri çoğaltarak eşitsizliklerin giderilmesi için de insanlara sorumluluklar yüklemiştir. Asr suresinde de vurgulandığı gibi insanın ziyanda olmaması için insanlara güzellikleri tavsiye etmesini yani toplumu iyileğe yönlendirmeyi amaç edinmelidir. İslamdaki bütün erdemler gibi iyilik erdemi de pasif bir yönelmeyi değil aktif bir yönelmeyi insanlara öğütlemiştir.

2.8. ÖZ DENETİME SAHİP OLMAK

Özdenetim insanın kendini kontrol edebilme bilincinde olmasıdır. Yani nefsinin kontrol altında tutarak yaptığı eylemleri düzenlemesi diyebiliriz. Yusuf Has Hacib de eserinde öz denetime çokça vurgu yaparak insanın kendini hangi eylemlerinde kontrol altında tutması gerektiğini ifade eder. Bunu başaran insanın ise gerçek manada mutluluğa ereceğini okuyana öğütler.

“Gönlünü, dilini doğru tut, dürüst davran; Nerede istersen orada kutla yaşa”.²⁴⁴

Öz denetim kişinin kendi kendisini terbiye edip, davranışlarını hiçbir dış etki veya kural olmaksızın, planlayıp düzenlenmesi durumu.²⁴⁵ Yani kişinin dışarıdan hiç bir baskı olmaksızın davranışlarını kontrol altında tutması ve günlük yaşamını sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi için kendisini özdenetim altına alması diyebiliriz. Bu sayede kişi istek ve arzularını kontrol ederek hayatını manevi yönden eğitime tabi tutmasıdır. Yusuf Has Hacib de insanın manevi yapısına atıfta bulunarak öncelikle kendini eğitmesini öğütlemiştir. Kişinin nefis eğitimine bedeninden başlayarak gerçek mutluluğa erişeceğini şöyle ifade etmiştir;

“Beden bir düşmandır, sarptır düşmanlığı; Her yere yaymıştır tuzağını, ağını. Onun isteğine uyma, gayret et, diren; Bedenine ödün vermez akıllı eren. Ne der işit nefsinin bastırın er; Hevesin boynunu biçip özünü tutan er. Bedenin tutsağı olma ulu bilgili; Tutsağı olursan beden ister dinini”.²⁴⁶

Bilindiği gibi ahlaklı yaşamı seçmek sorumluluk gerektirir. Bu, insanların, hareketlerinin hesabını vermeye mecbur olmaları demektir. Toplum içinde başkalarına zarar veren davranışlar suç sayılır ve sahipleri ceza görürler. Bu sorumluluk insanın

²⁴⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3504, s. 268).

²⁴⁵ Cevizci, 340.

²⁴⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3637-3640, s.277).

davranışlarında hür olduğunun kabul edilmesidir. Eğer hür olmasaydı, sorumlu tutulmazdı. Bir fenalığı yapıp yapmamak elimizde değilse, onu yaptığımız için neden ceza görelim? Fena insanları kötülerken, onların fenalık yapmamak ellerinde olduğunu, yani hür olduklarını düşünüyoruz. İyilikleri alkışlarken de, iyi olmamanın onlarca mümkün olduğunu kabul ediyoruz. “İnsan kendi kaderini kendi yapar” demek onda tam hürriyetin varlığına inanmaktır.²⁴⁷

İnsanoğlu ne kadar bireysel bir varlık olarak yaratılmış olsa da yine de toplumsal bir varlıktır. Her insan yaşadığı çevre tarafından temsil edilir. İnsanın kişiliğinin oluşmasında çevrenin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Hem çevremizden etkileniriz hem de çevre bizi etkiler. İnsanın sorumluluğu da işte burada başlar. Kur’an’ı Kerim’de insanın sınırsız özgür bir birey olmadığı şöyle ifade edilmiştir;

“İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanır?”²⁴⁸

Yusuf Has Hacib de Kur’an’ın bu buyruğuna uygun olarak, eserinde insanın sergilediği bazı reziletlerin sadece kendisine değil sosyal yaşantısını da zararlar vereceği kanaatindedir. O şöyle der;

“Şu birkaç şey kişiye zarar; Bunu bilen insan kendini kollar. Bunlardan biri bu dil yalanı; Bir başkası da sözün kayganı. Üçüncüsü içkiyi sevmektir; Yaşamla ilgiyi kesmektir. Bir başkası da inatçı olmaktır. İnatçı tavırla sevinçsiz kalmaktır. Kabalık ne istenmez şeydir; böylesi insanın evini dumana boğar. Öfkeli, dilini tutamaz diğeri; İncitir insanı açınca dilini. Bu birkaç şey bulunursa bir insanda; ondan uzaklaşır mutlulukta”²⁴⁹

Öz-disiplin kişinin gelişmiş bir sorumluluk duygusuna sahip olmasını, eylemlerinin sorumluluğunu bir bütün olarak üstlenmesini, sosyal olarak uygunsuz davranışlardan kaçınmasını ve doğruyu yanlıştan ayırt etmesini mümkün kılacak sezgilere veya ahlak duygusuna sahip olmasını gerektirir.²⁵⁰ İslam filozoflarından Kindi de “insanın küçük alem”²⁵¹ olduğunu belirterek insanın ahlaki bakımından eğitilebileceği üzerinde durur. Kindi insanı “gücü nispetinde ebedi ve külli olan varlıkların hakikatini, mahiyet ve

²⁴⁷ Topçu, 75.

²⁴⁸ Kıyame Suresi, 75/ 36.ayet.

²⁴⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 337-343, s.46-47).

²⁵⁰ Cevizci, 340-341.

²⁵¹ Kindi’den aktaran Mahmut Kaya, Kindi Felsefi Risaleler “*Risale Fi Hududi’l- Eşya ve Rusumiha*”, 192.

sebeplerini bilmesi”²⁵² olarak tarif ederken insanın öz-disiplin ile erdemli ve hakikati seçen bir varlık haline dönüşebileceğini vurgular.

*Yusuf Has Hacib de “ Erlerin eri odur ki her şeye gücü yeter; Ancak yapacağı yerde kendini sıkı tutar. Bu erden daha iyi olan er şudur; Bin arzusunu bulur ama kendini tutar”.*²⁵³ diyerek Kindi ile aynı kanaati paylaşır.

Özdenetim sahibi insan nerede nasıl davranacağını bilen sorumluluk sahibi kişidir. Yaptığımız davranışların tümünün insanda ve toplumda bir karşılığı vardır. Yazar da insanın bazı davranışları kontrol altına alıp, o davranışların erdemli bir davranış halini almasını öğütler;

*Kaba söz söylemesin kişiye dilin; Kaba söz ateştir, alev alev yanan. Yüce ol, dingin ol, doğru kişilikle; Erişsin bütün iyiliklere”.*²⁵⁴

*“Kızarsa insan bilgisizce davranır; öfkelenirse akılsız kalır. Kızgınlık bilgiyi alır götürür; öfke iyi huyluyu da kabalaştırır”.*²⁵⁵

Çevremizdeki insanların ahlaki davranışları onların nasıl bir yaşam sürdürdüğü konusunda ipucu vermektedir. Yusuf Has Hacib eserinde kişinin toplumsal bir varlık olduğunu belirterek özelde Ogdurmuş nezdinde kitabı okuyan herkese verilmiş evrensel bir mesaj sunar. Yazar bireyin toplum içinde erdemli bir hayat yaşayabilmesi için iyi arkadaşlar seçerek halka faydalı olunması gerektiğini vurgulamıştır. Toplumumuzda da kişinin tek başına tam manası ile birey olamayacağını vurgulayan ata sözleri bulunmaktadır. Yusuf Has Hacib de erdemli dostlukların ancak uyumlu birlikteliklerden doğduğunu şöyle ifade etmektedir;

*“Eğer adım iyi olsun dersen; Kötüye katılma, onlarla düşüp kalkma. Nereye baktıysam gördüm ki her canlı kendi türüyle gezer; İnsan, hayvan, kuş, kurt hemcinsini bilir. Ne der işit ey ilcibaşı; Sinayıp iyiyi kötüyü, geçirmiş yaşını. Sığırcığı gördüm uçar kazlar arasında ; Dengine baktım ki ikisi de kara. Kuğuya katılmaz dikkat edersen karabatak; Karakuşla akkuş birbirinden çok uzak. Uçar kuş arkadaşını bilir, sürüsünü bulur; Sen insansın, katılacağın kişileri ayır.”*²⁵⁶

²⁵² ²⁵² Kindi’den aktaran Mahmut Kaya, Kindi Felsefi Risaleler “Risale Fi Hududi’l- Eşya ve Rusumiha” , 193.

²⁵³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3449-3450, s.264).

²⁵⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1415-1416, s.123).

²⁵⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 334-335, s.46).

²⁵⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 4195-4200, s.315-316).

Müslümanın gayesi taşıdığı kimliğe yakışır bir yaşam sergilemektir. Davranışları kontrol altında tutmak, dünya hayatının hile ve tuzaklarına karşı durabilmek iradeli ve ahlaklı bir yaşama sahip olmaktan geçer. Aksi halde nefsinin her istediğini yapan kişi, nefsinin Allah (c.c) isteklerinin önüne geçirir. Kur'an'ı Kerim'de bu durumu şöyle belirtilmiştir; *“Kendi nefsinin arzusunu kendine ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?”*²⁵⁷

Yusuf Has Hacib de yukarıdaki ayete paralel olarak insanın arzu ve isteklerine uyduğu zaman dünyanın cazibesine kapılıp, kendi otokontrolünü sağlamaktan aciz kalacağını ifade etmiştir;

“Gözünü gözet, kendini tut; Kendini tutan insan bu dünyada değerlidir”.²⁵⁸

“İnsan için altın ve gümüş değerli şeydir; Kendini tutan insan gümüşten daha değerlidir”.²⁵⁹

İbn Sina'a ahlaki davranış ve faziletlere erişmek için orta yoluda olmayı önermiştir. İbn Sina'ya göre; “İfrat ve tefrit arası orta bir yol izlemek gerekir. Mesala şehvet düşkününü günahkar değil, bu ikisinin ortasında bulunan iffetli tavrı tercih etmeli. Korkaklıkla saldırganlık arasında ortayı teşkil eden yiğitliği benimsemeli. Dünya işlerini yönetirken ne yönetme gücünde zaaf gösteren ahmak ne de aşırı güç kullanarak zorba ve düzenbaz durumuna düşmek, bu iki tavrın arasında ortada bulunan zeki ve yüksek idrak sahibi olmalı.”²⁶⁰

Yusuf Has Hacib de İbn Sina ile paralel olarak öz denetim sahibi insanın hangi ahlaki erdemlere sahip olmasını şöyle ifade etmiştir;

“Heves ve nefis bak dinin düşmanı; Bu ikisi azıtır ibadet edecek kulu. Nefsine uyuveren onun esiri olur; Tenin arzusuna uyarsam beni kul eder. Hevese uyma, onu aklınla kes; Nefsin baş kaldırırsa onu bilgiyle bas”.²⁶¹

“Dilini gözet, gönlünü gözet; Az ve helal ye, boğazını gözet. Uzak dur halkın kargaşasından; Kara halkın kargaşasına karışma. Diline dolaşmasın beylerin sözü; Eğer iyilik değilse ey kuzu”.²⁶²

²⁵⁷ Furkan Suresi, 25/ 43. ayet.

²⁵⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 4105, s.309).

²⁵⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1725, s.145).

²⁶⁰ İbn Sina, *Mutluluk ve İnsan Nefsinin Cevher Olduğuna İlişkin On Delil*, (Çev.: Fatih Toktaş), TDV Yayınları, Ankara 2011, 35.

²⁶¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3345-3346, s.264).

²⁶² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1312-1314, s.116).

*“ Buna benzeterek söylemiş şair şu beyti; Birine işin düşerse acele etme, sabırla söyle. Acele girme işe, sabırlı ol, serin; Acele işler pişmanlık verir yarın. Hiçbir işte acele etme, serin tut kendini; Serinse bulur kul beylik katını ”.*²⁶³

Bu bilgilerden yola çıkarak diyebiliriz ki, öz- denetim insanların davranışlarını kontrol altına alarak kendini bilmesidir. Kendini irade eğitiminden geçiren birey hem toplumdaki sorumluluklarını yerine getirir hem de sosyal ilişkilerinde ölçülü olmaya dikkat eder . Öz-denetim konusunda iman ettiği dini ve yetiştiği kültürü rehber edinen Yusuf Has Hacib, insanların kendisini bu irade eğitimine tabi tuttuğu takdirde ideal bir insan olacağına vurgu yapmıştır. Yusuf Has Hacib’e göre öz-denetim sahibi olmak için insanın kendini bilmesi gerektiğini okuyucuya öğütlemiştir. Bir toplumun ayakta kalmasında en önemli erdem gerek o toplumu yönetenlerin gerekse yönetilenlerin kendini tanımasıdır. Çünkü bir toplumda insanların öz-denetim sahibi olması demek her bireyin kendi görevini yerine getirdiği toplum demektir. Yazar da eserinde öz-denetim sahibi insanların olduğu toplumların mutlu olacağını ifade ederek insanların bu erdemi kazanması konusunda rehberlik etmiştir.

2.9. DOĞRULUK

Yusuf Has Hacib’in eserinde ahlak ile ilişkilendirdiği diğer bir ahlaki erdem de doğruluk (dürüstlük)’tür.

Yusuf Has Hacib nazarında , kendi menfaatini düşünmeyen ve hayatı boyunca başkalarının lehinde çalışan, insanlara merhamet ve şefkatle yaklaşan ve onlara iyi, doğru ve dürüst davranışlarıyla örnek olan insan, insandır. Hayatı boyunca iyi ve doğru yolda yürüyen insan, insandır. O halde insan iyi ve doğru bir hayat yaşamayı istemelidir.²⁶⁴ Yazar da eserinde aşağıdaki beyitleri yer vererek kamil insan olmanın farkını şöyle ifade etmiştir:

*“Kuta ermek için doğruluk gerekir; İnsanlık doğruluğun tam adıdır. Ender bulunan insan değil insanlıktır; Az olan insan değil doğruluktur. Şair buna benzetip söyledi bu sözü; Sana söyledi şimdi bak bu sözü. Yeryüzünde gezip dolaşan pek çok kişi var; Benim için en değerli olan dürüst insandır. Kişi az değil kişilik azdır; Doğru kişileri akıl övmüştür.”*²⁶⁵

²⁶³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 586-588, s.64).

²⁶⁴ Akgün, *Kutadgu Bilig’de İnsan ve Kamil İnsan*, 5.

²⁶⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 865-869, s.84).

*“Doğru söz için yarattı gönül ve dili; Sözü eğri olanın ateştir yeri. Bak doğru söylenirse sözün yararı çoktur: Eğer eğri söylenirse hepsi sövgüdür. Doğru söyleyecekse dilin kımlıdasın; Sözün eğriyse onu gizlemelisin”.*²⁶⁶

Toplum içinde doğruluktan ayrılmayan insan o toplumda huzur ve güvenin olmasını sağlar. Kur’an’ı Kerim’de de doğruluk ile ilgili ayetler vardır. Kur’an’ı Kerim doğruluk erdemine sahip olan insanı Allah ve Rasülüne itaat etmekle eş tutmuştur.

*“Ey iman edenler! Allah’a itaatsizlikten sakının, doğru söz ve hak söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin, günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah’a ve rasulüne itaat ederse gerçekten büyük bir kazanç elde eder”*²⁶⁷.

İslam ahlakının merkezi değerlerinden biri olan doğruluk; insanın içi ile dışının, özü ile sözünün bir olması demektir. İnsanın söyledikleriyle yapıp ettikleri arasında uyumun adı, kısaca doğruluktur.²⁶⁸ Yusuf Has Hacib de doğruluk erdemine sahip insanın her iki dünyada da huzura ereceğini şöyle öğütlemiştir;

*“Doğru ol, dürüst davran; İki dünyayı kazanır doğru olan. Ne der işit doğru tavırlı er; Tavrı doğru olan her iki dünyayı elde eder. Erinçle geçirmek isterse insan gününü; Doğruluk içindedir bundan emin olmanın yolu. Ben zengin olayım dersin eğer; Doğrulukta buldu payını zenginler. Halkın başında ve büyük olmak istersen; Kendine açık tut doğruluk yolunu”.*²⁶⁹

Yusuf Has Hacib eserde kötülerden uzak durulması gerektiğini şöyle ifade etmiştir;

*“Kötüyü yaklaştırma kendine, zararı dokunur; Doğrularla yaşa sen, uyanık ol. Ne der işit gönlü doğru ve düz; Gönlü, dili, davranışı, bütün tavırları uz. Kötüye katılma, doğrulukla yürü; Doğrunun eğriyle günü kararır günü. Kim kötülük yaparsa bozguna uğrar; Doğruya doğru ol doğruluk günü”.*²⁷⁰

İnsanın ancak doğru olmak ile mululuğa erişeceğini söyler Sokrates. Sokrates, doğruluk; iyilik kavramını yasalara uymakla açıklamıştır. İnsan varlığının ilahi yanı ruhtur; çünkü aklın bulunduğu yerdir ve sadece akıllı olanın değeri vardır.²⁷¹ Sokrates doğruluğu akıl ve ruh ile özdeşleştirir. Yusuf Has Hacib de aşağıdaki beyitlerde, devlet yönetiminde doğru olmanın gerekliliğinden söz eder ve bir doğrunun yok edilmesinin bütün doğruların değerinin yok olacağına sebep olacağını vurgulamıştır.

²⁶⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1024-1026, s.96).

²⁶⁷ Ahzab Suresi, 33/ 70-71. ayet.

²⁶⁸ Recep Kılıç, *Ayet ve Hadisler Işığında İnsan ve Ahlak*, 50.

²⁶⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 1289-1293, s.114).

²⁷⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 5509-5511, s.114).

²⁷¹ Özden, 75.

“Üstünde oturduğum bu kürsü; Ey gönlümü doyuran, ayağı üçlü. Üç ayaklı şeyler devrilmeden durur; Üçü düz durdukça dengede durur. Eğer üç ayaktan eğrilirse biri; Kayar ikisi de uçar üzerindeki. Üç ayaklı herşey dosdoğru durur; eğer dört olursa, biri eğri olur. Düz olan bir şeyin her tarafı iyidir; Bütün iyilerin dikkat edersen tavrı düzgündür. Yan yatan bir şey bak eğri olur; Bütün eğrilere kötü tohum bulunur. Düz olan şey eğrilirse duramaz, düşer; Eğri doğru olursa düşmez, yerinde durur.”²⁷²

Diyebiliriz ki, insan hayatının her alanında yer alan bir erdemdir. Bu erdem bireysel olarak kişilerde bulunduğu kadar toplumun bütün alanında da olmalıdır. Çünkü bir toplum yöneten ve yönetilenlerden oluşur. Yöneten kişilerin doğru yasalar yapması ve insanların mutlu yaşayacağı bir ortam oluşturması toplumun mutlu ve huzurlu olmasını sağlar. Bu yüzden Yusuf Has Hacib, bireysel olduğu kadar devlet yöneticilerinin de doğru yasalar yapmasının önemini belirtmiştir;

“İki şeyden ibarettir ilin bağı, Biri sakınmaktır, biri töre, ilin kökü. Eğer bey tedbirliyse ilini koruru; Düşmana boyun eğdirir, onu sıkı tutar. Hangi bey ile doğru töre verirse; İli ilerler ve günü parlar.”²⁷³

“Bu beylik, ululuk çok iyi şeydir; Dürüst olursa insan ey yüzü sevinçle parlayan.”²⁷⁴

“Ne kutlu olur halkın günü; Bey iyi olup yürürse doğru”.²⁷⁵

Yazar bu beyitlerde devleti yönetenlerin akıl, bilgi ve doğruluğu rehber edindiği zaman bütün halkı mutlu edeceğine vurgu yapmıştır.

“Doğruluk üzerinedir beyliğin temeli; Doğruluk yoludur bu beyliğin kökü. Yasa yaparken ile doğru olursa; Bey dilek ve arzularına kavuşur.”²⁷⁶

Özetle diyebiliriz ki, doğruluk din ve ahlakın ilgilendiği temel erdemler arasında yer alır. Din ve ahlak sosyal yaşamın sağlıklı ilerleyebilmesi ve insanların mutlu olduğu ideal toplumların oluşması için doğruluğu evrensel erdem olarak kabul etmişlerdir. Çünkü doğruluk erdemi bireylerin kendi yaşamlarını ilgilendirdiği gibi diğer insanlarla olan ilişkilerinin de sağlıklı bir şekilde işlenmesini sağlar. İnsan sosyal bir varlıktır ve insan ilişkilerinin temelini kuran erdem de doğruluktur. Toplumların doğru yasalar ile

²⁷² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 801-807, s.80).

²⁷³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 2015-2017, s.165).

²⁷⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit453, s.54).

²⁷⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*,(Beyit.455, s.54).

²⁷⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 821-822, s.81).

yönetildiği bir toplumda kaosun çıkması çok zordur. Bu da insanların mutlu ve güven içinde yaşamasını sağlar. Bir toplumda gerek toplumsal gerekse bireysel olarak insanlar kendilerini doğru bir eğitimden geçirmiş ise o toplumdaki insanlar mutludur. İnsan yaşamın amacının farkına varmış ise doğruluk erdemini içselleştirir. Bu yüzden Yusuf Has Hacib doğruluğu bir toplumun ayakta kalması ve yaşayan her bireyi güvenli yarınlara taşıması açısından evrensel erdemler arasında zikretmiştir.

2.10. KANAATKAR OLMAK

Yusuf Has Hacib'in din ve ahlak ile ilişkilendirdiği diğer bir erdem de kanaattir. Kanaatkar olmanın hem toplumsal açıdan hem de bireysel olarak irade eğitimi geliştirmesi açısından önemlidir. Yusuf Has Hacib de kitabında dört karakterden birisi olan kanaati, Ogdurmuş karakterine büründürerek okuyucuya verir. Yazar kanaat etmenin Allah'ın rızasını kazanmada en önemli erdem olduğunu söyler;

*Tanrı'ya sığındım, kendime hakim oldum; Bu din ve imanımı korusun Tanrım. Boğazım, sırtım için elimde olanlar yeter; Ne gerek var fazlasına, bana yük olur. Boğazım için yiyeceği, sırtım için giyeceği; Bana eksik kılmaz yaratan Tanrım. Yarattı, besledi bugüne değin beni; Daha da besleyecektir ey dünya beyi. Sana verdi dünya nimetlerini, esirgemedi; veren Tanrım bana da vermez mi.*²⁷⁷

Sözlükte “payına razı olma” manasında masdar olan kanaat, terim olarak “kişinin azla yetinip elindekine razı olması, kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayabileceği maddi imkanlarla iktifa edip başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, aşırı kazanma hırsından kurtulması” şeklinde açıklanmakta; hırs, tamah, şereh (hazlara düşkünlük) ve tul-i emel gibi kavramlarla ifade edilen mal ve dünya tutkusunun kalpten silinmesiyle kazanılan ahlaki bir erdem olarak değerlendirilmektedir.²⁷⁸

Yusuf Has Hacib de kanaat erdemine sahip olmanın öneminden bahsederken dünyanın geçiciliğini söyleyerek önemli olanın güzel şeylerle mideyi tıka basa doyurmak değil kanaatkar olmanın gerekliliğini şöyle ifade eder;

“Karın doyarsa arpa ya da helva birdir; Hepsi artar kalır, gireceği yol tıkanır. İster şeker, ister helva ya da arpa yesin; Doyup yatan sabah yine aç

²⁷⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 3741-3745, s.284)

²⁷⁸ Mustafa Çağrı, “Kanaat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24.cilt, İstanbul 2001, 289.

*kalkar. Ne der işit yoksul olup gūnahtan sakınan; Yoksul olsa bile gönlü zengin olan. Şekerli yedin sen dünya nimetini; Kavrulmuş arpa yedim ben, gücümün yettiğini. İkimiz de doyup yattık gece; Günüm, saatim geçip gitti. Dünyayı nice toplarsan topla; İki bez parçasıdır düşen payına”.*²⁷⁹

Ahlak ve tasavvuf kaynaklarında kanaatkarlığın öncelikle ruhi bir erdem şeklinde ele alındığı görülür. İbn Hibban, “Kanaat kalptedir; Kalbi zengin olanın eli de zengin olur, kalbi yoksul olanın mal zenginliği kendisine fayda sağlamaz” derken kanaatin insanda ruhi meleke haline gelmesi gerektiğine işaret eder.²⁸⁰

Aynı görüşe katılan Ragıb el- İsfahani, kanaat ve zühd kavramlarını karşılaştırır. Kanaat, yeterli olanın altına rıza göstermek olduğunu söyler. Zühd ise, “Zehid” yani çok az olanla yetinmektir. Mana bakımından kanaat ve zühd birbirlerine yakın erdemlerdir. Ancak kanaat, kişinin kendi rızası açısından bakılırken zühd, nefesine kısmetine düşeni alması noktasında kullanılır. Kanaatten kaynaklanmayan zühd, gerçek anlamda zühd olarak isimlendirmeyip tutumlarının ancak sahte zühd sayılabileceğini söyler.²⁸¹

Maverdi ise kanaatin üç derecesinden söz eder. İlk ve en ileri derecesi, dünya nimetlerinden hayatın devamına yetecek kadarıyla yetinip başka bir şey istememektir; İkincisi, kullanıp değerlendirebileceği kadarına sahip olup elinde fazladan kalabilecek şeylere ilgi duymamak; üçüncüsü de imkan ölçüsünde olanları istemek, güçlkle kazanılabilen şeylerin peşinde koşmamaktır.²⁸²

Yusuf Has Hacib de eserinde İslam filozoflarının fikirlerine paralel olarak dünya nimetlerini ibadetin önünde engel olarak gören Ogdurmış karakteri ile dile getirmektedir. Aslında kitabının bütününde kişinin gerçek manada ahlaklı olabilmesi için dini inancın ve yaşantının riyadan uzak olması gerektiğini vurgulamıştır. İçselleştirilen bir imanın ise olduğu gibi kalabilmesi için ahlaki nitelikleri kendi içinde barındırması gerektiğini vurgular. Yazarın mistik bir özellik taşıyarak bu dizelerde tasavvuf felsefesi yaptığını aşağıdaki dizelerde görebiliriz:

²⁷⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 3611-3616, s.275)

²⁸⁰ İbn Hibban, *Ravzatü'l-Ukala ve Nüzhetü'l-Fuzala*, (nşr. Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut 1397/1977, “151’den aktaran ; Çağrıcı “Kanaat”, 289.

²⁸¹ Ragıb El- İsfahani, *Ez-Zeri’a İla Mekarimi’s- Şeri’a* , (çev.: Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul 2009, 238.

²⁸² İmam Ebü’l Hasan El- Maverdi, *Edeb’üd Dünya Ve’d Din*, (Çev.: Ali Akın), Temel Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1982, 262-263.

*Ne der işit gūnahtan sakınan kiři; Hevesle tam olmaz din işi. Hevese uyma onu aklınla kes; Nefsin başkaldırırca onu bilgiyle bas. Bōyle olduğu için ben kōyü, kenti bırakıp; Buraya sığındım, ağır yük yüklenip. Eđer insanlardan ayrı yaşıyorsam; Gybet edip boş konuşmuyorum*²⁸³

Türklerin İslamlaşma sürecinde gücünü tasavvuftan alan bilge kişiler halkın duygu yönüne hitap ederek, halkı ahlaki olarak eğitmeyi amaç edinmiştir. Ogdurmuş karakteri de Anadolu halkının İslamlaşmayı öz benliğinde yaşayabilmesi için etkin olan bir zahit tiplemesini simgelemektedir.

Dört karakterden biri olan Ogdurmuş karakterinin en önemli özelliği zahid ismine tekabül eden mistik bir özellik göstermesidir. Ogdurmuş karakteri, tasavvufi ahlak anlayışında yer alan “Bir hırka bir lokma “ felsefesine uygun olarak münzevi bir kişilikte hayat bulur. Yazar aşağıdaki beyitlerde dünyanın geçiciliğinden bahsederek dünya nimetlerinin de geçici olduğunu ve insanın elinde olan ile kanaat etmesini şöyle ifade eder;

*“Giymek için koyun yünü yeter, yiyeceğim arpa aşıyla; Tamam oldu dünya ey kardeş bana. Ne der işit içten insanın sözünü; Mağarada yaşayıp gūnahtan sakınır kendini. Dünyadan aldım kendi payımı; Kepektir yiyeceğim, giyeceğim koyun yünü yeterli.”*²⁸⁴

Ogdurmuş, din ile dünyayı ayırarak ikisinin asla bir arada olamayacağını savunan bir kişiliktir. Dünyada insanlara verilen her türlü nimetin geçici olduğunu ve ölüm ile bütün insanların eşitleneceğini, aynı zamanda dünyayı vefasız olarak nitelendirdiği için insanın kendi hükmüne verilene rıza göstermesini istemektedir;

*“Karartma dünyanı cimrilik edip; Kalır bu mal, sen gidersin pişmanlıkla inleyip. Tanrı hükmüne razı ol, ne gelirse kabullen; Halkına yararlı ol, oluverirse zaman”.*²⁸⁵

Başlangıçtaki zühd ve tasavvuf dönemi erdemleri, her Müslümandan beklenmeyecek derecede ağır erdemlerdir. Zira züht ve tasavvuf dönemi erdemlerinin başlıcaları, halvet-uzlet; riyazet-mücahede ; sabır-tevekkül; haşyetullah; vera; hüzn; ve aşk-muhabbet gibi erdemlerdir. Bunları her Müslümandan beklemek mümkün değildir.²⁸⁶ Yusuf Has Hacib bu yüzden erdemli olanın zor yolu seçmek olduğunu vurgulamıştır.

²⁸³Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3347 – 3348, s.257).

²⁸⁴Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Beyit 3765-3767 , s.284).

²⁸⁵Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 6092-6093, s.448).

²⁸⁶Yaran, 30.

Sosyal hayattan uzakta dünyaya sırtını dönerek dinî ritüellerinin anlam kazanacağına inanan zahit aldığı bu kararın aslında basit bir olay olmadığı fakat dünyanın kendisini kandırabileceği için ondan uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır. Bunu önlemenin yolunun ise akıl ve iradeyi kullanmak olduğunu ifade etmektedir. Yazar aşağıdaki beyitlerde kanaat etmesinin sebebinin ölüm ve ahireti düşünmek olduğunu şöyle söyler;

*“Ölüm haktır bak kaçış yok ondan; Ölümünden sonra acaba ne olacak halim.
Endişem bu ey gönül arkadaşım; Ölümünden sonra Tanrı işimi düzenlesin. Var
olanla yetinip geçirdim günümü; Erinç, emek geçti, gecem de sonsuz olmadı.
Elimi kısa tuttum, mal davar toplamadım; Heves ve arzulara gönül vermedim.
Bu günü düşünerek üzerimdeki yükleri; Hafifletmek ve günahlarımı gidermek
istedim.”²⁸⁷*

Yusuf Has Hacib, başka bir beyitte ise ibadetin en önemli özelliğinin kulluk olduğunu ve insanın Rabbi ile arasındaki kapıları açan anahtar olduğunu Ogdurmuş karakteri ile dile getirmektedir. Aslında kitabının bütününde kişinin gerçek manada ahlaklı olabilmesi için dini inancın ve yaşantının riyadan uzak olması gerektiğini vurgulamıştır. İçselleştirilen bir imanın ise olduğu gibi kalabilmesi için ahlaki nitelikleri kendi içinde barındırması gerektiğini vurgular. Kanaatkar olmayı sadece yemek içmekten kesilmek olarak değil de Allah’a karşı kulluk yapabilmek için de insanın kendini dünyadaki diğer nimetlerden koruması olarak görmüştür. Yazarın mistik bir özellik taşıyan bu dizelerinde tasavvuf felsefesi yaptığını görebiliriz.

*Ne yararı var ibadetin diye soruyorsun; İbadet kulluktur, kula açar kapıları.
Kül adı bu yüzden ad oldu kula; Takınmalı gece gündüz çekilip dağa.²⁸⁸*

Yusuf Has Hacib bu dizeleriyle insanın sosyal hayattan uzak yaşamasını söylemez. Onun esas vurguladığı şey burada pasif bir bekleyiş hakimmiş gibi görülmekte, asıl amaç toplumsal hayata ve dünyevi nimetlere nisbeten ilgisiz (uzlet, inziva, zühd, hürriyet vb.) kalabilmek, en azından bunların gönlünde yer etmesine izin vermemeye çalışmaktır.²⁸⁹ Aslında Yusuf Has Hacib’in kitabında ifade etmeye çalıştığı düşünce, tasavvuf felsefesinde de yer alan “halk içinde halvet” felsefesidir. Fakat Ogdurmuş nefise ağır gelen halvet –uzleti seçmiştir.

Nice olmasa da benden halka yarar; Yine görmezler benden bir zarar.²⁹⁰

²⁸⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 6076-6080, s.448).

²⁸⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 3356-3357, s.257).

²⁸⁹ Yaran, 30.

²⁹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 3352, s.257).

Yusuf Has Hacib, dünyada insanlara verilen her türlü nimetin geçici olduğunu ve ölüm ile bütün insanların eşitleneceğini, aynı zamanda dünyanın vefasızlığını belirtmektedir.

*Bilirsin ki yaşam ölüme doğrudur; Hazırlandı ölüm, vaktini bekler. Bir kapı açıldı dünya, diğer bir kapı; Ölüm kapısıdır, açılır insanların hepsi. Birini bey olarak seçer kendine ama; Çağırır durur başka bir beyi, dönecek dünya vefasızdır, talihini çevirir. Ne verdiyse onu çabucak alır*²⁹¹

Burada Yusuf Has Hacib, zahid tipini bir taraftan idealleştirirken diğer taraftan mahkum eder. Yanlızlığı dağda değil kalabalıkta gerçekleştirmenin lüzumu üzerinde ısrar ederek onu daha dünyevi ve realist bir çerçeveye oturtmaya çalışır. İslam'dan evvelki devrin her şeyi tanrılaştıran panteistvari yapısı, zaman zaman tasavvuf neşesine bürünen Yusuf Has Hacib'de yüzünü İslam'ın tasavvufi yorumunun onaylayacağı bir çerçeveye çevirerek İslam'a zıt düşmeyecek bir şekilde mevcudiyetini korumaya devam eder.²⁹²

Yusuf Has Hacib'e göre, ukba'da hakkıyla rahat edebilmek, dünyanın hakkını vermekten geçer. O, Tanrının dünyayı insanlar için yaratıp göndermesinin asıl amacının insanların içinde yaşadığı dünyada iyi işler yapmanın önemini ifade etmektedir. Yazara göre birey iyi işler yaparak insanlara faydalı olmalıdır. Bu da insanlar içinde yaşayarak iyi insanlar içinde kendimize yer edinerek mümkün olur. Çünkü iyi insanlarla beraber yaşamak insanı doğru yola, kötü insan da felakete sürükler. Dinimiz de bu konulara dikkat çekerek insanlara yararlı insanları över, fazilet sahibi insanlarla beraber olmayı da öğütlemektedir. Efendimiz (s.a.s) kişinin dostunu seçmesinin önemini şu hadis-i şerifte çok güzel belirtmiştir. “Kişi, dostunun (dini) yaşayışı üzeredir. Öyleyse sizden biri, kiminle dost olduğuna dikkat etsin”.²⁹³ Bu konuya yazarımızın dikkat çektiği gibi toplumumuzda “üzüm üzümüne baka baka kararır”, “Arkadaşını söyle ki, sana kim olduğunu söyleyeyim” gibi atasözleri de dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, kanaatkar olmak İslamiyetten sonra Türk töresi arasında yer alan en önemli erdemlerdendir. Çünkü insanın kanaatkar olması sadece yemek içmekten kendisini çekmesi olmayıp, her konuda nefsimizi terbiye etmeyi hedefler. Diğer erdemlerle de ilişkili olan kanaatkarlık, iffet, tok gözlülük, az konuşmak

²⁹¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 3530-3533, 269).

²⁹² M.Fatih Şeker, 43.

²⁹³ Kütibi Sitte, Tirmizi, Zühd. 45 (2379).

vb. erdemle içiçe geçmiş durumdadır. Yusuf Has Hacib de *Kutadgu Bilig*'inde ortaya koymaya çalıştığı kanaatkarlık insanın kendini her yönden kontrol altında tutarak nefsinin kötülüklerden arındırmasıdır. Yazara göre insanın bu dünyadaki asıl marifeti toplum içinde yaşayarak günlük hayattaki gayri ahlaki davranışlara direnmek ve insana nefsi tarafından gelen erdemsizliklere karşı direnç göstermesidir. Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra tasavvufi hayatla beraber yol alan kanaatkarlık erdemi Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli katkılar sunmuştur. Azla yetinmeyi hayat felsefesi haline getiren sufiler, nefsinin her türlü kötülüklerden arındırdıkları zaman gerçek manada iman edeceklerini hem yaşayışların da hem de ibadet hayatlarında göstermişlerdir. Yusuf Has Hacib de Anadolu'nun bu mistik havasından etkilener kanaatkar yaşamı eserinde en önemli erdemler arasında yer edinmiştir.

2.11. SEVGİ VE SAYGI

Sevgi insanı bir şeye ya da bir kimseye yakın ilgi göstermeye yönelten duygudur.²⁹⁴ Ahlaki erdemlerin en önemlilerinden biri sevgidir. Çünkü sevgi bir toplumun temelidir. Sevginin olmadığı bir yerde diğer ahlaki erdemlerin hayat bulması mümkün değildir. İnsanları ahlaklı yaşamaya yönlendiren eylem sevgidir. Sevgi ahlaki erdemlerin cansuyudur.

Saygı ise kişiyi diğer insanlara karşı dikkatli, ölçülü davranmaya yönelten bir değerdir.²⁹⁵ Saygı kavramı en önemli erdemlerden birisi olan ölçülü olmayı ön görmektedir. Çünkü insanlarla bir arada yaşadığımız için kişinin kendi haklarını koruduğu kadar karşısındaki insanlara karşı da sorumluluğu vardır. Kendisinin haklarını koruyan birey karşısındaki insana da saygılı davranarak onun da herşeyde hak sahibi olduğunun farkında olursa o toplumda insanlar daha mutlu ve huzur içinde yaşar. Yusuf Has Hacib de sevgi ve saygı konusuna eserinde en önemli erdemlerden birisi olarak yer verir. Sevginin insanlara Allah tarafından verilmiş fitri bir duygu olduğunu şöyle ifade etmiştir;

²⁹⁴ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006 , 1742.

²⁹⁵ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 1714.

“Göz bakarken her şey örtülü gibidir; Gönüle örtü yok, bunu böyle bilmelidir. Sevip sevmediğini anlamak istersen; Gönlüne bak, anlatır sana gönlün.”²⁹⁶

Yusuf Has Hacib erdemini kazanan insanın yolunun ilk önce saygıdan geçtiğini şöyle ifade etmiştir;

“ Ne der işit sevilmiş kişi; Sevilenin erdem olur her işi. Sevilen kişinin ayıbı erdem olur; Sevilmeyenin erdemi kusurdur”.²⁹⁷

Sevgi insanların kalbine Allah tarafından yerleştirilmiş bir duygudur. Kur'an'ı Kerim sevgi konusuna değinerek sevginin ölçülü bir şekilde yaşanmasını insanlara tavsiye etmiştir. Saygıda ise İslami ölçü insanın saygın bir varlık olduğudur. İnsana Rabbi tarafından bahşedilen saygınlığa herkesin gereken saygıyı duymasını istemektedir.

Kur'an-ı Kerim'de insanın saygınlığına vurgu yaparak şöyle buyurulmuştur;

“Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; Onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kaldık”.²⁹⁸

Yusuf Has Hacib de insana duyulan sevgi ve saygının aslında yaratılana olan sevgiden kaynaklandığını şöyle ifade eder;

“Çok güzel söylemiş gönül sahibi er; Gönlü, dili bir ve insana yakın olmuş er. Gönlün kime inanıyorsa onu kendine ayna tut; Kendini görmek için sen onu karşında tut. İçten kişi insana ayna olur; Ona bakarak insan tavrını, yanlışını düzeltir. Kimin gönlü kime yakın olursa; Tam anlamıyla güvenir ona”.²⁹⁹

Sevgi tek başına yeterli bir erdem değildir. Sevginin anlam kazanması için yaratılan bütün varlıklara insanlara, hayvanlara ve diğer canlılara karşı merhametli ve saygılı olunmalıdır. İnsanları kendisiyle de çevresiyle de barışık ve mutlu hale getiren sevgidir. Kendini ve öteki yaratılmışları sevme Rabbini sevebilmenin de en doğal yoludur.³⁰⁰ Kur'an-ı Kerim bu gerçeği şöyle buyurmuştur;

²⁹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 1897-1898, s.448).

²⁹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 533-534 , s.60).

²⁹⁸ İsra Suresi, 17/ 70. ayet.

²⁹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 5617-5620, s.281).

³⁰⁰ Yaran, 74.

*“İçinizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*³⁰¹

Yusuf Has Hacib de gerçek sevginin başka insanlara faydalı olmak ile eşdeğer olduğunu şöyle ifade etmiştir;

*“Bütün insanoğulları sever iyiyi; Bu iyi nerededir, öveyim onu. İyi halka yararlı olandır; Bu yararlılıkla tat bulandır. Merhametli olur halka iyi kişi; Merhametli olursan oldun iyi kişi”.*³⁰²

Sevgi başlangıçta oluşmamışsa, kademe kademe insanların sevgi düzeyine çıkarılması, yüksek ahlakın gayelerindedir.³⁰³ Yazar da eserinde selamın önemini ifade ederek insanlar arasında sevginin yayılmasını selam ile yani insanların ihtiyacı olan yakınlığı göstermekle mümkün olduğunu şöyle belirtmiştir;

*“Selamdır insana selametinin yolu; Selam veren atar bunun temelini. Selam kişiye eminlik ve eman; Verilen selamdan ötürü emin olur can”.*³⁰⁴

Sevgi, hak ve ödevin üstünde, özgecilik ve fedakarlıklardan oluşan iyilik yapma düzeyi olduğu gibi, belki zoraki ve gönülsüzce iyilik yapma düzeyinin üstünde severek iyilik yapma ve iyilik yaptığın varlıkları sevme düzeyidir.³⁰⁵ Özverili davranılan her davranış daha samimi ve içtendir. Sevgi de karşılık beklemeden ve fedakarlık yapıp vefalı davranıldığı zaman anlam kazanır.

Yusuf Has Hacib de içtenlikle yapılan her davranışın uzakları yakın ettiğini ve insanlar arasında bahanelere fırsat vermediğini şöyle belirtmiştir;

*“Ne iyi söylemiş kendini sevdirmiş kişi; Vefasıyla ünlenmiş, sevgililer başı. Yakın olursa gönlün, uzak yer yakın; Yakınlık vefası için gönlüne bakın. Doğudan batıya hemen aşılın bir tepe gibi; Vefayla bilinirse yakınlık hakkı”.*³⁰⁶

Diyebiliriz ki, sevgi ve saygı bir toplumun ayakta durmasını sağlayan temel görevini görmektedir. Çünkü sevgi ve saygının olmadığı yerde diğer erdemlerin filizlenmesinin imkanı yoktur. Sevgi ve saygının önemini *Kutadgu Bilig*'de çokça dile getiren yazar

³⁰¹ Al-i İmran Suresi, 3/ 104. ayet.

³⁰² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 3269-3272, s.448).

³⁰³ Yaran, *Ahlak ve Etik*, 118.

³⁰⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 5055-5056, s.376).

³⁰⁵ Yaran, 73.

³⁰⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 3704-3706, s.281).

adeta bu iki erdemi toplumun cansuyu olarak görmüştür. Yusuf Has Hacib sevgi konusunda İslamiyeti rehber edinerek her canlının şerefli bir varlık olarak yaratıldığını ve her canlının saygı ve sevgiyi yaşamayı hak ettiği gayesi ve bilinci ile hareket etmiştir. Yazara göre toplum dinamiklerini bir arada tutan temel erdem sevgi ve saygıdır. Bu iki erdemin olduğu her toplum müreffeh bir yaşam sergiler ve diğer erdem de o toplumda kendine hayat bulur.

2.12. MUTLULUK

Mutluluk, insan yaşamının nihai hedefi, insan için en yüksek iyi genel huzur, dinginliktir.

Mutluluk, acıdan bağımsız olup hazla belirlenen bir hal, insanın kendisini gerçekleştirmiş olma duygusu ve nihayet, genel bir gelişme ve yetkinleşme halinin sonucu olan düzenli ve birlikli bir hayat olarak tanımlanmıştır.³⁰⁷

Yusuf Has Hacib de eserinde mutluluk kavramına yer vermiş ve mutluluğu “kut” kavramıyla tanımlamıştır. Yusuf Has Hacib mutlu yaşamın sınırlarını *Kutadgu Bilig*’de çeşitli yerlerde belirtmiştir. İnsanların asırlar boyu saadetin peşinde koştukları bilinmektedir. Fakat insan mutluluğu yakalamanın gereğini yerine getirmelidir. İyi insanın, faziletli insanın saadete ereceğini kabul etmeliyiz. Faziletin saadeti getirip getirmeyeceği tartışması *Kutadgu Bilig*’e yabancısıdır. Çünkü saadet bir nevi insanın iç huzurunun dışa yansımasıdır.³⁰⁸ Yazar da iç huzurun insanın kendi içinde yaşandığını şöyle ifade etmiştir;

*“Alçakgönüllülük kuta nasıl da uyar; Bilgelere dinginlik ne kadar yakışır.
Yine ne güzel söylemiş akıllı kişi; Kim akıllı sözünü tutarsa ilerler işi.”*³⁰⁹

Mutluluk insanın hayatı boyunca peşinden koştuğu en temel gerçektir. Toplumlar gerçek mutluluğun ne olduğunu aramışlar ve herkes için mutluluk farklı şeyleri ifade etmiştir. Filozoflar da mutluluğun ne olduğu üzerine kafa yormuşlardır. Her toplum mutluluğun tarifini yaparken dini inancından, ahlaki değerlerinden ve yaşadığı kültürden farklı düşünmemişlerdir.

³⁰⁷ Ahmet Cevizci, 311.

³⁰⁸ Hilmi Özden, 59.

³⁰⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 1700-1701, s.143).

İslam dininin de mutluluğa bakışı olumlu yönde olup; insanı şerefli varlık olarak dünyaya gönderdiğini ifade ederek, insanların Allah'ın verdiği nimetlerden ölçüler çerçevesinde faydalanmalarını buyurmaktadır. Allah'ın, kendine iman edenleri ve ölçülü bir hayat yaşayanları mutlu kılacak bir refah içinde yaşayacağını ayetlerde şöyle ifade eder;

“De ki: “ Allah’ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?” De ki: “Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır”. İşte bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz.”³¹⁰

İslam filozofları da mutluluk konusunda İslami ölçüleri ve akli rehber edinerek insanların mutluluğu ancak ahlaki hayat tarzı ile elde edeceklerini savunmuşlardır . Raziye göre akıl vasıtasıyla biz bizi yükselten, hayatımızı güzelleştiren ve tatlılaştıran şeylerin hepsini elde ederiz, bütün gayelerimize, isteklerimize ve hedeflerimize ulaşırız.³¹¹ Farabi'ye göre mutluluk, “insan ruhunun varlık bakımından kendisine dayanacağı bir maddeye ihtiyaç duymayacağı bir mükemmellik derecesine ulaşması”³¹² olarak tanımlar. İşte bu insan ulaşmış olduğu tam yetkinlik noktasında en yüksek amacı olan gerçek mutluluğu da kazanmış olur.³¹³ Her iki İslam filozofu da insanın akıl yetisi rehberliğinde mutluluğu elde edeceğini vurgulayarak mutluluğu haz olarak görenlerin karşısında olmuşlardır.

Yazarımız da tıpkı İslam filozofları gibi, aşağıdaki beyitlerde akıllı insanın hem kendine hem de topluma mutluluk getireceğini ifade eder. Akılsız insanın devlet yönetimi gibi bir mevkiye çıksa dahi mutsuzluk getireceğini ifade etmiştir.

*“ Akıllıya kut ne güzel yaraşır; Düşün, ya iyi tavırlı bilgiliye nasıl uyar. Ne der işit ilga beyinin sözünü; Sözüne temel olsun bu sözün manası. Bilgisize devlet, kut gelirse; Halk bozulur ve bu il için felaket olur. Akıllıya gelirse eğer beylik; İli erinç bulur, bu söze inan”.*³¹⁴

Batı filozofları da mutluluğun kaynağı hakkında konuşarak erdemli davranışların mutluluk getireceğini ifade etmişlerdir. Herakleitos'a göre mutlu olmak insanın kendi elindedir. Dünya hep olması gerektiği gibidir. İnsanın mutluluğu kendini dünya düzeni

³¹⁰ A'raf Suresi, 7/ 32. ayet.

³¹¹ Ebu Bekir Razi, 57.

³¹² Farabi, 87.

³¹³ Özden, 87.

³¹⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 1778-1781, s.148).

içinde bulması ile olanaklıdır, bu da insanın ruhunun daimonca olması iledir. Yani insanın mutluluğu kendi iç durumuna bağlıdır.³¹⁵ Yusuf Has Hacib de mutluluğu insanın davranışlarında olduğunu şöyle ifade etmiştir.

*“Göç atı gibidir kut, göçer gider; Alçakgönüllülüktür onun yıldızı”.*³¹⁶

*“Hangi iş olursa olsun, dilini tatlı tut; Tatlı dilli olursan sana bağlanır kut”.*³¹⁷

*“Kişiyi dil yüceltir, mutluluk verir. Kişiyi dil ucuzlatır, başını götürür.”*³¹⁸

Yusuf Has Hacib gençlere öğütler vererek mutluluğa gidecek yolları göstermiştir. Yazara göre mutluluğa giden yol erdemli kişilerin öğütlerine kulak vererek iyiliğin rehberliğinde mutlu yaşamaktır. Yazar duygularını şöyle ifade etmiştir;

*“Baba öğüdünü sen sıkı tut sıkı; Günün gününden kutlu olur, gelir tadı. Hizmetinle sevindir ananı, atanı; On binlerce yarar gelir, hizmetinin yanıtı.”*³¹⁹

*“Sevinçle yaşayan ey iyi yiğit; Sözümü yabana atma, gönülden işit. Yılma, ayrılma doğruluk yolundan; Gençliği boşa geçirme, ondan yararlan”.*³²⁰

*“Baba emek verirse oğlu üzerine; Bundan ötürü oğlu bilir töre. Sıkı tutarsa oğlunu bak iyi olur; Atası anası mutlu olur.”*³²¹

Eflatun’un ahlak anlayışı, insanın en yüksek iyiyi ulaşmayı hedeflemesi ile sağlanır. Mutluluk, erdemli yaşamakla elde edilir; bu da elden geldiği kadar Tanrı’ya benzemekle olur. Tanrıya benzemek için dindar, adaletli ve akli başında olmak gerekir. Demek ki, ancak erdemli insan gerçek mutluluğu elde eder. Erdem; biliyorsa bu bilgelik ve erdemdir, bilmiyorsa buna kötülük ve erdemsizlik adı verilir.³²²

Yusuf Has Hacib de tıpkı Eflatun (Platon) gibi mutluluğu insanın kendi iç dünyasında olduğunu ifade etmiştir. Yazara göre iyi insan kendi benliğine yerleştiği erdemli davranışları diğer insanlarla paylaştığı zaman mutlu olur. Dolayısıyla bu bir hayat tarzıdır.

³¹⁵ Akarsu, 26.

³¹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 1704, s.143).

³¹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 1311, s.116).

³¹⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 163, s.34).

³¹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 1568-1569 , s.133).

³²⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 359-360, s.48).

³²¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 1218-1219, s.109).

³²² Eflatun, *Theaitetos*, Çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul 2018 , 77 .

Yusuf Has Hacib insanın her iki dünya da mutluluğa kavuşmasını aşağıdaki üç erdeme bağlayarak açıklamaktadır;

*“Bir de tavrı ılımlı ve doğru insanın; Her iki dünyada günü kutlu olur. Doğruluk, edep ve bu iyi tavır; Üçü kimde toplanırsa o sevinç bulur.”*³²³

Sonuç olarak diyebiliriz ki, dinlerin ve ahlakın temel hedefi insanlara her iki dünyada da mutluluk sağlamaktır. Dinler insanlara mutluluk yolunu göstererek sunduğu ahlaki yaşamı vahiy vasıtasıyla sunarak insanların mutluluğunu amaçlamaktadır. Yusuf Has Hacib de eserinin yazılma amaçlarını açıklarken temel amacının “mutluluk veren bilgi” olduğunu ifade eder. Yazar mutluluğun kaynağını akıl, irfan ve adalet ile açıklasa da insanın mutlu olabilmesi için bütün erdemleri işletmesi gerektiğini belirtir ve insanlara mutluluk yolunda rehberlik eder.

³²³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Beyit 1663-1664, s.140)

SONUÇ

Bu çalışmanın sonucunda gördük ki Yusuf Has Hacib'in, *Kutadgu Bilig*'i Türk İslam dünyasına rehberlik eden başyapıtlarındandır. *Kutadgu Bilig*'in din ve ahlak ile ilgili düşünceleri göz ardı edilmeyecek kadar önemlidir. Dinin, ahlakı yönlendirdiği bir toplum ideali Yusuf Has Hacib'in gerçek amaçları arasında yer alır. Nitekim *Kutadgu Bilig*'inde ele aldığı ahlaki erdemler Türk töresinde mevcuttur. Yazar eserinde Türk töresinde yer alan ahlaki erdemlerin İslam ile uyumunu ortaya çıkararak bu yeni dini niçin kabul etmeleri gerektiğini ortaya koyar.

Yine araştırmalarımızda gördük ki yazarın eserinde hayat bulan karakterler aracılığıyla toplumun hissi ve fikri yapısını çok iyi tahlil etmiştir. Toplumda meydana gelen yozlaşmaların neler olduğunu gözler önüne sermiştir. Yetiştirdiği çevre ile aldığı eğitimlerin birikimiyle bu yozlaşmaları çok iyi tahlil etmiştir. Hangi metodlarla bu olumsuzlukların giderileceğini okuyucuya sunmuştur. Yazar eserde iki kaynaktan beslenir; birincisi tarihin ilk devirlerden beri süregelen Türk töresi, ikincisi de Müslümanlığın kabulünden sonra İslamiyettir. Yusuf Has Hacib ise iki kaynaktan da beslenerek yeni kıymetler doğuran bu dinin esaslarına ve Türklerin sosyal yapılarına uygun bir ahlak sistemi inşa eder. *Kutadgu Bilig*'i "Mutluluk Veren Bilgi" biçiminde açıklayan yazar insana her iki dünyada da mutlu olmanın yollarını gösterir.

Çalışmamızda Yusuf Has Hacib ahlaklı bir toplum ideali için birçok bileşeni ortaya koyar. Diyebiliriz ki yazar toplumdaki ahlaki yapıyı bir bütün olarak görür ve birey ile toplumun ahlaki yapısını bir bütün olarak ortaya koyar. Dolayısıyla Yusuf Has Hacib göre iyiyi istemek iyi bir birey olmak için yeterli değildir. Bunun yanında insan iyiyi yapmaya yöneldiği zaman iyiliğin gerçek anlamına ulaşacağını ortaya koyar. Yazar iyiyi gerçekleştirebilmeyi de akıl ve bilgi mümkün olduğunu söyler. Yusuf Has Hacib aklın bilgi'den beslenmesi gerektiğine dikkat çekerek toplumdaki bütün kötülüklerin sebebinin bilgisizlik olduğunu ortaya koyar. Çünkü yazar salih amellerle çıkılan bu hayat yolculuğunu her iki aleme de güzelleştirecek bir bilet gibi düşünür. Yusuf Has Hacib'e göre ameller insanın günlük yaşantısına ışık tutarak iç dünyasını aydınlatır. Ayrıca bireyin ihlaslı bir yaşamı esas alarak ahlaki ve manevi yönden toplum nezdinde kabul görmesini sağlar. Nitekim böyle bir iman ile bireyin ve toplumun manevi doyuma

ulaşacağını *Kutadgu Bilig'de* ortaya koyar. Bunu gerçekleştirmenin yolu ise her bireyi ahlaki yetkinliğe ulaşacağı imkan ve ortamları sağlamakla mümkün olduğunu dile getirir..

Sonuç olarak, bizim bu eserde rastladığımız en temel bulgular İslam dini öğretileri ve ahlaki erdemlerdir. *Kutadgu Bilig'deki* ahlaki erdemlerin bir kısmını ortaya koyarak bütün erdemlerin birbirini tamamladığını ve toplumların inşa edilmesinde nasıl bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Yusuf Has Hacib'in, *Kutadgu Bilig'inde* insanın sağlam bir tanrı inancına sahip olabilmesi ve ahlaki yetkinliğe erişebilmesi için akıl temeldir. Aklın insana verilmiş amacına uygun olarak kullanabilmek için bilgi gereklidir. Gönderildiğimiz bu dünyayı amacına uygun yaşayabilmek için bilgi bir rehberdir. Bilgi adalet ile yetkinleşir aksi durumda bir zulümdür. Doğru söz insan için bir ışıktır. O asla yarı yolda bırakmaz. İyi ve kötü insan hayatında ince bir yoldur. Bu ikisinin ayrımına varanın yolu hep güzelliklerle bezenir. İffet insan için en değerli mücevherdir. Onu takan en şerefli payeyi eldetmiştir.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

- Akarsu, Bedia, *Ahlak Öğretileri*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1982,
- Akgün, Mehmet, “Kutadgu Bilig’de İnsan ve Kamil İnsan”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Denizli 1997, 1-12.
- Akgün, Mehmet, “Kutadgu Bilig’de Ahlak”, *Felsefe Dünyası*, Sayı 23, Ankara 1997, 99-144.
- Akgün, Mehmet, “Kutadgu Bilig’de Din”, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 26, Ankara 1997, 38-53.
- Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, (Çev.: Saffet Babür), BilgeSu Yayınları, Ankara 2014.
- Aydın, Mehmet, “Ahlak”, *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1989, 10-14.
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2012.
- Aydın, Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, Literatürk Yayınları, Konya 2012.
- Başer, Sait, *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Başgil, Ali Fuat, *Gençlerle Başbaşa*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2012.
- Bayraktar, Mehmet, *Din Felsefesine Giriş*, Eskiyeeni Yayınları, Ankara 2013.
- Cevizci, Ahmet., *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2017.
- Çağrı, Mustafa, “Kanaatkarlık”, *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*, Cilt.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, 289-290.
- Draz, M.Abdullah, *Kur’an Ahlakı*, (Çev.:Emrullah Yüksel, Ünver Günay), İz Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Eflatun, *Theaitetos*, (Çev.: Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul 2018.
- El- İsfahani, Ragıb, *Ez-Zeri’a İla Mekarimi’s- Şeri’a*, (çev.: Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Farabi, *El-Medinetü’l Fazıla*, (Çev.: Ahmet Arslan), Divan Kitap, İstanbul 2011.

- Gazzali, *Mearicü'l – Kuds Fi Medarici Marifeti'n Nefs*, (Çev.:Serkan Özburun), İnsan Yayınları, İstanbul 1998.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.
- Gürkan, Leyla Salime, “Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, İstanbul 2005.
- Has Hacib, Yusuf, *Kutadgu Bilig*, (Çev.: Ayşegül Çakan), Yücel Hasan Ali Klasikleri Dizisi, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.
- Has Hacib, Yusuf, *Mutluluk Bilgisi (Kutadgu Bilig)*, (Haz.: Hayati Develi), Alkım Yayınları, İstanbul 2006.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2010.
- İbn Hibban, *Ravzatü'l-Ukala ve Nüzhetü'l-Fuzala*, (nşr. Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut 1397/1977.
- İbn Sina, *Mutluluk ve İnsan Nefsinin Cevher Olduğuna İlişkin On Delil*, (Çev.: Fatih Toktaş), TDV Yayınları, Ankara 2011.
- İmam Ebü'l Hasan El- Maverdi, *Edeb'üd Dünya Ve'd Din*, (Çev.: Ali Akın), Temel Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1982.
- İmamoğlu, Tuncay, “Paul Tıllıch Felsefesinde Din ve Ahlak İlişkisi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 28, Yaz 2006, 107-126.
- İmamoğlu, Tuncay, *Modern Batı Düşüncesinin Felsefi Temelleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Kutad-gu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980.
- Karaca, Faruk, *Din Psikolojisi*, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2011.
- Karaman, Hayrettin, Topaloğlu, Bekir, “Din”, *Arapça- Türkçe Yeni Kamus*, Nesil Yayınları, İstanbul 1987.
- Kaya, Mahmut, *Kindi Felsefi Risaleler*, Klasik Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Kılıç, Recep, *Dini Anlamak Üzerine*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.

- Kılıç, Recep, *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlak*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.
- Kula, M. Naci, *Kimlik ve Din*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.
- Külekci, Numan, *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig*, Toker Yayınları, Ankara 1998
- Locke, John, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, (çev.: Vehbi Hacıkadiroğlu), Kabalacı Yayınevi, İstanbul 2004.
- Miskeveyh, İbn, *Ahlaki Olgunlaştırma*, (çev.: Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- Özden, Hilmi, *Kutadgu Bilig'de Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Etkisi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2007.
- Razi, Ebu Bekir, *Ruh Sağlığı (et- Tibbu'r- ruhani)*, (Çev.: Hüseyin Karaman), İz Yayıncılık, İstanbul 2019.
- Semih, Ceylan, "Zühd" *Diyanet İşleri Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C.44. İstanbul 2013, 530-533.
- Sina, İbn, *Risale fi'l Birr ve'l- İsm*, (Çev.: Gürbüz Deniz), Diyanet İlmi Dergisi, Cilt.50, Sayı. 1, Ankara 2014, 229-243.
- Şeker, M.Fatih, *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig*, Dergah Yayınları, İstanbul 2011.
- Topçu, Nurettin, *Ahlak*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005.
- Tümer, Günay, "Din" *Diyanet İşleri Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C.9. İstanbul 1994, 333-339.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2006.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Ahlak*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Yayınları, İstanbul 1946.
- Yaran, Cafer S., Erdem, Hüsamettin, Karaman, Hüseyin, Aydın, M. Şevki, Çağrı, Mustafa, Kılıç, Recep, Adanalı, Hadi, *İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar*, DİB Yayınları, İstanbul 2014.
- Yaran, Cafer Sadık, *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2011.
- Yaran, Cafer Sadık, *Ahlak ve Etik*, Rağbet Yayınları

Yaran, Cafer Sadık, *Din Felsefesine Giriş*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010.

Yazoğlu, Ruhattin, *Dini Çoğulculuk Sorunu, John Hick Üzerine Bir Araştırma*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Selma ERDOĞAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Tortum- 1982
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	selmaerdogan2538@gmail.com
Tarih	18/09/2019